

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELYÓ PÁL, ÉLTETŐ ÖDÖN, DR. HARCSA ISTVÁN,
DR. HUNYADI LÁSZLÓ (főszerkesztő), DR. HÜTTL ANTÓNIA, DR. KÖRÖSI GÁBOR,
DR. MÁTYÁS LÁSZLÓ, DR. MELLÁR TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke), NYITRAI FERENCNÉ DR.,
OROS IVÁN, DR. RAPPAI GÁBOR, DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY,
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, DR. VITA LÁSZLÓ, DR. VUKOVICH GABRIELLA

80. ÉVFOLYAM 7. SZÁM

2002. JÚLIUS

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Halkovics László kandidátus, az Országos Anyag- és Árhivatal ny. osztályvezetője; *Hüttl Antónia*, a KOPINT DATORG Rt. módszertani és statisztikai igazgatója; *Jeney László*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának PhD-hallgatója; *Román Zoltán*, a közgazdaságtudomány doktora, az MTA Ipargazdaságtani Kutató Intézet ny. igazgatója; *Tomka Béla* PhD, a Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézetének egyetemi docense

*

Balog András kandidátus a KSH főtanácsosa; *Sághi Tamás*, a KSH fogalmazója; *Szász Kálmán* kandidátus, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat főmunkatársa; *Tűű Lászlóné*, a KSH ny. osztályvezetője; *Waffenschmidt Jánosné*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság főigazgatója.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Hunyadi László
Osztályvezető: Dobokayné Szabó Orsolya
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Mellár Tamás
3566 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 2002
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Szerkesztők: dr. Domokos Attila, Polyák Andrea, Szűcsné Bruckner Mariann, Visi Lakatos Mária
Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51.
Telefon: 487-4341, 487-4343 Telefax: 487-4344

Internet: www.ksh.hu/statszml
E-mail: statszemle@ksh.gov.hu

Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.

Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6000

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapképesítő postahivatalnál és az Üzleti és Logisztikai Központ Hírlapelőfizetési Irodájánál (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219-98636, 021-42795 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: fél évre 3000 Ft, egy évre 5400 Ft

Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK

A szőlő- és gyümölcsültetvények statisztikai megfigyelése az EU-ban. – <i>Falder-Huerta, Angel – Benoist György</i>	637

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

Ültetvény-összeírások Magyarországon. – <i>Laczka Sándorné</i>	648
Agrártörténeti tanulságok, agrárpolitikai követelmények. – <i>Romány Pál</i>	663
A birtokszerkezet Magyarországon. – <i>Oros Iván</i>	674
A méhészet Magyarországon 2000-ben. – <i>Kecskés Csaba – Dr. Kulcsár Rózsa</i>	698

SZEMLE

Az adatvédelmi biztos 2000. évi beszámolójáról. – <i>Lakatos Miklós.</i> .	707
Az MTA Statisztikai Bizottságának ülése. – <i>Dr. Csahók István</i>	710
Magyar szakirodalom	
Burgerné Gimes Anna: A közép-európai átalakuló országok gazdaságának és mezőgazdaságának összehasonlító elemzése. (<i>Várkonyiné Kupcsik Zsuzsa</i>).....	711

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Szervezeti hírek – Közlemények	713

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Steeh, Ch. et al.: Nemválaszolási arányok a XX. század végén. (<i>Marton Ádám</i>).....	717
Biffi, G.: A betegállomány mint növekvő jelentőségű munkaerő-piaci jelzőszám. (<i>Lakatos Judit</i>).....	718

Beblo, M. – Knaus, T.: A jövedelemegyenlőtlenség mérése az euroövezetben. (Szász Kálmán)	720
Gaminiratne, W. K.: Az ausztrál halálloki statisztika legújabb vívmányai. (Bene Mónika)	721
Mueller, U.: Létezik-e az átlagos termékenységet megközelítő stabilizáló szelekció a modern társadalomban? (Hejna Ferencné)	723
Bibliográfia.....	724

*A Statisztikai Szemlében megjelenő tanulmányok
kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképp egybe
a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.*

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével!

A SZŐLŐ- ÉS GYÜMÖLCSÜLTETVÉNYEK STATISZTIKAI MEGFIGYELÉSE AZ EU-BAN

FALDER-HUERTA, ANGEL – BENOIST GYÖRGY

Az agrárstatisztika az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának (KAP) irányításához és további fejlesztéséhez fontos információforrásként szolgál. Szerepe azért is hangsúlyos, mert a KAP jelenleg az EU teljes költségvetésének több mint 50 százalékát használja fel. Az Unió küszöbönálló újabb bővítési folyamatában az agrárstatisztika vitathatatlanul jelentős szerepet játszik. Egyfelől a harmonizáció során a magyar mezőgazdasági statisztikai rendszer az európai rendszerbe integrálódik, másrészt ugyanezen idő alatt a csatlakozási tárgyalásokhoz a magyar mezőgazdaság valamennyi összetevőjéről összehasonlítható adatokat szolgáltat. Mindezek mellett megjegyzendő, hogy a mezőgazdaságra vonatkozó nagyszámú jogszabály az *acquis communautaire* (közösségi vívmányok) jelentős hányadát teszi ki.

A mezőgazdasági statisztikai *acquis*-n belül számos rendelet és határozat foglalkozik a szőlő- és gyümölcsstermelés megfigyelésével. Mivel mindkét szektornak jelentős szerepe van a magyar agráriumban, a statisztikának ezen a téren is lépnie kellett a teljes harmonizáció irányába. A 2000-ben végrehajtott sikeres mezőgazdasági összeírást követően a következő nagy lépés a szőlő- és gyümölcsültetvények összeírása volt Magyarországon, melyet a KSH Mezőgazdasági statisztikai főosztálya 2001 folyamán hajtott végre az EU előírásainak megfelelően. Ebben a tanulmányban az EU-nak az ültetvénystatisztikával szemben megfogalmazott elvárásait, valamint a tagországok gyakorlatát próbáltuk összegezni.

TÁRGYSZÓ: Európai Unió. Ültetvénystatisztika.

Már a Római Szerződés rendelkezik arról, hogy a közös piacot ki kell terjeszteni a mezőgazdaságra is. A cél elérése érdekében a különböző agrárpiacokat szabályozó Közös Agrárpolitika (KAP) kidolgozására volt szükség. Sem a szőlő-, bor-, sem a gyümölcs-szektor nem lehetett ez alól kivétel, hiszen olyan jelentős termelőket találunk a Közösség alapítói között, mint Franciaország, Németország, Olaszország vagy Luxemburg.

Az Európai Bizottság annak érdekében, hogy az Alapszerződésből és a borpiac szabályozásával kapcsolatos Közösségi rendelkezésekből eredő kötelezettségeinek megfeleljen, már az 1960-as évek elején megtette az első lépést: döntött a szőlő és bor közös piacsabályozása és a kapcsolódó szőlőregiszter létrehozásáról (24/62/EEC Bizottsági Rendelet). A gyümölcsfélék piacán hasonló intézkedések bevezetése érdekében a Bizottság néhány év múlva megtette a szükséges lépéseket, azaz a szőlő-, borszektor esetében az összegyűlt tapasztalatok alapján szabályozta a piacot és a gyümölcsültetvényekről gyűjtendő információ körét is.

A bizottsági döntések megfelelő megalapozása érdekében folyamatosan szükség van pontos és naprakész adatokra a szőlő- és bizonyos gyümölcsfélék terméspotenciáljáról, középtávú termés-előrejelzésről és a piacok ellátásáról. A statisztikai megfigyeléseket olyan közös alapon kell megszervezni, amely precíz, egyöntetű módszerrel és azonos időszakokra vonatkozóan gyűjtött, összehasonlítható adatokat biztosít.¹

A SZŐLŐÜLTETVÉNYEK KÖZÖSSÉGI STATISZTIKAI MEGFIGYELÉSE

A közösségi borpiac helyzetének és fejlődésének ismerete és követése érdekében tíz évenként – 1979-től kezdődően – a szőlőtermelő gazdaságok esetében a teljes szőlőterületre kiterjedő statisztikai alapösszeírás szervezésére kerül sor. Az alapösszeírások közötti időszakokban kisebb, ún. közbülső felmérésekre is szükség van, amelyek csak a borszőlővel telepített területekre terjednek ki.

Az alap- és közbülső összeírások teszik lehetővé a termelési potenciál és a piaci kereslet időben egymáshoz igazítását. Ezen túl a termelési potenciál fejlődésének állandó megfigyelését biztosítják, és megfelelő alapot adnak a Közösség területén folyó bortermeletés becsléséhez. A termelés és a piaci kereslet ilyen összehangolása jelentősen segítheti a borpiac irányításának, szervezésének folyvást emelkedő költségeinek leszorítását, és olyan jól ismert problémák, mint az asztali borok egyes tagállamok borgazdaságában komoly problémákat okozó, ismétlődő túltermelése gyors kezelésére is lehetőséget nyújt.

Az előzőekben említett tényekkel és elvárásokkal összhangban a borszőlővel, csemege-szőlővel és/vagy vegetatív szőlőszaporító-anyaggal betelepített területekről, valamint a fajtákról és a tőkék koráról részletes információ szükséges. A borszőlőn belül külön kell felmérni és rögzíteni a minőségi és az asztali borok készítéséhez alapanyagot szolgáltató területek adatait. A borszőlők területének változása kivágás, telepítés, újratelepítés révén, a hektáronkénti átlaghozam, valamint a friss szőlő, a must és a bor átlagos természetes alkoholtartalma szintén lényeges mutatók. Mivel a szőlőterületek hozama természetes sávban szóródik, ezért a borszőlő területekre vonatkozó valamennyi adat hozamosztályok szerinti megosztása igen lényeges szempont.

Az alap- és közbülső összeírások által szolgáltatott adatok jó áttekintést adnak a Közösség szőlőtermeléséről, és a jogszabályokban meghatározott mintegy 210 földrajzi egységre részleteiben is ismereteket szolgáltatnak. A kialakított földrajzi egységek valamennyi szőlőtermő régiót és körzetet lefedik a tagállamok által javasolt csoportosítás szerint.

Az összeírások kiterjedése

Azon tagállamok, amelyek legalább összesen ötszáz hektár szabadföldi művelésben levő szőlőterülettel rendelkeznek,

– minden 10. évben valamennyi szőlőterületen *alapösszeírást* (az elsőt 1979-ben az 1978/79-es borászati év² kivágásait és telepítéseit követő helyzetnek megfelelően);

¹ Az uniós jogszabályok felsorolását a melléklet tartalmazza.

² A borászati év szeptember 1-jétől augusztus 31-ig tart.

– az alapösszeírásokat követő második évtől kezdve a borszőlőterületeken az évenként bekövetkezett változásokról *közbülső összeírásokat* (az elsőt tehát 1981-ben az 1979/80 és 1980/81 borászati évekhez kapcsolódóan) hajtanak végre.

Az ötszáz hektárnál kisebb szabadföldi szőlőterületen, üvegházban vagy kizárólag a gazdálkodó és családja saját fogyasztására szolgáló kis területeken folyó szőlőtermelés nem része egyik összeírásnak sem a közösségi borpiacra gyakorolt korlátozott jelentősége, valamint gazdasági és technikai megfontolások figyelembevételé miatt.

Az alapösszeírás kiterjed valamennyi olyan szőlőterületet használó gazdaságra,³ amelyen értékesítési céllal termelnek szőlőt, mustot, bort vagy vegetatív szőlőszaporítóanyagot; míg a közbülső összeírások csak a borszőlővel betelepített területeket fedik le és a megelőző borászati év során bekövetkezett változásokhoz kapcsolódnak.

A megfigyelendő gazdaságkör meghatározása mindig fontos kérdés. Általában, a szabályozásnak megfelelően, valamennyi gazdaságra kiterjed, de ezen belül az 1999. évi alapösszeírás során különleges küszöbértéket alkalmazott Franciaország és Portugália (a gazdaságszerkezeti összeírás szőlőterületre vonatkozó értékeit), valamint az Egyesült Királyság (0,1 hektár szőlő). Ausztriában a gyökéralany-termelő faiskolákat nem vonták be a megfigyelés körébe.

Jelenleg kilenc tagállam (Ausztria, az Egyesült Királyság, Franciaország, Görögország, Luxemburg, Németország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) területén kötelező a szőlőterületek statisztikai megfigyelése.

A használt módszerek

Mivel a mintavételes statisztikai eljárások elfogadható költségen biztosíthatnak pontos információt nagy szőlőterületekre is, ezért a tagállamok mind az alapösszeírásokat, mind a közbülső összeírásokat a teljes körű megfigyelés mellett mintavételes (véletlen mintavétel) megfigyelésen alapuló adatgyűjtéssel is végrehajthatják, amennyiben a statisztikai megbízhatóság megfelelő szinten biztosítható. Természetesen a tagállamoknak meg kell küldeniük a Bizottság részére az alkalmazott módszerek részletes leírását, és ahol helyénvaló, a mintavételi tervet. A módszerekben bekövetkezett bármely változásról előzetesen tájékoztatást kell küldeni. Ezenkívül meg kell tenni a megfelelő lépéseket, hogy minden termelési irány szerint a teljes megművelt szőlőterületre vonatkozó megfigyelési hibát korlátozzák és, ahol szükséges megbecsüljék.

A mintavételes eljárással végrehajtott megfigyelések eredményeit illetően a tagállamoknak meg kell tenni minden szükséges lépést, hogy biztosítsák azt az előírást, hogy a mintavételi hiba 68 százalékos megbízhatósági szinten az alapösszeírásnál 1 százalék, a közbülső összeírásoknál 3 százalék alatt marad a legtöbb megfigyelt jellemzőre, illetőleg a borszőlő teljes megművelt területére vonatkozóan minden egyes földrajzi egységen belül. A mintának minden gazdaságméretet képviselnie kell.

Régiókra és gazdaságméretre alapozott rétegzett mintavétel segítségével hajtotta végre a legutóbbi alapösszeírást Görögország. Négy tagállam (Franciaország, Németország, Olaszország és Portugália) teljeskörűen figyelte meg a szőlőültetvényt használó gazdaságokat, míg Luxemburg az állandó, naprakész nyilvántartásaiból biztosította az adatokat.

³ A gazdaság olyan mezőgazdasági termékeket előállító egység, amely egységes irányítás alatt technikailag és gazdaságilag önálló.

Ausztria, az Egyesült Királyság, Németország (a megfigyeléssel párhuzamosan) és Spanyolország a szőlőregiszter alapján tett eleget adatszolgáltatási kötelezettségének. Franciaországban a teljes körű összeírást a szőlőregiszter ellenőrzésére és aktualizálására is felhasználták: az összeírók magukkal vitték a gazdaságról nyilvántartott adatokat is pontosítás céljából.

A megfigyelések felosztása

Alapösszeírások:

- szőlőterülethez kapcsolódó 14 méretosztály;
- 14 méretosztály a mezőgazdasági terület esetében, amelyen szőlőtermelést folytatnak;
- 8 termésoztály aszerint, hogy mi a szőlőtermelés célja (például minőségi bor, asztali bor stb.);
- a borszőlőfajták 6 korcsoportja.

Közbülső összeírások:

- 2 csoport a termelés célja alapján (minőségi és asztali borok);
- 2 területcsoport a termelési időszak szerint (termő és még nem termő);
- 9 hozamosztály.

A hozamosztályokat több év, például Németországban 10 év és Franciaországban 5 év, termésátlaga alapján határozzák meg.

A megfigyelések gyakorisága és az adatok továbbítása

Ahogy már említettük, a szőlőterületeken minden tizedik évben hajtanak végre alapösszeírást 1979-től kezdődően. Ezeket a vonatkozási évet követő év április 1-jéig kell kivitelezni. Az előírt ütemezésnek megfelelően a legutóbbi alapösszeírást 1999-ben hajtották végre az Unió tagállamai, de Franciaország és Olaszország felhatalmazást kapott, hogy az 1999/2000 borászati évre vonatkozóan gyűjtse az adatokat, így ezekben az országokban egy év késéssel került az összeírás megszervezésre.

Főszabályként a közbülső összeírásokat évente kell megszervezni az alapösszeírást követő második évtől (az első ilyen összeírás 1981-ben volt), és azoknak a megelőző borászati év(ek)ben bekövetkezett változásokra kell vonatkozni. Ugyanakkor azok a tagállamok (például: Olaszország – 1992/80 EEC Tanácsi Rendelet), melyek az egyes években különleges rendelkezések szerint hajthatják végre az összeírást, derogációt kaphatnak.

Az eredményeket minél előbb meg kell küldeni a Bizottság részére a tagállamokból. Az alapösszeírásnál ez a vonatkozási időszakot, azaz a borászati évet követő év április 1-jéig, de legkésőbb a terepmunka befejezését követő 15 hónapon belül meg kell történnie. A közbülső összeírások adatait a vonatkozási borászati éve(ke)t követő május 1-jéig kell eljuttatni az illetékesekhez.

A megfigyelések eredményeit földrajzi egységenként (210 darab) táblázatos formában kell továbbítani.

A megfigyelt jellemzők

Az *alapotösszeírások* során minden egyes szőlőültetvényt megművelő gazdaság esetében, ahol a szőlőt, mustot, bort vagy a szőlő vegetatív szaporítóanyagát értékesítési cézzal termelik, a fontosabb adatokat rögzíteni kell.

A rögzítendő adatok a következőkre vonatkoznak:

- mezőgazdasági terület;
- megművelt szőlőterület, amelyet a termelés iránya szerint a következő alcsoportokra kell bontani:
  - borszőlőfajták területe, általában nemzeti rendelkezések alapján (szőlőfajta és termőterület meghatározás) tovább bontva: minőségi bor előállításához termelt borszőlőfajták; egyéb bor előállításához termelt borszőlőfajták, amelybe beletartozik az olyan borszőlőfajta-terület is, amelyről eredetmegjelölt (minőségi) bort állítanak elő, de azt szeszes italok készítésére használták fel;
  - csemegeszőlő-fajták területe;
  - későbbi oltásra telepített gyökéralany-területek;
  - csak vegetatív szőlő-szaporítóanyag termelés céljára fenntartott területek, faiskolákra és gyökéralany-telepekre felosztva;
  - mazsolaszőlő-fajták területe;
- az egyes fajták adatai.

Az olyan fajtákat, amelyek mind borszőlőként, mind csemegeszőlőként felhasználhatók, az adott földrajzi egységen belül a jellemző használatnak megfelelően kell besorolni. Az alapösszeírások során a következő jellemzők szerint kell a borszőlőfajták területét megfigyelni.

a) Fajta: a tagállamokban külön adatot kell szolgáltatni minden földrajzi egységre azon szőlőfajták esetében, amelyek együtt legalább 70 százalékát adják a borszőlőfajták teljes területének, és minden esetben azokról a fajtákról, amelyek a jelzett terület legalább 3 százalékát elfoglalják. A többi fajtát a szín szerint lehet csoportosítani.

b) A tőkék kora: attól a borászati évtől kell számítani, amikor telepítették vagy oltották őket. A korcsoportok minden tagállam részére külön kerültek megállapításra.

A *közbülső összeírások* a gazdaságok borszőlőfajtákkal betelepített területeire vonatkozóan gyűjtenek adatot és a megelőző borászati év során bekövetkezett változásokat veszik vizsgálat alá. Ugyanakkor az alapösszeírásokat követő első közbülső összeírás az azt megelőző két borászati évre vonatkozik.

A közbülső összeírások során azokat a kivágott vagy már nem művelt, telepített és újraterlepített szőlőterületeket figyelik meg borszőlőfajták és legalább a megadott hozamosztályok szerint, amelyeken

- minőségi bor előállításához termelt borszőlőfajtákat;
- egyéb bor előállításához termelt borszőlőfajtákat

termelnek (ez utóbbiba beletartoznak az olyan borszőlőfajta-területek is, amelyekről eredetmegjelölt (minőségi) bort állítanak elő, de azt szeszes italok készítésére használják fel).

Bármely adatot figyelembe kell venni, amely a szőlőtőkék kivágásával és telepítésével kapcsolatos és a közösségi előírások végrehajtása során áll elő. Ezek alapján adminisztratív források felhasználása is szóba kerülhet.

A tagállam köteles megküldeni a Bizottság részére minden borászati évre vonatkozóan a borszőlőfajtákkal telepített területek termésének hektáronkénti átlaghozam értékét must- vagy bor- (hektoliter/hektár), esetleg termeltszőlő- (mázsa/hektár) mennyiségben. Az adatokat hozamosztályokra bontva kell szolgáltatni.

Ezen túlmenően minden tagállam az alapösszeírás során jelentett borszőlőfajtákkal borított összes ültetvényterületét meg kell bontsa átlaghozamon alapuló hozamosztályok

szerint és minden egyes osztályra öt borászati évre előre kell becsülnie a várható hozamokat hektáronkénti átlaghozamértékben. A becsléshez az általános gazdasági, ezen belül a mezőgazdasági fejlődés tendenciáit figyelembe kell venni.

Minden borászati évet követően április 1-jéig szintén meg kell küldeni a Bizottság részére a friss szőlő, must vagy bor átlagos természetes alkoholtartalmát, tömegszázalékban vagy Oechsle-fokban. Ezt minden földrajzi egységre külön kell megadni mind a minőségi, mind az egyéb borszőlőfajtákra vonatkozóan.

Adatfeldolgozás és adatterjesztés

Minden esetben, ha a tagállam maga dolgozza fel a megfigyelések adatait, az eredményeket elektronikus formában kell eljuttatni a Bizottsághoz. (Jelenleg ez mágnesszalagot, lemezt jelent, de az e-mailen való továbbítás is terjed.) Bizottsági rendeletek és határozatok sora szabályozza a megküldendő táblák tartalmát és formáját. Részletes kódleírásokat dolgoztak ki az egységesített adattovábbítás és kezelés megkönnyítésére.

Az adatokat a tagállamoktól való megérkezést követően, egy éven belül, a Bizottság az Európai Tanács elé terjeszti, az alapösszeírás során szerzett tapasztalatokat részletező beszámolóval együtt.

Az eredményeket általában papíralapú kiadványokban teszik közzé, de az elektronikus forma is hozzáférhető. Annak érdekében, hogy a felhasználókhöz az adatok széles spektruma eljuthasson, az EUROSTAT kialakította a VITIS adatbázist, amely a NewCronoson keresztül érhető el és tartalmazza valamennyi végrehajtott alap- és közbülső összeírás adatait. Külön kérésre CD-ROM-on vagy lemezen is biztosíthatók a kívánt adatok.

A tagállamokkal egyeztetve és folyamatos együttműködés keretében a Bizottság tanulmányozza az eredményeket és a megfigyelések során felmerült technikai problémákat, valamint a terjesztésre kerülő információt. Ehhez szükség szerint igénybe veszi a Mezőgazdasági Statisztikai Állandó Bizottság segítségét. Különös figyelmet szentelnek a telepítés, újratelepítés közösségi szintű definiálásának, valamint a szőlőtermelés megszűnésének kérdéseinek, csakúgy, mint a statisztikai megfigyelések során tapasztaltak és a szőlőültetvényi-gazdasági adatok közlésének.

A GYÜMÖLCSÜLTETVÉNYEK KÖZÖSSÉGI STATISZTIKAI MEGFIGYELÉSE

Az Európai Unió területén 1977 óta gyűjtenek közös szabályzáson alapuló adatokat a gyümölcsstermelésről. Az ezzel kapcsolatos statisztikai adatgyűjtés-rendszer minden megfigyelt gyümölcsféle esetében a főbb fajtákra vonatkozóan gyűjt adatokat, ám egyidejűleg arra is törekedve, hogy a lehető legteljesebb legyen a fajtamegoszlás.

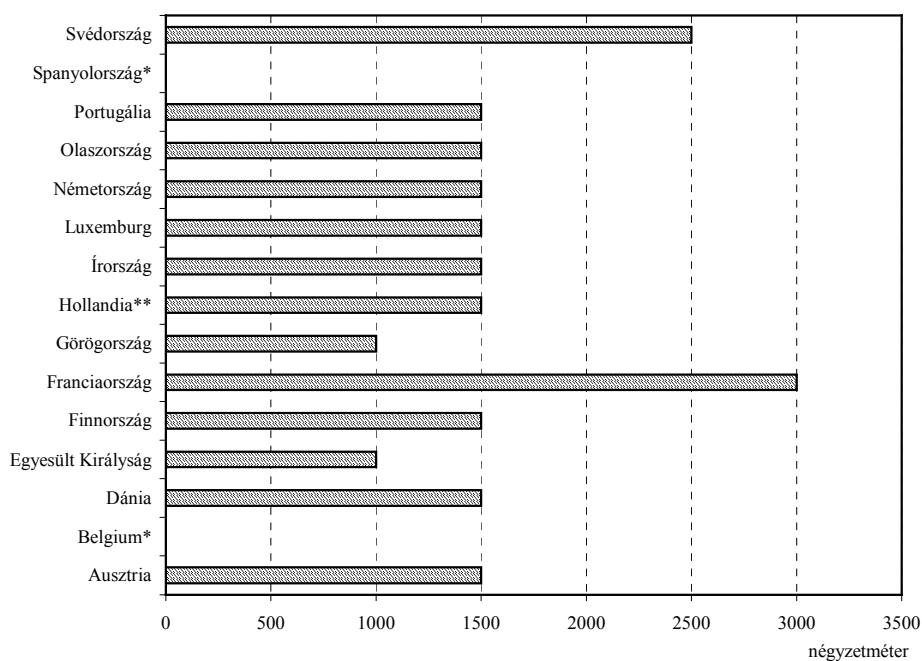
Mivel a statisztikai megfigyelések során gyűjtött adatok pontosan meghatározott termőterületekre, termőközetekre vonatkoznak és miután a megfigyeléseket úgy szervezték, hogy a felmért jellemzők különféle kombinációjú bemutatása is lehetséges, részletes képet kapunk a gyümölcsültetvények területéről mind nemzeti, mind regionális szinten. Mindazonáltal a kezdeti gyümölcsösszeírások tapasztalatai rávilágítottak arra, hogy a tagállami adatok összehasonlíthatóságának fenntartása mellett bizonyos rugalmasság szükséges a megfigyelések módszerei tekintetében.

Az összeírások kiterjedése

Az összeírást minden olyan gazdaság esetében végre kell hajtani, ahol az étkezési almával és körtével, kajszival, őszibarackkal, narancssal, citrommal és egyéb aprógyümölcsű citrusfélével⁴ betelepített ültetvényterület legalább 1500 négyzetméter, feltéve, hogy a gyümölcsöt kizárólag vagy elsősorban értékesítési céllal termelik. A kizárólag étkezéstől eltérő céllal termesztett alma- és körteültetvények megfigyelése nem kötelező a tagállamoknak. A megfigyelés mind a fajtiszta, mind a vegyes ültetvényekkel rendelkező gazdaságokra kiterjed. Vegyes gyümölcsültetvény alatt a megfigyelésre előírt fajták egymással, vagy más fajokkal elegyes ültetvényeit értjük.

Az 1500 négyzetméteres előírt küszöbérték alkalmazása alól van kivétel is.

1. ábra. Küszöbérték a gyümölcsösszeírás során, 1997

* Belgium és Spanyolország esetében nincs konkrét küszöbérték meghatározva, minden gazdaság, amely gyümölcsstermesztéssel értékesítési céllal foglalkozik, megfigyelésre kerül.

** Hollandiában kiegészítő feltétel is van: a 10 üzemeység-nagyságot elérő gazdaságokra terjed ki.

Az EU valamennyi tagállamára vonatkoznak az előírások, azaz mindenhol végrehajtják a megfigyeléseket. Az első összeírást 1977-ben végezték el kilenc ország (Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Németország és Olaszország) ültetvényeiben. A későbbiek folyamán, ahogy újabb országok csatlakoztak a közösséghez, ezek is bekapcsolódtak a gyümölcssterületek felmérésébe.

⁴ A statisztikában az egyéb aprógyümölcsű citrusfélék (mandarinok, tangerinok, satsumák, klementinok, wilkinsek és egyéb hasonló hibridek) egységes fajnak minősülnek.

Általánosságban az előírt földrajzi felosztás regionális (NUTS II) szintet jelent. Néhány országban – például Olaszországban és Görögországban – bizonyos speciális gyümölcsstermő körzeteket alakítottak ki minden egyes megfigyelt gyümölcsfélére.

A módszer

Az összeírások lehetnek teljes körűek vagy mintavétel alapján végrehajtottak. Utóbbi esetben előírás, hogy a minta legalább 95 százalékban reprezentálja a közvetlenül meg nem figyelt gyümölcstüvelvényeket. A véletlen mintavételes eljárással végrehajtott statisztikai adatgyűjtések hibája 68 százalékos megbízhatósági szinten minden egyes faj és ország esetében az ültetvényterületre 3 százalék alatti legyen.

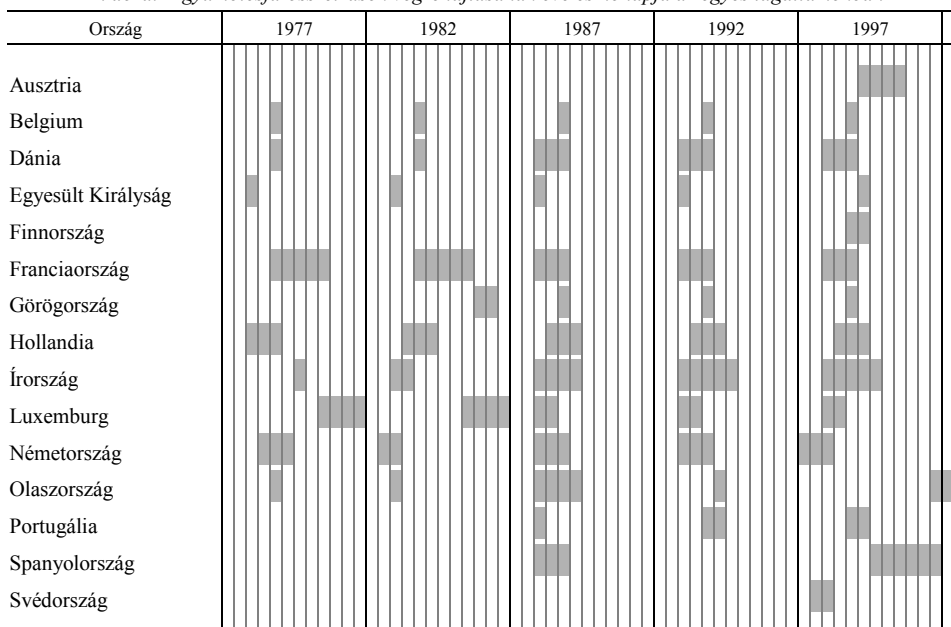
A legutóbbi alkalommal teljeskörűen hajtotta végre az összeírást a tagállamok többsége. Mintavételes eljárást követett Franciaország és a mediterrán országok. Az összeírásokat vagy postai megkereséssel, vagy összeírók alkalmazásával szervezik meg. Összeírókkal dolgozott a legutóbbi összeírás során Belgium, Franciaország, Görögország, Írország, Németország, Olaszország, Portugália, Spanyolország és részben Finnország.

Minden összeírást követően meg kell küldeni a Bizottság részére a megfigyelés szervezéséről, és az észlelt mintavételi hibáról szóló módszertani beszámolót.

A megfigyelések gyakorisága és az adatok továbbítása

Az összeírásokat ötévente kell végrehajtani. Miután az új gyümölcstüvelvény csak néhány évvel a telepítést követően éri el teljes hozamát, az előírt ötéves időszak megfelelőnek látszik, hogy megbízható információ álljon elő időről időre a termőpotenciálra vonatkozóan.

2. ábra. A gyümölcsfa-összeírások végrehajtásának éve és hónapja az egyes tagállamokban

Megjegyzés: Spanyolországban a második összeírást 1993. november és 1994. május között végezték.

Korábban a megfigyeléseket, az előírásoknak megfelelően, tavasszal kellett végrehajtani, ugyanakkor az adatgyűjtések összehangoltságának jelentős hiányosságai jelentkeztek az első négy összeírás alkalmával. Ezért a 2002-re már alkalmazandó új előírásokkal összhangban a tagállam határozza meg a megfigyelés végrehajtásának éven belüli időzítését. Mivel a megfigyelt gyümölcsfajok jelentősen különböznek egymástól (például alma és narancs), a vegetációs időszakuk is jelentősen eltér az egyes földrajzi elhelyezkedéstől függően (Skandinávia és a mediterrán országok), ennek a döntésnek gyakorlati okai is vannak.

Az eredményeket a lehető leggyorsabban meg kell küldeni a Bizottságnak, de a véghatáridő minden esetben az összeírás évét követő év október 1-je.

Az ötéves gyakoriságú összeírások mellett a gyümölcsösök területéről és az új telepítések nagyságáról éves becsléseket is készít néhány tagállam. Ezeket az éves vonatkozó becsléseket a referenciaévet követő év október 31-jéig kell a Bizottsághoz eljuttatni.

A megfigyelt jellemzők

Minden egyes gyümölcsfaj esetében elegendő fajtát kell összeírni fontossági sorrendben, hogy tagállamonként megbízható becslés készülhessen az adott gyümölcsfajjal beültetett terület legalább 80 százalékára és minden esetben az olyan fajtákra is, amelyek 3 százalék, vagy annál nagyobb részesedéssel szerepelnek a vizsgált faj ültvényeiben.

Az első két összeírás (1977 és 1982) az almásokra, körtésekre, őszibarack- és narancsültvényekre terjedt ki. Az alma és körte esetében csak azok az ültvények kerültek megfigyelésre, amelyeken étkezési célra termesztettek gyümölcsöt. Az ezt követő három összeírás (1987, 1992 és 1997) során az előírásokkal összhangban már a kajszis-, citrom- és egyéb aprógyümölcsű citrusfélék ültvényei is összeírásra kerültek a korábban említett fajokon túl. Nem kötelezően a nem étkezési céllal termesztett alma- és körteültvényekre is kiterjedt a megfigyelés. Természetesen az egyes országok klimatikus adottságaiknak megfelelően csak a területükön termesztethető és jellemző fajokra gyűjtenek adatokat.

A kötelezően összeírandó gyümölcsfajokon kívül számos tagállam kérdez rá más, számára fontos, termesztett gyümölcsfajokra. Ezek általában a meggy és cseresznye, a szilva, és a diófélék.

Jelenleg körülbelül hét faj 350 fajtáját figyelik meg elkülönülten, kötelező jelleggel.

A fák kora a telepítéstől számítandó. Bár az ültetési időszak ősztől tavaszig terjed, egyetlen időszaknak minősül és az időben a nulladik évnak tekintendő. Oltás esetében a meghatározó tényező az, hogy mikor történt. Jelenleg a használt korcsoportok:

a) alma és körte: 0–4, 5–9, 10–14, 15–24, 25 év vagy idősebb;

b) őszibarack és kajszis: 0–4, 5–9, 10–14, 15–19, 20 év és idősebb;

c) narancs, citrom és egyéb aprógyümölcsű citrusfélék: 0–4, 5–9, 10–14, 15–24, 25–39, 40 év és idősebb.

Gyümölcszel betelepített területen a gazdaság összes almát, körtét, őszibarackot, kajszit, narancsot, citromot és egyéb aprógyümölcsű citrusfélék adó gyümölcsültvénye érteendő, akár fajtiszta, akár egymással vagy más fajokkal vegyesen ültetett, feltéve, hogy utóbbi esetben a kötelezően megfigyelendő fajok adják a domináns fajt.

A megfigyelt gyümölcsültvény területének mérete lehet nettó és bruttó. Általában a nettó terület megfigyelése az elterjedt, azonban néhány ország csak a bruttó területet fi

gyeli meg (az Egyesült Királyság, Finnország, Görögország, Svédország és Spanyolország, újabban Franciaország), illetve mindkettőre rákérdez (Ausztria). A vegyes ültetvényeket általában arányosan szétosztják a természetett fajok között. A szórt gyümölcsfákat és fasorokat szintén figyelembe veszik bizonyos országokban (Dánia).

Az ültetvénysűrűség megfigyelhető és közvetlenül megmondható vagy számítható a betelepített területből. A tagállamtól függ, milyen módszert használ az ültetvénysűrűség meghatározására, akár a nettó telepített terület és a fák száma alapján történő számítást, akár a közvetlen adatfelvételt.

Az ültetvénysűrűség osztályai a jelenleg érvényben lévő rendelkezés alapján:

a) alma és körte: kevesebb mint 400, 400–799, 800–1599, 1600–2399, 2400–3199, 3200–3999, 4000 fa/hektár és több;

b) őszibarack és kajsi: kevesebb mint 299, 300–599, 600–899, 900–1199, 1200–1499, 1500 fa/hektár és több;

c) narancs, citrom és egyéb aprógyümölcsű citrusfélék: kevesebb mint 249, 250–499, 500–749, 750–999, 1000–1499, 1500–1999, 2000–2499, 2500–2999, 3000 fa/hektár és több.

Adatfeldolgozás és adatterjesztés

Az adatok elfogadása előtt az EUROSTAT teljes körű adatellenőrzést hajt végre és a megküldött adattáblák ellenőrzéseit lefuttatja (egy-egy táblasorozat vonatkozik minden gyümölcsfaj adataira). A hibák kiszűrését követően végső javításra kerül sor.

Az eredményeket papír alapú kiadványokban teszik közzé, de az elektronikus forma is hozzáférhető. Annak érdekében, hogy a felhasználókhöz sokféle ültetvényadat eljuthasson (a papír alapú kiadványok csak az összeírások főbb eredményeit tartalmazzák), az EUROSTAT kifejlesztette a FRUCTUS adatbázist, amely a NewCronos-on keresztül érhető el és tartalmazza valamennyi végrehajtott és befejezett összeírás adatát. Külön kérésre CD-ROM-on vagy lemezen is biztosíthatók a kívánt adatok.

A tagállamok szolgáltatta információkon alapulva a Bizottság elkészíti az eredményekről, a felmerült technikai problémákról (különös tekintettel az összeírás előkészületeire és végrehajtására), valamint az összeírások legfontosabb megállapításairól szóló tanulmányát. Ennek elkészítéséhez a tagállamokkal szorosan együttműködik és konzultál vitás esetekben. Az adatok tagállamoktól való megérkezését követő egy éven belül a Bizottság eljuttatja az összeírás tapasztalatairól szóló beszámolóját az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak.

MELLÉKLET

SZŐLŐTERMELÉS-STATISZTIKÁVAL ÖSSZEFÜGGŐ HATÁLYBAN LEVŐ JOGSZABÁLYOK

Alaprendelet. Council Regulation (EEC) 357/79 of 5 February 1979 (OJ N° L54, 5.3.1979, p.124) on statistical surveys of areas under vines [a szőlőterületek statisztikai megfigyeléséről]. Módosította: Council Regulation (EEC) 1992/80 (OJ N° L195, 29.7.1980, p. 10); Council Regulation (EEC) 3719/81 (OJ N° L373, 29.12.1981, p. 5); Council Regulation (EEC) 3768/85 (OJ N° L362, 31.12.1985, p. 8); Council Regulation (EEC) 490/86 (OJ N° L54, 1.3.1986, p. 22); Council Decision 89/287/EEC (OJ N° L112, 25.4.1989, p. 18); Council Regulation (EEC) 3570/90 (OJ N° L353, 17.12.1990, p. 8); Council Regulation (EC) 3205/93 (OJ N° L289, 24.11.1993, p. 4); Council Regulation (EC) 2329/98 (OJ N° L291, 30.10.1983, p. 12).

Technikai szempontok. Commission Regulation (EEC) No 991/79 of 17 May 1979 (OJ No L129, 28.5.1979, p. 1) setting out a schedule of tables and laying down the definitions relating to basic statistical surveys of areas under vines and repealing Regulations No 143 and No 26/64/EEC [a szőlőterületek alapösszeírásával kapcsolatos táblák és meghatározások megállapításáról]. Módosította: Commission Regulation (EEC) 2802/85 (OJ N° L265, 8.10.1985, p. 15).

Commission Decision (EEC) No 79/491 of 17 May 1979 (OJ N° L129, 28.5.1979, p. 9) laying down a code and standard rules for the transcription into a machine-readable form of the data of the basic surveys of areas under vines [a szőlőterületek alapösszeírásával kapcsolatos kódok és gépi adathordozóra való átírásának szabályrendszere megállapításáról]. Módosította: Commission Decision 85/620/EEC (OJ N° L379, 31.12.1985, p. 1); Commission Decision 96/20/EC (OJ N° L7, 10.1.1996, p. 6); Commission Decision 1999/661/EC (OJ N° L261, 7.10.1999, p. 42).

Commission Decision (EEC) No 763/80 of 8 July 1980 (OJ N° L213, 16.8.1980, p. 26) laying down additional provisions concerning statistical surveys of areas under vines [a szőlőterületek statisztikai megfigyelésének további rendelkezéseiről].

Commission Decision (EEC) No 764/80 of 8 July 1980 (OJ N° L213, 16.8.1980, p. 28) establishing the schedule of tables and definitions relating to intermediate statistical surveys of areas under vines [a szőlőterületek közbülső összeírásával kapcsolatos táblák és meghatározások megállapításáról].

Commission Decision (EEC) No 765/80 of 8 July 1980 (OJ N° L213, 16.8.1980, p. 34) laying down a code and standard rules for the transcription into a machine-readable form of the data of the intermediate statistical surveys of areas under vines [a szőlőterületek alapösszeírásával kapcsolatos kód- és gépi adathordozóra való átírásának szabályrendszere megállapításáról]. Módosította: Commission Decision 85/621/EEC (OJ N° L379, 31.12.1985, p. 12); Commission Decision 96/20/EC (OJ N° L7, 10.1.1996, p. 6); Commission Decision 1999/661/EC (OJ N° L261, 7.10.1999, p. 42).

GYÜMÖLCSSTERMELÉS-STATISZTIKÁVAL ÖSSZEFÜGGÉSBEN HATÁLYBAN LEVŐ JOGSZABÁLYOK

Alaprendelet. Directive 2001/109/EC of the European Parliament and of the Council of 19 December 2001 (OJ N° L13, 16.1.2002, p.21) concerning the statistical surveys to be carried out by the Member States in order to determine the production potential of plantations of certain species of fruit trees [bizonyos gyümölcsfajok termőpotenciáljának meghatározása érdekében végrehajtandó statisztikai megfigyelések végrehajtásáról]. (Korábban: Council Directive of 20 July 1976 (76/625/EEC) concerning the statistical surveys to be carried out by the Member States in order to determine the production potential of plantations of certain species of fruit trees and its amendments, valamint Commission Decision of 1 October 1976 (76/806/EEC) laying down additional provisions concerning surveys to determine the production potential of plantations of certain species of fruit trees to be made by Member States.)

Technikai szempontok. Commission Decision 2002/38/EC of 27 December 2001 (OJ N° L16, 18.1.2002, p. 35) setting out the survey parameters and laying down the code and standard rules for the transcription, in machine-readable form, of the data relating to the surveys on plantations of certain species of fruit trees [bizonyos gyümölcsfajok statisztikai megfigyelésével összefüggően jellemzők, kódok és gépi adathordozóra való átírásának szabályrendszerének megállapításáról]. (Korábban: Commission Decision of 22 December 1977 (77/144/EEC) laying down the standard code and rules for governing the transcription into machine-readable form of the data of the survey of plantations of certain species of fruit trees, and laying down the boundaries of the production areas for these surveys, and its amendments.)

SUMMARY

As grape-wine and fruit sectors have an important role in the Hungarian agriculture the census of vineyards and orchards according to the requirements of the EU had been carried out in 2001. Within the EU legislation (acquis communautaire) several regulations and decisions are dealing with the grape and fruit production and its statistical observation. In this article these requirements and the practice of the recent member states are summarised.

ÜLTETVÉNY-ÖSSZEÍRÁSOK MAGYARORSZÁGON

LACZKA SÁNDORNÉ

A szőlészeti statisztika az agrárstatisztika egyik leggazdagabb múlttal rendelkező területe. Magyarország szőlő- és borkortermelésére vonatkozó adatokkal már az osztrák statisztikai szolgálat megalakulása előtti időszakban is találkozunk, a valóságot tükröző statisztika azonban csak a XIX. század utolsó harmadában született. Fontos forrás az 1895. és az 1935. évi teljes körű összeírás, amely a szőlő- és borkortermelés adatain túl elsőként közöl gyümölcsfákra vonatkozó adatokat is. A huszadik században teljes körű ültetvény-összeírás végrehajtására az ötvenes évek második, és a hatvanas évek első felében került sor, melyet negyven év elteltével követett a 2001. évi, immáron európai uniós elvárásoknak is megfelelő összeírás. A szerző a történeti áttekintésen túl részletesen bemutatja az elmúlt évi szőlő- és gyümölcsös ültetvény-összeírás előzetes eredményeit is.

TÁRGYSZÓ: Ültetvény-összeírások. Mezőgazdasági statisztika. Szőlő-, gyümölcsstermesztés.

Európában a klimatikus okokra visszavezethetően a szőlő és a gyümölcsös ültetvények, azaz az állandó helyben létesített, hosszabb élettartamú, több éves növénykultúrák nagyobb arányban foglalják el a mezőgazdasági területeket, mint a világ, más tájain. A magyarországi helyzet a mediterrán országokéhoz hasonló, ahol szőlőből a lakosság számára viszonyítva lényegesen többet termelnek, mint az északibb országokban. Gyümölcsből (különösen almából) nem ennyire számottevő a különbség.

ADATGYŰJTÉSEK A SZŐLŐTERMELÉSRŐL A XIX. SZÁZAD VÉGÉIG

A Magyarország területén folytatott szőlőművelésről az első írott emlék irodalmi vonatkozású, egy római írótól, a IV. században élő *Sextus Aurelius Victor*tól származik. *Probus* császár 276 körül az alsó-pannoniai Sirmium (ma a koszovói Mitrovica) városában, ráérő katonáival lecsapoltatott egy mocsaras területet, s a helyét szőlővesszőkkel ültette be. Más források szerint is bizonyítható, hogy a Kárpát-medencében a szőlőművelést a rómaiak kezdeményezték, s tőlük vették át az itt élő népek. A XI. századi magyar okiratokban gyakran találkozunk szőlőművelésre utaló adatokkal, melyekből megállapítható, hogy ekkor már szinte az ország egész területén termeltek szőlőt. A XII–XIII. században már borvidékek alakultak ki, közülük a leghíresebbek a szerémi, a ruszti és a

szekszárdi borvidékek voltak. A magyarországi szőlőművelés és bortermelés a XIV–XV. században emelkedett európai hírnévre.

A XVI–XVII. században a török által elfoglalt területeken ugyan csökkent, de az északi és nyugati megyékben a korábbi mértékben megmaradt a szőlőművelés jelentősége, sőt a művelésben minőségi változás következett be. Nemesebb szőlőfajok termesztésére tértek át, ekkor jelent meg a tokaji bor is.

A XVIII–XIX. században a jobbágyparaszti, főként zsellérszőlők nagymértékben elszaporodtak Magyarországon. Ennek oka a szőlőbirtok különleges jogi helyzete és a művelési ág sajátosságai voltak. Az adott korszakban a parasztság bizonyos rétegei számára az árutermelés legelterjedtebb formája volt a bortermelés. A termelés azonban inkább mennyiségi, mint minőségi volt.

A gabonafélék mellett a bor az a mezőgazdasági termék, amely legkorábban megjelent az összeírásokban egy-egy terület mezőgazdaságának jellemzésére. A hivatalos statisztikai szervezet megalakulása előtti időben adózási céllal készültek összeírások. A legfontosabbakat maga az uralkodó rendelte el. Közülük a legjelentősebbek az 1715., 1720. és 1728. évi összeírások voltak, melyek tartalmaztak a művelési ágak területére – így a szőlőre – vonatkozó adatokat is.

Az országos összeírásokhoz hasonlóan 1772-től a megyék is gyűjtöttek adatokat a művelési ágak területéről, azt megküldték a helyhatóságoknak, végül országos összesítések is készültek. Az első ilyen kimutatás – amely szőlőterületre vonatkozó adatokat is tartalmaz – 1780-as keltezéssel maradt fenn. A Mária Terézia-kori úrbéres összeírás anyagából a Kancellária 1786-ban készített összesítést, ennek eredményei csak az 1890-es években váltak ismertté.

Fontos forrás a II. József-féle kataszteri összeírás, amely már a nemesség birtokában levő szőlőterületeket is regisztrálta, sőt a művelési ágak területét egységesen osztrák holdban számolta el. A teljes anyag ugyan ma már nem rekonstruálható, de összeállítására jelentős módszertani lépésnek tekinthető.

A szőlőterület és a bortermelés korabeli meghatározásánál problémát okozott az alkalmazott mértékegységek sokfélesége, valamint a földmérés kezdetleges volta. A földmérési technikákon kívül nehezítette a teljes kép kialakítását az a tény is, hogy a XVIII. század végéig a nemesi földek kimaradtak az összeírásokból. Voltak ugyan források és módszerek, melyek lehetőséget adtak volna az adatok kiegészítésére, *Keleti Károly* munkássága előtt ezzel azonban nem éltek a szakemberek. A XVIII. század végi és XIX. század eleji magyar mezőgazdaságra – így szőlőterületre is – vonatkozó adatok gyakorlatilag az 1789-ben az uralkodó elé terjesztett kimutatásokra épültek.

Az 1828. évi összeírás – amely a szőlőterületet vélhetőleg alábecsülte – Magyarországi szőlőterületét 141 ezer katasztrális holdban állapította meg. 1831-ben *Schams Ferenc*, aki bírálta Magyarország elmaradottságát a szőlőművelésben és bortermelésben – átvett adatokkal dolgozva – az ország szőlőterületét 1,5 millió magyar holdra becslte. Ő volt az, aki tiltakozott a síkvidéki szőlőtermelés ekkor kezdődő terjedése ellen. Az osztrák statisztikusok által közölt adatokkal találkozunk *Fényes Elek* munkáiban is, aki azokon csupán apróbb korrekciókat végzett. Szerinte az ország szőlőterülete szintén 1 millió hold körül mozgott.

Az 1850 és 1867 közötti időszakban készült a korszak legjelentősebb felmérése: az 1850. évi ideiglenes földkataszter. Mivel azonban tényleges felméréseket ekkor sem vé-

gezték – csupán a korábbi adatok, illetve próbafelmérések alapján korrigálták a művelési ágak területét – a későbbiekben az adatok minőségét többen bírálták.

Az 1865. évi helytartótanácsi kimutatás szerint – melynek adatai valószínűleg a pénzügyi igazgatóságok nyilvántartásán alapultak – Magyarország szőlőterülete 574 ezer katasztrális hold volt. Az osztrák statisztika hivatalos kiadványa a „Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie” az 1830 és 1865 közötti időszakban Magyarország szőlőterületét (Erdély, Horvát-Szlavónia és a Szerb Vajdaság nélkül) 400-500 ezer osztrák holdra becsülte.

Keleti Károly 1867-ben közölt adatai – pénzügyminisztériumi forrásokra alapozva – 512 ezer katasztrális holdban állapítják meg Magyarország akkori szőlőterületét.

A kiegyezés után, a hivatalos magyar statisztikai szolgálat megalakulásával, a szőlészeti statisztikák rendszeressé válnak. 1869-ben a hágai nemzetközi statisztikai kongresszuson, ahol Magyarország mint önálló állam először szerepelt, a magyar statisztikusok a nemzetközi szőlészeti és borászati statisztika módszertanának kidolgozását kapták feladatul. Keleti Károly két tervezetet készített, ebből a magyarországi program bővebb, részletesebb, a többi európai államban végrehajtandó felvétel általánosabb jellegű volt.

A magyarországi programban az adatgyűjtés tárgya volt a szőlő fekvése, a talaj minősége, a szőlőterület birtokosok szerinti megoszlása, a szőlők becsára, a művelés módja, a termesztett szőlőfajták, a művelési költségek, a szőlőtermés és a bortermelés mennyisége, a bortermelés minősége és a borárak. Az adatokat a községi és városi elöljáróságok szolgáltatták és a községektől összegyűjtve kerültek a Statisztikai Hivatalhoz feldolgozásra. Egyéb, elsősorban nem számszerű adatokat a gazdasági egyesületek és a szőlészeti szakemberek szolgáltatottak. 1860-tól 1872-ig visszamenőleg megyékre vonatkozó adatokat gyűjtöttek össze, 1883-ra vonatkozóan pedig községenként közölték a szőlőbirtokosok számát, a szőlőterület nagyságát és a termelt bor mennyiségét fehér, vörös és siller bontásban. A kataszteri felméréssel szemben Keleti Károly 584 ezer katasztrális holdban határozta meg Magyarország szőlőterületét.

A szőlészeti statisztika adatait évente ilyen részletességgel összegyűjteni nem lehetett. Az évenkénti adatgyűjtések a továbbiakban már csak a következőkre vonatkoztak: a terület nagysága, a termelt és eladott must mennyisége, a kiforrott bor mennyisége a bor fajtái szerint, a must és a bor ára, valamint az eladott szőlő mennyisége és értéke. Az adatokat továbbra is a községi elöljárók szolgáltatták. Az adatgyűjtés ebben a keretben maradt 1890-ig, majd jelentősen módosították az időközben elterjedő filoxéravész hatására.

A filoxéravész 1875-ben Pancsova város határában ütötte fel a fejét, és továbbterjedve, 1895-ben érte el tetőpontját. Így az 1895. évi mezőgazdasági összeírás a filoxéravész csúcspontján rögzítette a szőlőterületi adatokat. Az összeírás eredményeit közlő öt kötet közül a második kötetben külön elemzés foglalkozott a filoxéravésszel. A vizsgálat szerint Magyarországon a szőlőterület az 1885. évi 639 ezer katasztrális holdról 1895-ig 286 ezer katasztrális holdra, azaz a korábbi terület 45 százalékára csökkent. A legnagyobb pusztítás a hegy- és dombvidékeken következett be.

A filoxéravész általános elterjedésével új kérdések jelentek meg az összeírásokban: a filoxéra által teljesen elpusztított terület, a talaj neme, a szőlő termőképessége, az amerikai ültetvények területe, valamint az egyéb szőlőbetegségekre vonatkozó kérdés. Ezt a kérdőívet használták 1904-ig.

A tárgyalt időszak eredményeit elemezve úgy tűnik, hogy a XIX. század első felének 1 millió holdas becslését a kataszteri eredményekkel, Keleti Károly szőlészeti statisztikájával és a további összeírások eredményeivel összevetve, a század első felében a szőlőterület nagysága 500 ezer katasztrális hold alatt volt. A közölt területi adatok legfeljebb arányaikban tükrözték a tájegységek közötti különbségeket.

A termelt bor mennyiségének mérése a bevallások megbízhatatlansága miatt nehéz feladat. Mivel a termés éves ingadozása jóval nagyobb, mint más növények esetében statisztikai eszközökkel nehéz akár a tényleges ártermelést, akár az átlagtermést megállapítani. A XIX. században a becslések zöme a szőlőterület nagysága és az átlagtermés alapján próbálta meghatározni a termés mennyiségét.

A más módon történt a számítások közül talán a legérdekesebb, *Schwartner Márton* becslése. Ő a fogyasztás alapján próbálta kiszámítani Magyarország bortermését. A II. József-kori népszámlálás eredményei szerint a magyar anyaország népessége 7,5 millió fő volt. Schwartner szerint a lakosság egyharmada gyermek, ezért nem iszik, ugyancsak egyharmada szegény és nő, ők szintén nem isznak, félmillióan pedig nem szeretik a bort. A maradék 2 millió ember naponta megiszik egy iccével, így a belső fogyasztás mennyisége évente 12 millió akó (egy akó körülbelül 57 liter). Schwartner becsülte a külföldre eladott, a megromlott, a szeszfőzésre használt és az eladatlan mennyiségeket is, s összeségében az ország bortermelését évente 18 millió akóra tette.

A bécsi Statisztikai évkönyv Magyarország bortermelését 1829 és 1840 között évi 22 millió akóban állapította meg. Fényes Elek 1847-es számításai szerint a bortermelés – még a korábnál is több – 28 millió akó volt. 1865-ben a Helytartótanács az ideiglenes kataszter alapján megjelentette a magyarországi szőlők művelési ágainak területét falvankénti bontásban. Ennek a kötetnek a függelékében található a bortermelés nagysága megyénként, fehér, vörös és siller bontásban. Ebben a kötetben Magyarország bortermelése 7,4 millió akó. Keleti Károly szőlészeti statisztikájában részletesen foglalkozott a terméseredmények elemzésével. Kiszámította, hogy Magyarországon jó esztendőben 25 millió akó, közepes esztendőben 15 millió akó, rossz esztendőben pedig 6 millió akó bort termelnek. Az 1873-as 5,5 millió akós termelés rossz esztendőnek minősült. A későbbi felmérések nem igazolták Keleti feltevéseit, a módszer felülbecsléshez vezetett.

A Statisztikai Hivatal a bortermésre 1873-tól gyűjtött adatokat. Az időszak legjobb termelése 12 millió akó bor volt 1878-ban. Az 1880-as évek vége felé a bortermelés lassú csökkenése tapasztalható, az 1890-es években pedig a filoxéra és peronoszpóra elterjedésével erőteljesen csökkent a bor mennyisége. 1895-ben már 2,6 millió akó bortermelést tudott kimutatni az összeírás.

Értékelve a bortermelés nagyságára vonatkozó adatokat: Magyarország bortermelésének reális nagyságát elsőként a Helytartótanács 1985. évi kimutatása közelítette meg, később pedig, a hivatalos magyar statisztikai szervezet megalakulása után készült összeírások vezettek pontos eredményekre.

A korábbi leíró statisztikák a szőlő gyümölcsként való fogyasztásával nem foglalkoztak. A városiasodás, a szállítás fejlődése, az étkezési szokások változása azonban magával hozta a csemegeszőlő-termesztés fellendülését. Az 1860-as években szinte divattá vált a csemegeszőlő-fajták gyűjtése. Keleti Károly szőlészeti statisztikájában már kérdésként szerepelt a gyümölcsként eladott szőlő mennyisége. Becslése szerint 1860 és 1873 között évente százezer mázsa szőlőt adtak el nyers állapotban. Hozzászámítva a falusi la-

kosság fogyasztását a nyers gyümölcsként fogyasztott szőlő mennyiségét 300 ezer mázsa körülire becsülte. A filoxéravész hatására természetesen e területen is jelentős csökkenés következett be.

A XX. SZÁZAD SZŐLÉSZETI STATISZTIKÁJA

Az első világháború évei alaposan visszavetették a szőlőtermesztést, a szőlők közel 20 ezer hektáron teljesen kipusztultak, más részük pedig ápolás hiányában ment tönkre. A termőterület a harmincas évek közepére az addigi 220 ezer hektárról némileg visszaesett, ám a negyvenes évek elejére ismét gyarapodásnak indult. A második világháborút követően ismét folyamatos csökkenés jellemezte a szőlőterület alakulását egészen 1960-ig. Ezt követően – a nagyüzemi szőlőtelepítéseknek köszönhetően – egy évtizeden át a szőlőterület ismét meghaladta a 200 ezer hektárt. Az utóbbi negyed század éveiben a korábbi terület több mint felén fokozatosan megszüntették a termesztést, ám ez a terméseredményekben nem okozott hasonló mértékű csökkenést. A többnyire megújított és fokozott szakszerűséggel művelt ültetvények termőre fordulásuk után egyre nagyobb termést hoztak. A korszerűbb fajták elterjedésével a borok minősége is javult. A természetlagok nőttek és a hatvanas években érték el a legmagasabb szintet. Pozitív eredmények tekinthető, hogy a termés szélsőséges ingadozása mérséklődött.

A gyümölcsként elfogyasztott szőlők nagyobb részét még mindig a borszőlők tették ki. Arányuk az évek többségében a termés 5-6 százaléka körül mozgott. Az utóbbi negyed században azonban a ház körüli területeken, hobbikertekben a csemegefajták egyre inkább elterjedtek.

A szőlészeti statisztika a XX. század folyamán több alkalommal is változott. A kezdeti, helyi eljárásokra támaszkodó, településenkénti adatgyűjtést a nagyobb termelők rendszeres megkérdezése követte, amit a kisebbek termelésének becslésével egészítettek ki. A helyi becsléseket a felvásárlási adatokkal is összevetették. Hosszú ideig a pénzügyőrség is felmérte a szőlősgazdák bortermelését a boradó kivétele céljából, mindezek segítettek a termelési adatok pontosabb számbavételét, hiánytalan képet azonban nem adtak.

Első ízben a Központi Statisztikai Hivatal által az 1960-as években végrehajtott helyszíni felmérés biztosította a szőlőkre kiterjedő, egységes megfigyelés számszerű eredményeit. Az összeírás a rendelkezésre álló anyagi lehetőségek és a hozzáértő munkaerő korlátozottsága miatt a próbafelvételekkel együtt öt évet vett igénybe. A szőlők többségét felölelő, a legtöbb megyére kiterjedő felvételt 1965-ben hajtották végre. A helyszíni bejárásokat az egyes évek júliusának közepétől a szüretig tartották, hogy a fajta meghatározását biztonsággal el lehessen végezni.

A felvételt minden olyan községben végrehajtották, ahol az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal (ÁFTH) nyilvántartásában az összeírás évében 10 katasztrális hold vagy ennél nagyobb szőlőterület szerepelt. E községekben minden 360 négyzetméternél nagyobb szőlőterületet helyszíni megtekintés és minősítés alapján írtak össze. Az 1400 négyzetméternél nagyobb területekről kérdőíven részletes adatokat gyűjtöttek, a kisebbekben – lajstromon vezetve – csak a szőlők állapotát figyelték meg. Az elhagyott (nem művelt) szőlők fajtacsoportonként külön kerültek felvételre. Külön figyelmet fordítottak a történelmi borvidékek összeírására.

Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek szőlőterületeinek felvételét – a gazdaságok nyilvántartásai alapján – a KSH megyei igazgatóságai végezték. Az összeírás végrehajtásához az ÁFTH megyei felügyelőiségei a községek többségére térképvázlatokat készítettek, valamint elkészítették a szőlőterületek helyrajzi számának és a tulajdonosok listáját.

A szőlőösszeírás befejezésével szükség volt az országos eredmények kiszámítására. Mivel az összeírás eredményei nem ugyanarra az évre vonatkoztak a felvétel eredményeit a felvétel óta végzett telepítés, kivágás adataival korrigálták. A korrekció során becsülték a – küszöbérték alá eső – össze nem írt területek nagyságát is, így az összefoglaló és a közölt adatok az ország szőlőterületeit (247 ezer hektár) hiánytalanul tartalmazták. Az adatokat közigazgatási egységek és borvidékek szerint közölték.

A hatvanas évek szőlőösszeírását követően a tíz évenkénti teljes körű mezőgazdasági összeírások és az évenkénti adatgyűjtések csak a szőlők legfontosabb jellemzőit tartalmazták. A termés meghatározásában a nagyüzemek, vállalatok teljes körű megfigyelését az egyéni gazdaságok reprezentatív megfigyelésén alapuló számított, vagy becsült adatai egészítették ki. 1980 körül a szőlőtermés nagyobbik hányadát a nagyüzemek, míg az 1990-es évektől a kistermelők állították elő.

GYÜMÖLCSÖSSZEÍRÁSOK TÖRTÉNETE

A gyümölcsstermelés statisztikájának története nem olyan gazdag, mint a szőlőtermesztésé. Ennek az lehet az oka, hogy a gyümölcsstermesztés statisztikai megfigyelése számos nehézségbe ütközik. A termés megállapításához például a gyümölcsfák által elfoglalt terület is lehetne kiindulási pont, ez a rendszerben telepített gyümölcsösök esetében vezethetne eredményre. A termésátlagok meghatározásához azonban így is rendkívül sok tényezőt kellene figyelembe venni. További nehézséget jelent, hogy a gyümölcsfák többsége nem zárt ültetvényeken terem, hanem házi kertekben, szántón, szőlőkben, utak mentén. Ilyen esetekben a gyümölcsfák számát lehetne számba venni. Gyümölcsfák statisztikai számbavételére három módszer kínálkozik.

1. Az első módszer az, amit az általános mezőgazdasági összeírások során alkalmaztak, ez a fák tulajdonosainak megkérdezését jelenti.

2. A statisztikai számbavétel másik módja, amikor a többnyire intenzív termelést folytató ún. árugyümölcsösökre terjed ki a felvétel, ahol a termelés körülményeiről és a hozamokról pontos adatok gyűjthetők.

3. A előzőkhöz képest a legpontosabb eredményt a gyümölcsfák helyszíni számlálása adja.

A hivatalos magyar statisztikai szolgálat korai publikációiban jelentőségéhez képest a gyümölcsstermesztés adatai foglalták el a legkisebb terjedelmet. Első alkalommal az 1895. évi és az 1935. évi teljes körű mezőgazdasági összeírások alkalmával kérdezték meg a tulajdonosoktól a gyümölcsfák számát. Noha ezek az adatok csak az általános tájékozódást szolgálták, mindkét összeírás adataiból kiolvasható, hogy akkor az ország területére, illetve a lakosság számára vetítve a gyümölcsfák száma meghaladta a környező országokét.

A gyümölcsfélét a XX. század elején inkább házi fogyasztásra (nyers fogyasztás, befőzés, pálinkafőzés) termesztették és a felesleg került piacra. Zárt telepítésű gyümölcskertészetek ebben az időben alig voltak. A várható termésre vonatkozó információval csak a Földművelésügyi Minisztérium hírszolgálatának vetéjsjelentései, majd később ter-

mészjelentései szolgálták. Ennek alapját a helyi szakértők és a piaci értékesítés adatai szolgálták.

A harmincas években fejlődésnek indult a konzervipar, sőt megindult a gyümölcskivitel is, de a statisztikai szolgáltatásban számottevő változás nem történt.

A második világháború után sok kisparaszti gazdaságban ültetettek gyümölcsfát. Talán ennek köszönhető, hogy 1950-től a földnyilvántartások a gyümölcsösöket már önállóan elkülönített művelési ágként mutatták ki. Tíz év alatt az ötvenes évek 60 ezer hektáros gyümölcsös területe megkétszereződött. Az ültetvényterület a hetvenes években érte el csúcspontját (1971-ben 172 ezer hektár). Folyamatos csökkenés után az állomány a nyolcvanas évek közepén 100 ezer hektár alá fogyott, majd ezen a szinten stabilizálódott. A hullámszerű eldőlésben a korábbi nagyüzemek telepítései, majd kivágásai okozták. A nyilvántartott gyümölcsös terület a termelési adatok kiszámításához csak kevés segítséget nyújtott. A bizonytalan helyzet tette indokolttá az 1959. évi gyümölcsfa-összeírás végrehajtását.

Az összeírás programját a Központi Statisztikai Hivatal az érdekelt szervek bevonásával dolgozta ki. 1959 folyamán a fontosabb gyümölcsfajok fájainak számát helyszíni bejárás során számolták meg, majd az így ismertté váló adatok birtokában 1960–1961-ben reprezentatív összeírás keretében határozták meg a fák korát, gondozottságát és termőképességét. A felvétel során az alma, a körte, a birs, a cseresznye, a meggy, a szilva, a kajszialma, az őszibarack, a mandula, a dió és a gesztenyefák számát, valamint a bogycsücsök közül a köszméte, a ribizke, a málna és a szamóca területét állapították meg. A gyümölcsfákat két fő korcsoportra (termő és nem termő fák) osztva írták össze, majd négy telepítési mód szerint csoportosították. Megkülönböztették a házi kertben, a szőlő között, az áru gyümölcsösökben és a szórványként ültetett gyümölcsöket is. A bogycsücsök esetében üzemformánkénti megkülönböztetés nem történt. A teljes körű gyümölcsfa-összeírást 1959. május 3. és október 15. között helyszíni számlálással, a tulajdonosok megkérdezése nélkül végezték. A tulajdonosok nevét csak az áru gyümölcsösök esetében jegyezték fel.

A közutak mentén levő gyümölcsfákat a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium munkatársai számolták meg. A felvétel váratlanul nagy faállományt regisztrált, az 1935. évinek csaknem háromszorosát. Ez a jelentős különbség az időközi telepítések mellett összeírástechnikai okokra is visszavezethető. A megszámlált faállomány az 1959-et megelőző években bekövetkezett nagyarányú növekedésre utalt, hiszen az állomány közel egyharmada a még nem termő, fiatal korcsoportba tartozott. A közel 90 millió gyümölcsfa alapján számított, száz hektár mezőgazdasági területre jutó gyümölcsfasűrűség a környező országokénál mintegy 50 százalékkal volt magasabb. A házi kertekben volt a gyümölcsfák 40, a szőlők 30 százaléka, az áru gyümölcsösök aránya pedig nem érte el az ország gyümölcsfa állományának 10 százalékát sem. A bogycsücsök területe 6 ezer hektár volt, melynek 35 százalékán málnát, 23 százalékán szamócát, 22 százalékán pedig köszmétét termeltek.

Az új alapokra számos további kiegészítő, reprezentatív megfigyelés is épült. Ilyen volt a fajtamegoszlás, a telepítések számba vétele, a termés meghatározása a fák termésének becslése alapján. A kedvező eredmények ellenére ezek a megfigyelések nem váltak folyamatossá. A fák számát a következő évtizedben évente tovább vezették a telepítések és a kivágások figyelembevételével. A számított adatokat évről évre közzétették, de az alkalmazott módszer egyre kevésbé tudta követni a változásokat.

Legközelebb az 1972. évi általános mezőgazdasági összeírás keretében írták össze a gyümölcsfák számát. A megfigyelést reprezentatív felvétellel a községek 20 százalékaiban hajtották végre. Az eredmények az 1959. évi összeíráshoz képest 10 százalékos csökkenést mutattak. Jelentős előrelépést jelentett a statisztikában, hogy 1963-tól az áru-gyümölcsösök legfontosabb adatait rendszeres adatgyűjtések során állapították meg. Így a gyümölcsstermesztés intenzív centrumáról megbízható adatok álltak rendelkezésre, ami az ország teljes gyümölcsstermesztésének becslését megkönnyítette. Az áru-gyümölcsösök részesedése az összetermésből az 1960-as és 1970-es években 30 százalékról 50 százalék fölé emelkedett.

Az 1972 utáni mezőgazdasági összeírások a gazdák bevallása alapján rögzítették a fa-állományt. A termesztésre vonatkozó 2001 előtti adatok a nagyobb gazdaságok teljes körű és a kisebbek reprezentatív adatai alapján kerültek közzé. Az eredmények helyességét termékmérlegek, a kereskedelmi forgalmat és az árakat rögzítő megfigyelések eredményei támasztották alá.

A 2001. ÉVI ÜLTETVÉNY-ÖSSZEÍRÁS

A magyar agrárgazdaság szőlészeti és gyümölcskertészeti ágazatában, a közelmúltban történt mélyreható szerkezeti átalakulások és az EU-hoz történő csatlakozás lehetősége időszerűvé tette a XXI. század első, komplex ültetvény-összeírásának megvalósítását. Magyarországon a hivatalos statisztika utóljára az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején vette számba teljeskörűen az ültetvényeket.

A Központi Statisztikai Hivatal a 2000. évi CXLIII. törvény alapján szőlő- és gyümölcsösültetvény-összeírást hajtott végre 2001. június 1. és október 15. között. Az összeírás szakmai előkészítéséhez és kivitelezéséhez segítséget nyújtott az Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Szőlészeti és Borászati Kutató-intézete (Kecskemét), az Érdi Gyümölcs- és Dísznövénytermesztő Kutató-fejlesztő Kht., a térképészeti háttér megteremtéséhez a Földmérési és Távérzékelési Intézet, továbbá a körzeti földhivatalok járultak hozzá. Az összeírást elrendelő törvény a Központi Statisztikai Hivatalt nevesítette az adatfelvétel végrehajtásának főfelelőseként. Az előkészítés során a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, a kutatóintézetek és a szakmai érdekképviseletek szakértőinek bevonásával szakmai munkabizottság alakította ki az összeírás részletes programját. A munkabizottság a hazai és a nemzetközi elvárások mérlegelése alapján döntött az összeírás két munkafázisban történő kivitelezése mellett, és ehhez igazította a felvétel dokumentumait.

Az összeírás két alapvető megfigyelési egységét a szőlő- és/vagy gyümölcsös területet használók, illetve az ültetvények képezték. Kitérőt kellett fordítani az összeíróknak a helyrajzi számok, a statisztikai és szakmai ismérvek kérdőíveken és lajstromon történő pontos felvételére, a távérzékelés, az űrfelvételek alapján előállított úgynevezett folt-, valamint a kataszteri térképek használatára, az ültetvények térképi bejelölésére.

A szőlő- és gyümölcsös területet használók azonosítására szolgáló címlisták az összeírást elrendelő törvény alapján a földhivatalok, a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoksága és a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa által átadott adatállományokból és az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) több mint 9000 körzetének címlistájából készültek el. Összesében 367 ezer cím került a számlálóbiztosok lajstromaira.

Az ültetvényt használók összeírása nagy részben az ÁMŐ során már jó munkát végző, illetve szakképzett számlálóbiztosokkal valósult meg. Az adatfelvevők kiválasztása a szőlész és a gyümölcskertész szakemberek, illetve a falugazdászok köréből történt, akik az ültetvényeket írták össze a terepkörzetekben. Az összeírás többszintű végrehajtói munkaszervezete a minőségellenőrzési feladatok összekapcsolásával az egységes statisztikai és szakmai adatminőség biztosítását segítette elő.

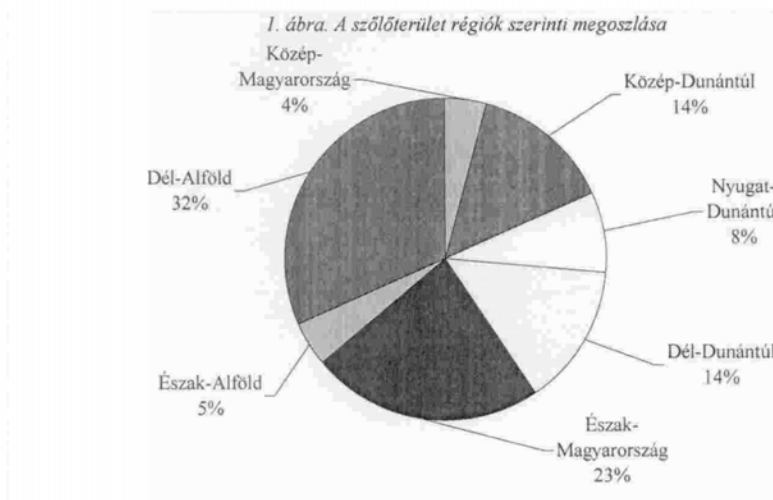
Az első munkafázisban a szőlő- és/vagy gyümölcsös területet használók összeírását 4200 számlálóbiztos végezte. A két hét alatt befejezett munkát 590 megbízott és 200 területfelelős segítette és ellenőrizte. Ezen kérdőívek adatbázisa szolgálta és segítette a második munkafázis ültetvényeinek terepi számbavételét.

A második munkafázisban az ültetvények és azok jellemzőinek helyszíni felvételezése 1600 adatfelvevővel három és fél hónap alatt, 590 szakmai megbízott és 145 területfelelős koordinációs és revíziós tevékenysége mellett történt. A 4500 terepkörzet bejárása és a helyrajzi számos területek helyszíni megtekintése alapján összesen 291 ezer szőlő- és gyümölcsös kérdőívet, illetve közel 200 ezer lajstromsört töltöttek ki az adatfelvevők. A szőlészeti és gyümölcskertészeti szakmai követelmények érvényesülését megyénként egy-egy, a kutatóintézetek ajánlásával kiválasztott szakmai felelős kísérte figyelemmel.

A használói, a szőlő- és gyümölcsös kérdőívek, valamint lajstromok feldolgozása után az információk adatbázisba kerültek, melyből a hazai és a nemzetközi adatigényeket is kielégítő, illetve a következő évek reprezentatív statisztikai megfigyelésének tervezési és kivitelezési feladatait segítő regiszter készül.

A SZŐLŐTERÜLET 2001-BEN

Magyarországon a szőlővel betelepített terület 92 782 hektár,¹ amelynek 98 százaléka ültetvénymeretű, azaz 500 négyzetméter és azt meghaladóan szőlővel beültetett földrészekben helyezkedik el.

¹ Az ingatlan-nyilvántartás azonos időszakra vonatkozó kimutatása szerint 127,2 ezer hektár.

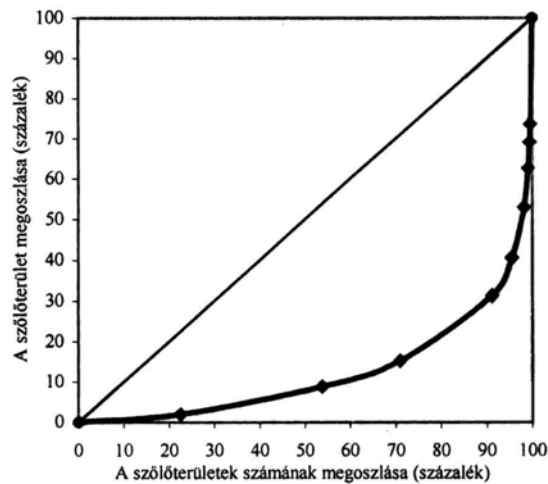

A szőlőterület közel 32 százaléka a dél-alföldi régióban (lásd az 1. ábrát), 28 százaléka Bács-Kiskun megyében található. A megyék sorában a legkisebb területet (56 hektár) Békés megyében írták össze.

A szőlővel beültetett földrészek:

- 22,5 százalékán (ezek a méret alatti területek) található az összes szőlőterület kevesebb mint 2 százaléka,
- több mint 90 százaléka kisebb fél hektárnál, és az összes területből alig több mint 31 százalékkal részesedik,
- kevesebb mint 1 százaléka 5 hektár és ennél nagyobb ültetvény, de ezek az összes szőlőterület több mint 37 százalékát fedik le. (Lásd a 2. ábrát.)

2. ábra. A szőlőterületek tagoltsága (koncentrációja)

1. tábla

A szőlőterület átlagos mérete

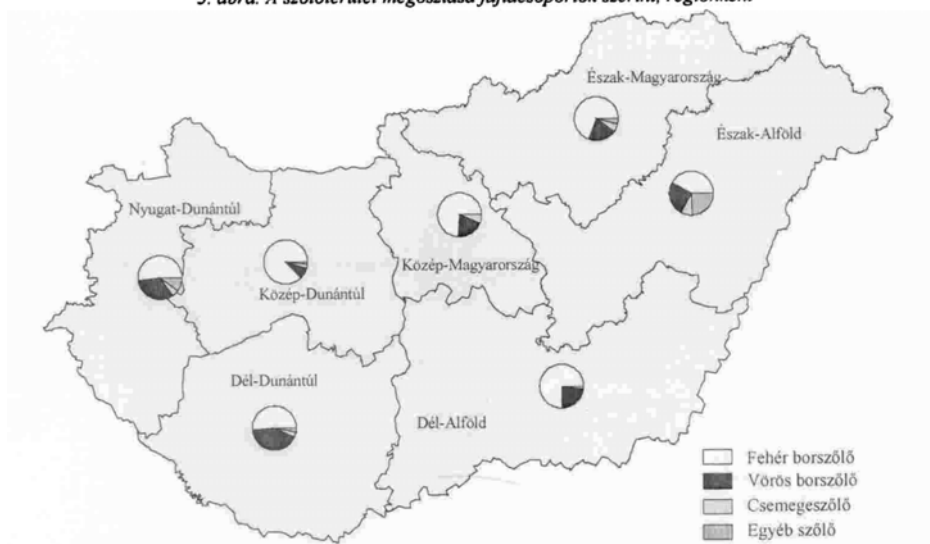
Régió	Ültetvény- méretű	terület (hektár)	
		Méret alatti	Együttes
Közép-Magyarország	0,5011	0,0256	0,3275
Közép-Dunántúl	0,2863	0,0305	0,2445
Nyugat-Dunántúl	0,1527	0,0321	0,1298
Dél-Dunántúl	0,3214	0,0310	0,2523
Észak-Magyarország	0,6451	0,0235	0,4548
Észak-Alföld	0,2104	0,0258	0,1542
Dél-Alföld	0,8560	0,0254	0,7317
Összesen	0,4047	0,0279	0,3199

Az átlagos szőlőterület 0,32 hektár, amely az ültetvények esetében 0,4 hektárnál alig több, a méret alatti területeknél nem éri el a 300 négyzetmétert sem. A dél-alföldi régió 0,73 hektár, ezen belül Bács-Kiskun megye közel 0,8 hektár átlagos területe mellett a

Nyugat-Dunántúlon (a domborzati, településszerkezeti viszonyokhoz igazodóan) az átlagos területnagyság kevesebb 0,13 hektárnál. A megyék közül Békésben nem éri el a 400, Zalában és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben az 1000 négyzetmétert a szőlőterületek átlagos mérete. (Lásd az 1. táblát.)

A szőlőterület több mint kétharmadán fehér, közel egynegyedén vörös borszőlőt, közel 4 százalékan csemegeszőlőt termesztettek. (A rosszminőségű és kivágásra ítélt egyéb szőlők területe meghaladta a 3 százalékot.) A fehér borszőlők területi aránya a Közép-Dunántúlon megközelítette a 90, a vörös borszőlőké a dél-dunántúli régióban meghaladta a 40 százalékot. A csemege- és egyéb szőlők területének aránya az észak-alföldi régióban volt a legnagyobb (9, illetve 23 százalék). (Lásd a 3. ábrát.)

3. ábra. A szőlőterület megoszlása fajtacsoportok szerint, régióként

2. tábla

A szőlőtermesztők megoszlása a termesztett szőlőfajták szerint

Régió	Csak fehér	Csak vörös	Csak csemege- szőlőt	Csak egyéb szőlőt	Vegyesen	Összesen
	borszőlőt					
termelők aránya (százalék)						
Közép-Magyarország	26,38	5,89	15,05	3,09	49,60	100,00
Közép-Dunántúl	46,36	3,98	3,55	3,36	42,75	100,00
Nyugat-Dunántúl	24,29	6,73	2,35	12,81	53,82	100,00
Dél-Dunántúl	18,18	10,12	2,91	6,41	62,38	100,00
Észak-Magyarország	39,81	5,72	8,81	15,96	29,71	100,00
Észak-Alföld	10,51	5,98	12,50	32,75	38,26	100,00
Dél-Alföld	46,78	10,51	10,05	0,77	31,88	100,00
Összesen	31,71	7,21	6,70	10,15	44,22	100,00

Megjegyzés: A sorok összege a kerekítések miatt tér el 100,00 százaléktól.

A szőlőtermesztők 99,7 százaléka egyéni gazdálkodó. A gazdaságok közel 72 százaléka természet fehér, 40 százalékuk vörös borszőlőt, 30 százalékuk csemegeaszőlőt és közel 19 százalékuk egyéb szőlőfajtákat.

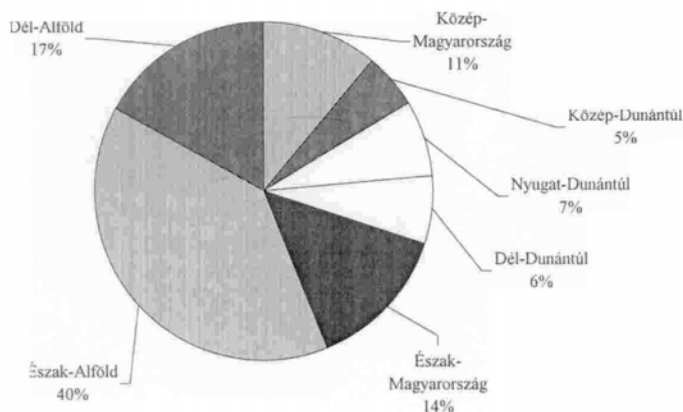
Több mint 31 százalék a csak fehér, 7 százalékot meghaladó a csak vörös borszőlő fajtákat termesztők aránya. A gazdaságok kevesebb mint 7 százalékában termesztnek csak csemegeaszőlőt, több mint egytizedében csak egyéb szőlőfajtákat, és közel 45 százalékuk folytat vegyes termesztést. (Lásd a 2. táblát.)

A szőlőtermesztők közel 10 százaléka csak étkezési célra, több mint egyharmada pedig csak borkészítés céljából folytat szőlőtermesztést. A gazdálkodók háromnegyede csak saját felhasználásra termeszt, közel 2 százaléka közvetlenül, illetve 15 százalékuk közvetett úton értékesíti teljes szőlőtermését.

A GYÜMÖLCSÖS TERÜLET 2001-BEN

Magyarországon a gyümölcsfával, gyümölcsbokorral betelepített terület a 97 508 hektár,² amelynek több mint 90 százaléka ültetvényméretű, azaz 1500 négyzetméter és nagyobb gyümölcsfákkal beültetett földterületen helyezkedik el (bogyósoknál ez a határ 500 négyzetméter volt). A gyümölcsös terület közel 40 százaléka az észak-alföldi régióban (34 százaléka Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében), alig több mint 5 százaléka a közép-dunántúli régióban található. A megyék sorában a legkisebb területet Budapest (310 hektár) és Komárom-Esztergom megye (780 hektár) területén írták össze.

4. ábra. A gyümölcsös terület régiók szerinti megoszlása

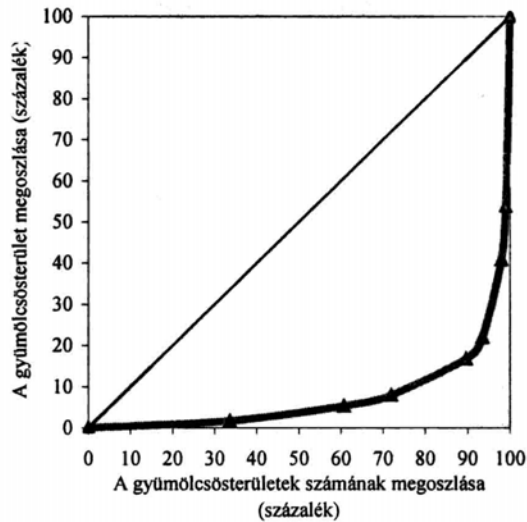

A gyümölcsös területek:

- egyharmadán található az összes gyümölcsös terület kevesebb mint 2 százaléka,
- közel 90 százaléka kisebb fél hektárnál, és területük az összes területből alig 17 százalékkal részesedik,
- 2 százaléka 5 hektár és ennél nagyobb ültetvény, de ezek az összes gyümölcsös terület 60 százalékát jelentik (lásd az 5. ábrát).

² Az ingatlan-nyilvántartás azonos időszakra vonatkozó kimutatása szerint 90,3 ezer hektár.

5. ábra. A gyümölcsös területek tagoltsága (koncentrációja)

Az átlagos gyümölcsös terület fél hektár, amely a közép-magyarországi régió közel 1 hektár átlagos területe mellett a Nyugat-Dunántúlon nem éri el a 0,3 hektárt sem. A megyék sorában Békés megye 1331 és Nógrád megye 1633 négyzetméteres átlagos területe mellett Komárom-Esztergom megyét közel 2 hektáros átlagos méret jellemzi.

Az ültetvények átlagos területe kevéssel meghaladja az 1,5 hektárt, amely régiók szerint 1,28 (Dél-Dunántúl) és 3,08 hektár (Közép-Dunántúl) között szóródik. Megyék szerint vizsgálva, az átlagos ültetvényterület értéke 0,6 (Nógrád megye) és közel 6,8 hektár (Fejér megye) között helyezkedik el. (Lásd az 5. ábrát.)

A gyümölcsös terület 93 százalékán törzsös, 7 százalékán bogyós gyümölcs-félék találhatók. Magyarország gyümölcsöseiben az uralkodó gyümölcsfajta továbbra is az alma. Az almatermésűek az összes gyümölcsös terület közel felét foglalják el. A körte területe az alma területének az egytizedét sem éri el. A birs és a naspolya együttes területe az ország gyümölcsös területének 1 százalékánál is kisebb. A csonthéjasok (az összes gyümölcsös terület 40 százaléka) közül a legnagyobb részarányt a meggy képviseli 39 százalékkal, ezt követi a szilva és az őszibarack 20-20, majd a kajszai 15 százalékkal. A cseresznyés kertek részesedése csupán 4 százalék. A héjas termésűek az ország gyümölcsös területének 5 százalékát alkotják, legjelentősebb közülük a dió, amely a héjas termésűek területének 82 százalékát fedi le. A bogyóstermésűek csoportjának meghatározó növénye a málna (területe szinte azonos a cseresznye és a bodza területével). A piros- és fehérribizke területe megegyezik a feketeribizke területével, együttes területük meghaladja az összes gyümölcsös terület 2 százalékát. A bogyóstermésűek területéből a szeder 7, a szamóca 6, a köszméte 5 százalékot foglal el, az egyéb bogyósok területe nem éri el az 1 százalékot sem.

Az összeírások során rendkívül fontos adatokat kaptunk az ültetvények fajta szerinti megoszlásáról, ami a jövő tervezési elveit nagymértékben befolyásolhatja. Az ültetvény-

összeírások részletes adataira az EU is igényt tart, ezek az adott termékek külkereskedelmi forgalmában, a kontingensek megállapításában fontos szerephez jutnak.

Befejezésül fontos hangsúlyozni, hogy a szőlő- és gyümölcsös ültetvények számba vett adatain kívül mind a két ágazatban vannak további termőalapok (például házikerti szőlőlugasok, elszórt gyümölcsfák). Bizonyos, hogy a hozamok nagyobb része a számba vett ültetvényekről származik, a lakosság teljes gyümölcsfogyasztásának felmérése érdekében azonban ezek termését statisztikai módszerekkel kell közelíteni.

FÜGGELÉK

A szőlőterület és a bortermés alakulása, 1861–2000

Év	Szőlőterület (hektár)	Bortermés* (hektoliter)	Év	Szőlőterület (hektár)	Bortermés* (hektoliter)
1861	.	3 242 145	1927	221 858	1 699 574
1862	.	3 961 543	1928	222 264	2 868 751
1863	.	3 042 715	1929	215 565	2 316 711
1864	.	2 323 261	1930	213 098	3 742 330
1865	.	2 684 911	1931	214 177	3 628 922
1866	.	2 104 710	1932	212 395	3 309 539
1867	.	3 738 339	1933	210 821	2 869 302
1868	.	4 084 112	1934	211 629	2 365 536
1869	.	3 602 408	1935	214 525	2 659 572
1870	.	3 298 105	1936	214 135	4 223 720
1871	.	4 053 732	1937	216 982	4 162 656
1872	357 745	2 443 263	1938	218 878	3 079 186
1873	357 745	3 674 704	1939	220 380	3 885 538
1874	358 001	1 479 204	1940	222 605	821 916
1875	358 796	5 432 263	1941	225 356	1 466 157
1876	360 266	1 619 367	1942	228 602	3 913 130
1877	360 046	3 089 316	1943	235 376	3 650 690
1878	361 724	6 997 476	1944	239 164	3 103 500
1879	362 229	5 508 119	1945	238 320	3 622 600
1880	362 233	2 122 059	1946	237 152	2 340 600
1881	361 254	3 804 080	1947	237 924	2 731 100
1882	366 813	3 711 630	1948	233 639	3 172 800
1883	364 273	4 183 826	1949	230 186	3 600 000
1884	367 808	3 951 864	1950	228 460	3 226 300
1885	367 653	4 861 394	1951	225 295	2 637 400
1886	363 562	3 596 213	1952	215 799	1 785 800
1887	352 794	4 498 882	1953	215 799	1 858 700
1888	342 520	3 411 856	1954	201 413	3 367 700
1889	333 932	3 812 295	1955	195 658	2 330 100
1890	311 120	2 636 340	1956	195 678	3 259 610
1891	254 207	1 230 626	1957	198 555	5 294 502
1892	248 831	816 560	1958	200 745	3 257 330
1893	226 100	929 987	1959	203 644	2 956 420
1894	219 842	1 387 014	1960	204 372	3 507 586
1895	202 865	1 928 984	1961	219 039	3 131 343
1896	206 897	1 445 741	1962	229 312	4 243 455
1897	205 468	1 130 823	1963	242 614	5 545 158
1898	208 477	1 137 678	1964	246 563	2 424 827
1899	214 484	1 725 623	1965	244 950	3 366 573
1900	221 838	1 642 643	1966	239 693	4 789 383
1901	.	.	1967	236 141	4 843 234
..	.	.	1968	233 501	5 613 781
1913	214 701	.	1969	229 715	4 378 858
1920	.	.	1970	222 323	4 289 002
1921	209 648	3 235 461	1971	218 488	5 034 290
1922	215 672	4 293 659	1972	213 339	6 231 453
1923	221 325	4 318 008	1973	210 330	4 258 118
1924	222 255	1 268 506	1974	206 216	4 950 805
1925	221 324	3 201 849	1975	199 843	4 511 148
1926	221 335	1 205 611	1976	191 798	3 274 355
			1977		

(A tábla folytatása a következő oldalon.)

			(Folytatás.)		
Év	Szőlőterület (hektár)	Bortermés* (hektoliter)	Év	Szőlőterület (hektár)	Bortermés* (hektoliter)
1978	185 703	3 019 956	1990	138 476	5 472 192
1979	173 829	3 303 610	1991	136 432	4 607 113
1980	167 744	5 707 900	1992	135 011	3 877 832
1981	161 282	3 904 700	1993	131 673	3 644 144
1982	159 257	6 781 800	1994	131 916	3 694 134
1983	156 656	6 275 000	1995	131 334	3 289 376
1984	154 741	5 072 800	1996	130 934	4 188 280
1985	153 564	2 890 000	1997	130 874	4 472 088
1986	147 444	4 417 000	1998	129 658	4 333 980
1987	144 861	3 263 000	1999	127 066	3 338 782
1988	142 168	4 707 000	2000	105 882	4 299 259
1989	140 345	3 852 000			

* 1873-ig aszú nélkül.

Forrás: A hivatalos statisztikai szolgálat és a Központi Statisztikai Hivatal évkönyvei, közleményei, tematikus kiadványai.

IRODALOM

- KENESSEY Z. (1961): *A hivatalos statisztika Magyarországon 1867 után*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- KELETI K. (1875): *Szőlészeti statisztika*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- KISS A. (1965): Áttekintés a magyar növénytermelési statisztika történetéből. *Statisztikai Szemle*, 43. évf. 11. sz. 1136–1146. old.
- KISS A. (1979): A magyar mezőgazdaságra vonatkozó adatok az osztrák statisztikában. *Statisztikai Szemle*, 57. évf. 12. sz. 1185–1201. old.
- OROS I. (1963): Az 1895. évi mezőgazdasági összeírás. *Statisztikai Szemle*, 41. évf. 8–9. sz. 858–864. old.
- LACZKA É. (1984): A szőlészeti statisztika forrásai a 18. és a 19. században. *Történeti Statisztikai Tanulmányok*, 5. sz. 211–241. old.
- Szőlő- és gyümölcsös ültetvények összeírása 2001* (2001). Előzetes adatok. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.

SUMMARY

Viticultural statistics is a part of the of Hungarian agricultural statistics having a rich and long history. Though data on wine growing and wine-production from the period before the institution of the Austrian statistical service are also available, realistic figures emerged only in the last third of the 19th century. The censuses of 1895 and 1935 covering orchards the first time along with the vineyards and wine-production are also important sources of historical data. Censuses of the plantations were conducted in the second half of the 1950's and first half of the 1960's. Then, after a forty-year gap, the census of year 2001 compliant with the EU standards followed. In addition to the historical background the author provides a detailed account of the preliminary findings of the vineyard and orchard census of 2001.

AGRÁRTÖRTÉNETI TANULSÁGOK, AGRÁRPOLITIKAI KÖVETELMÉNYEK*

ROMÁNY PÁL

Az agrárpolitika tudományos művelése elengedhetetlen. Nemcsak az emberiség élelmezési igényeinek kielégítése miatt, hanem az agrártermelés és a mezőgazdasági térségek megkerülhetetlen társadalmi összefüggései okán is. Ez utóbbiak vizsgálata és kérdéseinek megválaszolása nemzeti keretek között a legcélszerűbb. Az agrárpolitikai követelmények megfogalmazásához éppúgy szükséges az agrártörténeti tanulságok összegezése, mint az agrárszociológia és az agrárökonómia kutatási eredményeinek hasznosítása. A gazdaságmatematika módszereinek alkalmazása szintén követelmény. Valamennyihez szükséges a személyi feltételek kiépítése és a struktúra lehetséges mértékű stabilizálása. Magyarországon különösen, mert az „importált agrárpolitika” bukása, majd az ún. magyar agrármodell századvégi felszámolása után a bizonytalanság uralkodott el az agrárviszonyokban. Új programokra és az agrártársadalom megszilárdítására van szükség, hogy az ún. rurális exodus, a mezőgazdaságból való elvándorlás megelőzhető s a mezőgazdasági termelés a már régebben elért színvonalhoz hasonló lehessen a jövőben.

TÁRGYSZÓ: Agrártörténet. Agrárpolitika. Agrárprogram.

Évek óta terjedő nézet – még tudományos körökben is –, hogy a mezőgazdaság elvesztette régi jelentőségét. Adatokkal is szemléltetik, hogy a bruttó hazai termékhez való hozzájárulása néhány százalékra zsugorodott a foglalkoztatásban, valamint a fogyasztási kiadásokban hasonlóan alárendelt lett a szerepe. A 2001. év nyarán, egy római nemzetközi konferencián, hangsúlyos kérdésként fogalmazódott meg, hogy indokolt-e, s ha igen, akkor milyen agrárpolitika kimunkálása indokolt?¹ Ma már talán fölöslegesnek lehetne tekinteni a régi, nagy kérdést, hogy eltarthatja-e a Föld az emberiséget? És főleg: hogyan tarthatja el?

E vitaindító szembeszáll az agrárpolitika, az agrár-közgazdaságtan, egyáltalán az ún. agrárium leértékelésével, illetve az arányok természetes eltolódásából levont, leegyszerűsítő következtetésekkel. Abból a tényből ugyanis, hogy a magas műszaki

* A Magyar Tudományos Akadémia IV. Osztálya és a Szent István Egyetem rendezésében 2001. november 19-én, a Magyar Tudomány Napja keretében tartott vitautúléson elhangzott előadás alapján. A dolgozat témája része az OTKA 029844 számú kutatásnak.

¹ CAESAR Rómában, 2001-ben. *Számvetés*. II. évf. 2. sz. 2001. augusztus 15. 1–12. old., valamint Romány P. (1996): *Az elveszejtett agrárpolitika. Magyar Nemzet*, március 26., valamint Fertő I. – Éder T. (szerk.) (1998): *Az agrárpolitika gazdaságtana*. Századvég Kiadó.

színvonalra jutott nemzetgazdaságokban, egyébként a társadalmi munkamegosztás rendje szerint, kisebb a mezőgazdasági munkát végző népesség száma és aránya, éppen az ellenkezője következik annak, amit esetenként könnyelműen kimondanak, sőt gyakorlatban is érvényesítenek. Ha ugyanis az emberek növekvő többségének élelemmel való megbízható ellátása mind kevesebb ember tevékenységének az eredményétől, elhatározásától függ, e „kevesek” szerepe – legyen a nevük, „társadalmi státusuk” földműves, landwirth, farmer vagy más – beláthatóan nagyobb lesz. Attól, hogy a fogyasztási kiadásokban az élelmiszerre fordított kiadások aránya 8-10 százalékra lecsökken, mit sem változik érdemben az élelem előállításának, beszerzésének, mindennapi elérhetőségének elsőrendű volta. Sőt, igényesebb, jobb kiszolgálást vár a fogyasztó a teljes vertikum minden résztvevőjétől.

Kétségtelen változás, hogy a fogyasztási kiadások között – a nagyobb jövedelem nyomán – növekszik a nem élelmiszeri kiadások nagysága, s így az arányok a priori eltolódtak, például a gépkocsi fenntartása, szolgáltatások stb. javára. Miért kellene ezért kevesebb élelem, súlytalaná váló agrárpolitika? Nem éppen az a nyilvánvaló, hogy amikor az agrárgazdaság árutermelésének mérete – a paraszti önellátás beszűkülése nyomán – már a lakosság 80-90 százalékának élelmiszer-biztonságát érinti, nemzetközi konfliktus esetén esetleg az életét is, akkor már kötelezően nagy figyelmet kell kapnia az agrár ágazat egészének; látszólag nem is az agrárium, hanem a teljes nemzetgazdaság stabilitása, a társadalom igényei miatt? A hazai áruterelés hiányában az „östermelői” önellátás elégtelensége, csökkenése után következne a külföldi beszerzés? S ha az nem járható, következik a jegyrendszer? Az ENSZ 1973. évi közgyűlésén már elhangzott: „Erkölcsi szempontból teljesen mindegy, hogy az embert háborúban ölik-e meg, vagy pedig éhhalálra van ítélve mások közömbössége miatt” – mondta Willy Brandt a Római Klub 1974. évi ülésén. „...meg kell találni a szegénységből a kivezető utat... Ha ezt a leckét nem tanuljuk meg időben, akkor orgyilkosok ezrei terrorizálják majd azokat, akik ma »gazdag«-nak számítanak...”² Napjaink történései e megállapításnak és hasonlóknak különös hangsúlyt kölcsönöznek.

Magyarország régtől fogva számol viszonylag kedvező mezőgazdasági adottságaival, érdekeit szem előtt tartva ügyelt arra, hogy külpiacokra is szállítóképes legyen. (Különösen, amikor másban nem is volt igazán versenyképes.) E képességét – rövid időszakoktól eltekintve – az elmúlt száz évben megőrizte. A hazai és a külföldi piacokra kerülő élelmiszer mennyisége – összességében az agrárexport – növekedett, miközben az agrárágazat népessége egyre apadt, s immár a száz év előttinek az egytizedét sem éri el.³ Matematikailag tehát az is állítható, hogy napjainkban a mezőgazdaságnak a réginek sokszorosát, legalább tízszeresét kell nyújtania teljesítményben. Ennek megfelelően nagyobb mértékben kell (kellene) élveznie a társadalom, a munkáját elősegítő tudomány figyelmét is. Már nem az agrártermelőknek a népességen belüli arányuk, számuk nagysága, nem is valami ködös, misztikus „öserő” és más okok, hanem egyszerűen fontosságuk alapján.

² Lásd Mesarovic, M. – Pestel, E. (szerk.) (1974): *Mankind at the turning point*. New-York, Dutton and Co., Inc. 121. old., valamint 77. old.

³ Balás Á. – Hensch Á. (1896): *Magyarország földművelése*. Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi M. Kir. Minisztérium kiadása „...háznák lakosságának 75 százaléka, vagy 3/4-része foglalkozik östermeléssel, vagy annak terhére él, tehát az östermelők osztályához tartozik – míg az ipari foglalkozásokra 17 százalék jut...” 99. old. A foglalkoztatottak száma és aránya a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban 302 ezer, 8,2 százalék, az iparban 972 ezer 26,6 százalék volt 1996-ban. (*Magyar statisztikai zsebkönyv, 1996*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1997. 42. old.)

Nem pedig összezavarva okot és okozatot, GDP-t és fotoszintézist, exportot és egyenleget, falut és mezőgazdaságot, ahogyan azzal találkozni lehet.

Úgy vélem – nem először hangoztatva –, hogy vissza kell tudnunk állítani régi jogai-
ba a tudományként művelt agrárpolitikát, az agrárpolitikai elméletet mint az agráröko-
nómia, valamint az agrárszociológia ikertestvérét. Amely tantárgyat – az agrártörténettel,
a falu- és szövetkezetpolitikával együtt – olyan tanárok, akadémikusok oktatták és kutat-
ták hazánkban, mint *Bernát István*, *Czettler Jenő*, mint *Nagy Imre* és *Erdei Ferenc*, illet-
ve olyan professzorok, kutatók, mint *Domanovszky Sándor*, *Ihrig Károly*, *Kerék Mihály*
vagy *Szabó István*. Nem felejtve az Akadémia Agrártörténeti Bizottságának volt elnökeit,
Lázár Vilmost és *Andorka Rudolfot* sem.

Deje volna egyébként e téren is – kellő értékeléssel – helyreállítani a folyamatossá-
got. Helyre tenni az utópiákat, mérlegelni a teóriákat, s megőrizni, hasznosítani az érté-
keket. Mert igaz: „A múltat vállalni emberséggel, felnőtt nemzetként, szorongás és ön-
csonkítás nélkül – írta az *Agrártörténeti Szemle* alapító főszerkesztője, *Kosáry Domokos*
akadémikus – nem a gyengeség, hanem az erő jele és egyben forrása is.”⁴

TANULSÁGOK, KÖVETELMÉNYEK ÉS A XX. SZÁZAD

Túlságosan sok jutott nekünk a megtapasztalni való új és legújabb agrárváltozások-
ból. Tallóznunk kell köztük. Az sem biztos, hogy a már tudományosan kellően igazolható
tételeket emeljük ki. Hipotézisekkel is élnünk kell a következő öt tétel áttekintése során.

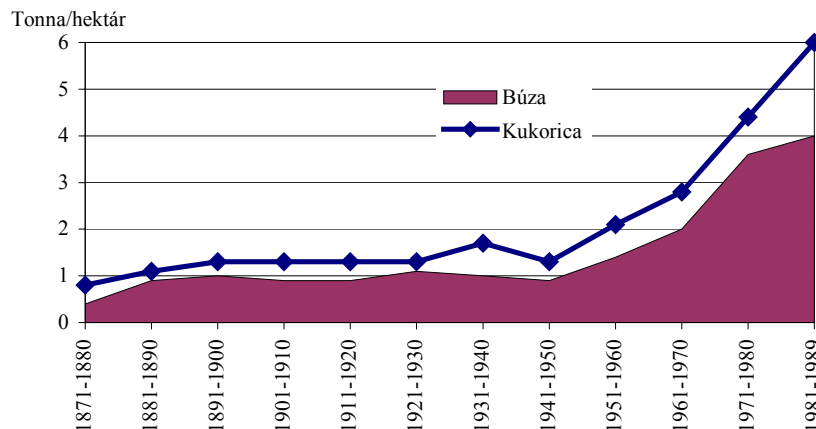
1. Legelső, valójában már bizonyított tételünk, hogy a magyar agrártermelés színvo-
nala elérte a múlt század utolsó harmadában az európai élcsoportot. Több más tényező
mellett, amelyekre még visszatérünk, kiemelkedő volt ebben a tudomány és a gyakorlat
szövetsége, az agrártermelés résztvevőinek felkészültsége és alkalmazkodni tudása. Így
vált a kor jellemzőjévé az innováció mind a mező- és erdőgazdaságban, mind az élelmi-
szeriparban, valamint a vízgazdálkodásban. Minden más, egyébként jogosan emlegetett
magyarázat, a paraszti szorgalom, a politikai egyensúlyozás, az ún. magyar agrármodell
sok más eleme erre a szívós munkával létrehozott szaktudásra, annak alkalmazására, egy
– talán megismételhetetlen – agrárértelmiségi offenzívára épülhetett. Hatalmas eredmény
volt ez – és folytatást követelő – még akkor is, ha elfogadjuk, hogy nem volt hagyomány
nélküli. *Darányi Ignác* minisztersége idején – aki a millennium éveiben tizenkét éven át
állt az agrárügyek élén – például mind a kutatóhálózat, mind a szakoktatás fejlesztése te-
kintélyes volt. Már a vidékfejlesztést is szolgálta a Hegyvidéki (Munkács) és a Székelyföldi
Miniszteri Kirendeltség létrehozása, a Balaton-felvidék és a Magas-Tátra
természetvédelmi munkáinak megkezdése s több példás intézkedés.

A XX. században nem folytatódott a kedvező irányzatok. A földbirtokrendszer átala-
kítása is elmaradt Magyarországon a század közepéig, az 1945. évi földreformig. A két
háború közötti időben inkább a tanyai iskolák építése volt jelentős,⁵ az agrárelmaradás vi-
szont alig mérséklődött a tudomány, a szakismeret nagy szerepvállalása előtt. A hozamok
hosszú ideig XIX. századi színvonalon stagnáltak. Erre utal az ábra is.

⁴ Idézi *Tóth Ágnes* (1988): *Forrás*, XX. évf. 1. sz. 94. old.

⁵ A parasztság, az uradalmi cselédség nem iskoláztatta gyermekeit. *Illyés Gyula* írta a Puszták népében: „Egyetlen béresről sem tudok, aki fiát középiskolába járatta [...] Akit olvasás közben leptek meg, azt a háború előtt (első világháború előtt – R. P.) úrhatánnak tartották, a háború után röviden kommunistának.” (Századvég Kiadó, 1993. 207. old.)

Magyarország két főnövényének,
a búzának és a kukoricának a termésátlaga hektáronként

Forrás: Györfly Béla adatai alapján.

A búza hozama – az ország történetében először – 1965-ben haladta meg hektáronként a 2 ezer kilogrammot, majd 1977-ben ennek kétszeresét, azaz a 4 ezer kilogrammot.

1. tábla

A búza átlaghozamai szintáttöréseinek 50 éve

Év	Termésátlag (kilogramm/hektár)	Termésmennyiség (ezer tonna)	Vetésterület (ezer hektár)
1939	1630	2688,6	1650,7
1948	1150	1583,1	1379,4
1965	2170	2442,6	1125,5
1971	3070	3921,9	1273,2
1977	4050	5319,0	1311,2
1984	5410	7392,0	1360,6
1993	3050	3020,7	986,0

Forrás: Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1996. 104–105.old.

2. tábla

A kukorica átlaghozamai szintáttöréseinek 50 éve

Év	Termésátlag (kilogramm/hektár)	Termésmennyiség (ezer tonna)	Vetésterület (ezer hektár)
1939	1840	2185,3	1186,1
1966	3160	3906,7	1237,1
1973	4090	5963,2	1472,9
1975	5020	7171,7	1422,8
1982	6860	7959,2	1157,8
1992	3650	4404,9	1159,0

Forrás: Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1996. 104–105.old.

Ugyanannyi termőföldről három-négyszeres termés. Részletezés nélkül is elmondható: ez is egyfajta zöld forradalom volt, hiszen új növényfajták, más műszaki–anyag ellátás kellett hozzá. A kukorica tízmázsás lépcsői (rekordjai) ugyanerre utalnak. Eredményük pedig meghatározta a növénytermesztés színvonalát, sőt arányuk miatt jelentős mértékben a mezőgazdaságét és az 1990-es évek visszaesését is.

Az adatokról, jelentésükről szakértők körében nem szükséges itt bővebben szólni.

A Magyar Tudományos Akadémiáról, a kutatói–oktatói hálózat teljesítményéről és tanulságairól viszont, a jövő miatt is nyomatékosan indokolt szólni. Európa első beltenyésztéses kukoricahibridje Martonvásárott született. Nálunk 1-2 év (!) alatt országosan teret nyert az ígéretes új technológia, fajta és az új technika. A biokémia, a genetika, a szaporodásbiológia bárhol elért új eredményeit – ha másképpen nem, akkor titokban – szinte másnap alkalmazta a magyar agrárvilág. A zygota transzplantációt például Kanadából honosítva, a hibrid technológiát Iowából, a légi növényvédelmet a Szovjetunióból, a Simazinnal való gyomirtást Svájcban. Martonvásárra a fitotront szintén Kanadából szereztük be. Kevesen tudják, hogy úrfelvételével is a hazai kartográfia, vagy a kozmikus geodézia a termésbecsléshez már évtizedek óta világszínvonalon áll a mezőgazdaság céljainak szolgálatában. És tízezrek tanultak az agráregyetemen, a szakiskolákban, a helyi tanfolyamokon. Sok tanulsága mindennek még feltáratlan, összegzésre vár.

Ami egyértelmű: az agrártermelés fejlesztése Magyarországon az elmúlt század utolsó harmadában már a saját útját járta, és nyitott volt Európára, a világra. Nevezhették termelési rendszernek vagy éppen Tessedik szocialista brigádnak (mint *Jánossy Andor* akadémikus és *Manninger G. Adolf* professzor 1956 után indított pillangósvirágú vetőmagprogramját), a lényeg a szakértelem elsődlegessége volt, a protokoll mellőzésével, sikerre orientáltan, miközben kicsiny agrártelepüléseket országosan ismertté tettek, fellendítettek. Mert még abban is kimutatható az agrárium „tette”, hogy városaink száma az ötven évvel ezelőttinél több mint négyszerese lett. A falvak városiasodtak.

Az agrárpolitika, általában az agrártudományok művelőivel szemben megfogalmazható első természetes követelmény (agrártörténeti tapasztalatok szerint is az), hogy a tudományos tevékenység eredményeit, szakmai meggyőződésüket kifejtse, képviselje minden fórumon. A gyakorlatban való alkalmazás, az alternatívák közötti választás felelőssége most is a döntéshozóké. Ahogyan az is, hogy nyilvánosságot, lehetőséget teremtsenek az említett szakértői megállapításoknak. A Magyarországon oly súlyos módon elavult, elmaradt birtokpolitikai állapotokat nem a vonatkozó tudományterületek (a mezőgazdasági üzemtan, a földjog vagy a kultúrmérnöki munka) felkészültségbeli hiányai okozták és okozzák, hanem feltehetően a döntéshozók tájékozottságának, tárgyi ismereteinek és érdekeltégi viszonyainak a zavarai vagy éppen ellenérdekeltégei.

Meggyőződésem, hogy a tudományok művelőinek – esetünkben az agrártörténet, az agrárpolitika és az agrárgazdaságtan képviselőinek – ma is lelkiismereti kötelessége, hogy szavukat hallassák.⁶ Hiszen nemcsak felesküdtek egykor, hanem fel is készültek hivatásuk, vállalkásuk szolgálatára. Nem békélhetnek meg a veszéllyel, amit a növekvő szak tudásdeficit hordoz a termelői, termelésirányítói körtől az agrárkereskedelem sze

⁶ Az MTA Agrártudományok Osztálya kifejezte ellenvéleményét az 1958. évi kollektivizálás előtt is, *Erdei Ferenc* levelében is megfogalmazta aggodalmait. Más kérdés, hogy a döntéskor figyelmen kívül hagyták ezeket, akárcsak 1992-ben, amikor az Osztály szintén jelezte az agrár anomáliákat, és azokat az MTA Elnöksége továbbította.

replőin át a háttér ágazatok résztvevőig. Átfogó oktatási–tanulási programra volna szükség. Nem az EU-csatlakozás miatt, hanem önmagunkért és nem is alapfokon.

2. A második tanulság a stabilitás igénye. Ez azon alapul, hogy a magyar agrárvilág alig mondhat magáénak két-három békés évtizedet az egész századból. Háborús évek, politikai ütközésekkel terhelt időszakok váltották egymást. Latifundium, hitbizomány, lebegtetett földreform, háborús gazdálkodás, kötelező beadás, át- és visszaszervezés, tulajdonvándorlás. Csoda-e, hogy a tőke távol maradt a mezőgazdaságtól, a polgárosodás meg a falutól. A társadalmi mobilitás ígérete is csak időszakosan érvényesült.⁷

A vizsgált század azt sem igazolja, hogy a mezőgazdaság hozamai csak az időjárás függvényében ingadoznak. Az 1950-től rendelkezésre álló, összehasonlítható módon számított évenkénti adatok mutatják, hogy a nagy kilengéseket – nemcsak a termésátlagokban, hanem a mezőgazdaság bruttó termelésében – a gazdálkodási és értékesítési bizonytalanság, a politikai–szervezeti fenyegetettség idézte elő. Azaz nem tisztán ökonómiai vagy klimatikus okok, hanem a gazdasági ésszerűséget elhanyagoló egyéb érdekek türelmetlen érvényesítése, vagy annak kísérlete. Csak évszámokat említve: fél évszázad alatt négyszer esett vissza a magyar mezőgazdaság a már korábban elért össztermelési színvonalhoz képest. Először 1952-ben és 1953-ban, másodszor 1956-ban, harmadszor 1960-ban és 1961-ben, majd negyedszer a kilencvenes években. Magasról – az 1950. évi százalékában elért 1989. évi 220-as indexről – zuhant mintegy 50 pontot a bruttó termelés. A mélypont 1993-ban volt (142), de visszatérésről mindmáig nem beszélhetünk.

A mezőgazdasági termékek bruttó termelése az 1950. évi százalékában

Év	Százalék	Év	Százalék
1950	100	1969	155
1951	117	1971	157
1952	86	1973	171
1953	105	1975	183
1954	105	1977	198
1955	118	1978	200
1956	102	1980	206
1957	117	1982	226
1958	123	1989	220
1959	128	1991	196
1960	120	1993	142
1961	118	1994	146
1962	122	1995	147
1967	144	2000	148

Forrás: Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1996. 103. old.

E negatív, immár évtizede tartó világrekordban a volt szovjet tagországoktól eltekintve három ország a társunk, mégpedig Bulgária, Szlovákia és Kuba (ez utóbbi országban a mezőgazdasági termelés volumenindexe 60 körüli volt 1999-ben az 1989–1991. évek bázisához képest).⁸

⁷ *Andorka Rudolf* (1989) a leglényegesebb változásnak tartotta, hogy „...a mezőgazdaságban dolgozók gyermekeinek mobilitási esélyei javultak”. (*Társadalomtudományi Közlemények*. 2. sz. 192. old.)

⁸ Ha a mezőgazdasági termékek bruttó termelése: 1989–1991=100,0, akkor a világ összesen 1999-ben 117,3, Magyarország 72,3, Bulgária 63,8, Szlovákia 72,1, Kuba: 62,0. (*FAO Quarterly Bulletin of Statistics*; 1999/3-4.)

Elmaradásunkat nem mentheti, hogy például a növénytermelésben kimutatható akár 250-es index (1990-hez, de folyó áron számolva) változatlan áron alig éri el a 70-75 százalékot. És a beruházások, a jövőt szolgáló befektetések zuhanását nem is említettük.

Nem felejtendő, hogy az agrártermelés résztvevőinek különösen fontos a lehetséges állandóság, a kiszámíthatóság a tulajdonban, a termelés értékesítésében, a gazdálkodás jövőjében. A falut, a mezőgazdaságot biztonságnak, széles értelemben vett békének, stabilitásnak kell öveznie a termelésben és a forgalmazásban is. A polgárosodás és a vagonbiztonság is összetartozik. A fekete évek háttérben egyébként az a diszkontinuitás, illetve ennek erodáló hatása is felfedezhető, amely az agrárelit ismétlődő cseréiben bekövetkezett. Nem lehet következmény nélkül kiiktatni, enyhébb fogalmazásban, mellőzni olyan kiváló agrárszakembereket, akik még a táblák talajfoltjait is számon tudták tartani. Ennek hatása csak anyagiakban számolva is elveszett milliárdokban mérhető, mégpedig többször ismételve, több nemzedék esetében.

A vidékfejlesztésnek is alapkérdése, hogy a mezőgazdasági térségek lehetőségeire jövőt lehessen építeni.⁹ Tudva és vállalva azt is, hogy az ország vidékei, benne a mezőgazdaság adottságai különbözők. A verseny alapja éppen a másság, a sokféleség. Teljes azonoság sem az üzemformában, sem az eredményekben nem lehet. Nem is volt sohasem. Az egy hektárra, egy keresőre vetített bruttó hozzáadott értékben, keresetekben, jövedelmekben megmutatkozó különbségek nagysága a valódi kérdés.

Mindehhez – a jogi, hatalmi, közigazgatási és más feltételeken túl – a mindenkori kiálaláshoz az ágazat tulajdonságainak alapos ismerete, az agrártársadalom szerkezetében, reagálási mechanizmusában való eligazodni tudás is szükséges. Kívánatos még némi bölcsesség és a hozzá párosuló türelem, továbbá olyan személyi állandóság az agrárpolitika kulcspozícióiban, melyben az említettek elsajátítása remélhető, a társadalmi bizalom kiépítése megvalósítható legyen.

3. Harmadik nagy, nem feledhető tanulság, hogy a mezőgazdasági–erdőgazdasági munka évi elfoglaltságot tekintve szezonális, napi beosztást számítva osztott munkaidőt jelent. Nem a társadalmi viszonyok alakítják így. Az első gondot – ahol lehet – folyton termő kultúrákkal, de jobbára még időszaki alkalmazottakkal, vándor munkásokkal, ifjúsági (alkalmi) táborokkal, katonasággal, családi kalákával stb. igyekeznek sokfelé megoldani. A pénzforgalom is hasonlóan szezonális. Pénzügyi hidak létesítése, főleg pedig rendszeres, folyamatos bevételt biztosító üzletágak kiépítése segíthet. Ebből a célból a magyar mezőgazdasági nagyüzemek az ipari–szolgáltató tevékenységet (kőbányászattól a tojásporgyártásáig) fejlesztették ki, valamint integrálták a nem nagyüzemi (háztáji, kis- és középüzemi) termelést. Kombinált, különlegesen egyedi, találékony megoldásokat alkalmaztak. Működtettek „agrobizniszt”, illetve ún. agráripari komplexumot. Az államigazgatás is erre törekedett. E sokféleség módszertanát tanulmányozta nálunk – és vette át viszonyaihoz alkalmazva – az ázsiai óriás, Kína agrárirányítása.

Ez a több pillérre való építkezés nem vesztett a jelentőségéből az EU által ajánlott, mára felfedezett „multifunkcionális” mezőgazdaság időszakában sem. Legfontosabb hazai eredményének a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági népesség akkori jövedelmének kiegyenlítődését s az előbbieket szociálpolitikai egyenjogúsítását tekinthetjük. Az

⁹ R. Kapusinsky, a világhíró publicista írta: „Amíg a falu elmaradott, addig az ország is elmaradott lesz... Amíg a városban betelepedett fiú egzotikus tájat lát a falujában, addig a nemzet, amelyhez tartozik, nem korszerű.” V.ö. R. P. (2001): Az agrárpolitika tizenkét pontja. *Gazdálkodás*, 65. évf. 2. sz. 15–21. old.

ingázók számát is csökkentette, a hagyományos és a modern termelési–gazdálkodási megoldásokat általában előnyösen kapcsolta össze. A lakosság helyi foglalkoztatását úgy segítette, hogy azzal az agrártermelés, a falu is nyert. Az agrárkeresők jövedelmének jelenlegi 20-30 százalékos, sőt nagyobb elmaradása magában foglalja az új elvándorlás veszélyét.

Az agrárpolitika mindenkori céljai között az előbbieknél is helye van valamilyen formában. Nem egyszerűen szociálpolitikai céllal, hanem üzemi megfontolásból és regionális okokból is. A mező- és erdőgazdaság egymást kiegészítő voltát és más előnyös kooperációkat sem indokolt teljesen elfelejteni.

4. Negyedik tanulság a hazai agrártársadalom tagjainak életmódjában állapítható meg. Az agrártörténet – még inkább az agrárszociológia és az agrárpolitika is – számon tartja azt a korszakos változást s annak következményeit, amely a tárgyalt időszakban megfigyelhető volt. A társadalmi hierarchiában elfoglalt régebbi helyek átrendeződtek, vagy meg is szűntek. Nemcsak a „summás bandagazda” vagy a „marokszedő” kopott ki az agrártársadalomból, hanem a gazdaságból is a hombár vagy a jégverem, az igazott tehén vagy éppen a nagyszobai kemence. Az első kaszás aratási pozícióját elfoglalta a kombájnos, a kocsisét, a fogatosét meg a traktoros. Majd újabb változások következtek. A községi lakásoknak 1949-ben még 73 százaléka egyszobás volt, 1990-ben már csak 14 százaléka. Az a régi, önellátó paraszti háztartás, amely jószerivel csak a sót, a petróleumot szerezte be a falusi boltból, már a múltba süllyedt. Alany, állítmány más lett, hogyan volna használható egy régi forgatókönyv? Az egykori folklór is jószerivel már csak a múlt felidézése a fesztiválok színpadán.

Lehet vitatni, hogy indokolt volt-e ekkora sietség, nem okozott-e kárt és milyet a felszámolás jellegű átállás; kérdezni is lehet, hogy kellett-e gázfűtés ott, ahol hagyományos tüzelő is van bőven, de a modernizációs verseny, no és a falu, a kisváros, a mezőváros kitérés ambíciói nem pártolták a türelmet. Olyanért is lenézték, ami pedig érdeme volt, türelmetlenül akart tehát változtatni, évek alatt évtizedeket pótolni...

Elmaradás természetesen valóban volt, de nem egyszerűen „a falu”, hanem az egész ország esetében. Az emlegetett motorizáció például: 375 személy jutott nálunk egy gépkocsira akkor, amikor Dániában 24.¹⁰ Akkor 1938-at írtak. Most, jóllehet 5 személy/gépkocsi a hazai mutatószám, mégis rohamosan fogy a falvak népessége. Az aprófalvak sorában – Cserhátszentivántól Bakonyszentivánig – 10-15 százalékra csökkent már a 18 éven aluli lakosok aránya. A demográfiai számításokat el lehet – sürgősen el is kell – végezni. Ám az már, láthatóan, nem elég. A segélyezés sem. Az agrárnépsűrűség és az agrárstruktúra összhangjára van szükség, hogy polgárosodásról beszélhessünk.

Új falukutatásokat, ráépülő agrárpolitikát, távlatos és valóságos regionális politikát, módszeres átalakításokat kell végbevinni. Feltehetően még nagy erdőszítésekre is fel kell készülni.¹¹ Időt, tudományos alapozást és országos kiállást kíván mindez mind közgazdasági, mind jogalkotási és szemléleti tekintetben. Még akkor is, ha a helyi közösségek több és célszerűbb támogatást kapnak a hatóságoktól, az egyházaktól, az egész társadalomtól. Ha az agrárnépsűrűség kényszerűen tovább csökken, reménytelenné válik a belterjes, Hollandiához hasonló intenzív mezőgazdaság létrehozása Magyarországon.

¹⁰ *Magyar Statisztikai Zsebkönyv*, 1939. Magyar kir. Statisztikai Hivatal, 294. old.

¹¹ *Solymos R.* (2001): Gondolatok az erdőprogramról – erdőstratégiáról. *Gazdálkodás*, 65. évf. 4. sz. 8–15. old. V.ö.: *Veress L.* (2001): Falvaink balsorsa. *Valóság*, 9. sz. 54. old.

Az agrárpolitika-tannal szemben megfogalmazható legfontosabb – és legszebb – követelmény, kutatási feladat éppen ez lehet: miképpen kell a különféle erőket, tényezőket úgy koordinálni, hogy az agrártermelés, az agrártársadalom, végül is a nemzetgazdaság számára a legelőnyösebb eredmény szülessen. És a falu is nyerjen. Meg az a veszély is elkerülhető legyen, amely szerint: „Az állami költségvetés köldökzsinórjától függő magánparaszti réteg könnyen a veszteséges szövetkezetekhez hasonló gazdasági és politikai tehertétellé válhat”,¹² vázolta fel nem régen nemzetközi agrárszakértőnk, *Csáki Csaba* akadémikus.

5. Utolsó tételként, még a világról, a külső tendenciákról néhány szót. Sok jelből arra lehet következtetni, mintha a magyar agrárpolitika befelé fordult volna, mintha nem mutatna kellő érdeklődést az új nemzetközi fejlemények, politológiai újdonságok, az európai, sőt a szomszédos országok agrárfejlődése, tudományos tapasztalatai iránt.¹³ Az ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezete (FAO) nemrég még nagyra értékelte Magyarország hozzájárulását a fejlődő világ mezőgazdasági gondjainak enyhítéséhez, Budapestre telepítette a közép- és kelet-európai alrégió FAO-irodáját. Mit hasznosítottunk ebből? A Világbank magyar agrárszakembereket bízna meg a FÁK-országok agrárhelyzetének elemzésével, és lehetne még sorolni a fel-felvillanó, ám többnyire elszalasztott lehetőségeket.

A legfontosabb megállapítás – visszautalva a bevezető gondolatokra –, hogy alapvetően téves az olyan felfogás, mintha a világon, esetleg Európában a mezőgazdaság már marginális téma lenne, nem is kell rá figyelni, a számok is – úgymond – ezt igazolják.

Kétségtelen, hogy 100-150 éves világtrend az arányok lassú átrendeződése más ágazatok javára. Ez az átrendeződés azonban egyetlen országban sem megy végbe egy másik országgal azonos módon. Hasonlóság, több-kevesebb egyezés lehet, de azonosság nem. (Ha az lenne, az már nem volna mezőgazdaság.) A nemzeti agrárpolitikát ott és akkor tudták kialakítani, ahol és amikor felismerték, hogy a történelmi folyamat mit követel, és a kor korlátai, valamint adottságai mellett mit lehet megvalósítani. *Darányi Ignác* és *Erdei Ferenc* neve e „felismerők” első sorában említhető. Ők a hazai terepet is és a nemzetközi lehetőségeket is számba tudták venni az ország javára, legalább is szándékaik szerint.

Növekszik az elmaradásunk, ha Magyarország nem fedezi fel újra azt, amit már a kolostorok apátjai, a középkor céhmesterei, a rendszergazdák is tudtak, vallottak: meg kell ismerni másokat, és együtt kell működni, amiben csak lehet. A nemzetgazdaság más ágaiban konzorciumok s más régi-új formák terjednek. A mezőgazdaságban a szövetkezet szó hitelét veszítette, a már Darányi által is használt termelési szövetkezet, mint kifejezés is száműzött lett. Jó, de nem elég, hogy az MTA Agrárközgazdasági Bizottsága ismét életre hívta a szövetkezeti albizottságot. Többre, másra is szükség volna. Talán még arra is, hogy a minisztériumban, mint 1946-ban volt, ismét legyen Agrárpolitikai főosztály, s annak egyik osztálya Szövetkezeti osztálynak neveztessek. És főleg: az együttműködés alapelveit, évszázados tanulságait tanítani, megbecsülni és adaptálni kellene. Mert

¹² *Csáki Cs.* (1997): A nemzeti agrárstratégia néhány alapkérdése. *Ezredforduló*, 3. sz. 8–12. old.

¹³ V.ö. *Hoffmann T.* (1998): *Európai parasztok*. Osiris Kiadó, Budapest. „A paraszti világ munkakultúrája Európában hovatovább mindenütt a múltba süpped, de nem adja át helyét a farmerek termelési szervezeteinek” (472. old.); *Nagy O.* (1989): *A törvény szorításában*. Gondolat. „A falu mint életér a fiatalok számára megszűnt”. 358. old. (Romániai helyzetkép. *R. P.*); *Hayes, J.* (szerk.) (1975): *That we may eat U. S.* Department of Agriculture. U. S. Government Printing Office, Washington.

nem a „garázs-vágóhidak”, hanem a világszabványokhoz igazodó, adott esetben szövetkezeti, jól szervezett exportüzemek tehetik Dániához hasonlóvá Magyarországot. A társulásokat már a XIX. században az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) is az elsők között szerepeltette céljai sorában.¹⁴

Mindez már meghaladja a jelenlegi áttekintés kereteit, ám egy témát még említek, mert fájó kérdés. Amilyen gondok 25-30 éve a tanyavilágban jelentkeztek, amikor magukra maradt idős emberekről kellett gondoskodni (általában a tsz-eknek), most ugyanez jelentkezik falvaink sorában is. Nyugat országában a farmervilág biztonsági rendje nemzedékek alatt alakult ki. A farmerek korábbi befizetéseikkel megváltották, jogot nyertek a gondoskodásra. Ha pedig gazdaságukat is átengedték a „birtokstruktúra javításának” céljára, akkor emelt nyugdíjat élvezhetnek, mint például Franciaországban 1961-től kezdve.¹⁵ Nálunk a régi életforma megszűnt, az új biztonsága még nem született meg.

Az agrártársadalom korszerű kérdéseire adandó válaszokkal nagy késésben van az ország. Ez pedig a nemzeti agrárpolitika fontos része. És vegyük észre: a nemzeti mozgáster indokoltságát több EU-tagországban hangoztatják, és már gyakorolják is.¹⁶

A különféle agrárpolitikák – sőt agrárpolitikai iskolák – értelmezése helyett csupán egy elfeledett definíció álljon még itt: „Az agrárpolitika, szintetikus tudomány lévén [...] fogalmi meghatározása nehéz feladat, mert lényege aszerint változik, hogy tudományosan, gyakorlati szempontból vagy a kettő kombinációja alapján értelmezzük-e...” fogalmazta *Czettler Jenő*, az agrárpolitika és a gazdaságtörténet egyetemi tanára a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. „Tudományos szempontból – folytatta Czettler – az agrárpolitika mindazon történelmi, természeti, közgazdasági, közhatalmi, szociális és részben kulturális tényezők rendszeres vizsgálata, amelyek együtthatása és irányítása a mezőgazdasági termelést a legsikeresebben alakíthatja oly célból, hogy az az emberiség kisebb vagy nagyobb tagozatainak megélhetését és történelmileg fejlődött agrárszükségleteit, a természet által megszabott határok között [...] minél hatályosabban kielégíthesse.”¹⁷

Az igazi célok évtizedek óta nem változtak. Elérésükért a munkát minden évben újból kell kezdeni.¹⁸

Egy meghatározható tételsor együttesen játszik szerepet abban, hogy haladás vagy pedig hanyatlás jellemzi-e az agrárgazdaságot s vele az agrártársadalmat, és abban is, hogy kiürül-e, védtelen lesz-e a mezőgazdasági térség, vagy fennmarad a következő időkre. Az optimális program kiválasztásában nem nélkülözhető immár a gazdaságmatematikai módszerek alkalmazása sem, de a kibernetika mellett is a legfontosabb marad a tehetséges, a felkészült ember.

*

¹⁴ *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Alapszabályai*. Budapest, 1892. Hungária Könyvnyomda.

¹⁵ *Romány P.* (1965): Franciaország. In: *Romány P.: Mezőgazdasági üzemekben Skandináviától Itáliáig*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 172. old.

¹⁶ *R. Künast* az NSZK szövetségi miniszter asszony 2001. február 8-án a Bundestag előtt mondta: „A németek legtöbbször új agrárpolitikát akar. A tartományok többségét is arra igyekszem rávenni, hogy ebben részt vállaljanak [...] A brüsszeli visszajelzések igazán bátorítók [...] Ezért javasoljuk, hogy szélesítsék ki az agrártámogatások megváltoztatására vonatkozó nemzeti mozgáster lehetőségét”. (BMELF Sajtószolgálat 6-7. sz. február 12. 2001.)

¹⁷ *Czettler J.* (1945): *Agrárpolitika*. I. köt. 66. és 69. old.

¹⁸ A mezőgazdaságot, az élelmiszertermelést naiv dolog volna leírni mint mellékes, nem fontos ágazatot. Egy friss – akár vitatható – londoni álláspont: „A földművelés: a környezet átalakítása az emberek élelemellátásának érdekében...Felejtjük el a számítógépet és a távirót, felejtjük el az írást, sőt még a kereket is. A világot az eke változtatta meg [...] A traktor lendítette át modern szakaszába a világot.” *Colin Tudge* (2001): *Az eke*. In: *Az elmúlt 2000 év legfontosabb találmányai*. Vince Kiadó, Budapest, 28. old.

Összefoglalva elmondható, hogy:

1. Magyarország a 60 százalékot meghaladó mezőgazdasági területének relatív nagyságával Európában az első, amit továbbra is érdemes kamatoztatnia;
2. Magyarország agrárstruktúrája, természetföldrajzi adottságai és hagyományai, valamint a humántőke színvonala kivételesen előnyös manőverezési lehetőséget jelent az agrárgazdaságnak;
3. az agrárgazdaságtannak a földhasználatban, vagyis az agrártermelésben elérhető profit növelésében, az agrárpolitika-tannak a társadalmi kérdések nemzeti alapokon nyugvó megválaszolásában kell segítenie a társadalmi-gazdasági és a tudományos haladást, a jövőt.

A mezőgazdaságot némelykor a természet ajándékának vélik. A korszerű mezőgazdaság azonban csak a több tudást és a sok, gondos munkát hálálja meg, és az olyan életfeltételeket, amelyek állják az egybevetést más foglalkozásokkal. A nemzeti agrárpolitika és stratégia, valamint a szabályozórendszere erre a realitásra épülhet. Minél jobb feltételeket lehet megteremteni e követelmények teljesüléséhez, annál inkább megfelelhet agrártermelésünk a hazai és a nemzetközi igényeknek. Egyben céljainknak, az ún. fenntartható fejlődésnek is.

Az agrárfejlesztés feltételeinek alakításában az agrárvilág résztvevői nem hagyatkozhatnak sem a piac vélt mindenhatóságára, sem a tervgazdasági „tökéletesség” illúziójára. Az agrárpolitikai elméletek és vizsgálati módszerek legjobb – és igazolt – értékeit fel kell idézni és a gyakorlatban alkalmazni azokat, tudomásul véve, hogy kortársunk volt – és marad – az agrárpolitika.

SUMMARY

The scientific study of the agrarian policy helps to understand the supply of the nutrition need and the inevitable social relations between the agrarian production and rural regions. Phrasing the requirements of the agrarian policy, it is compulsory to summarise the warnings of the agricultural history and the results of the research in the field of agrarian sociology and agrarian economy. As the use of the methods of mathematics is also a requirement, the development of personal conditions and the stabilisation of the structure is also necessary on a possible level. In Hungary new programs and the consolidation of the agrarian society are required to anticipate the rural exodus, and to make the agrarian production similar to the previous level.

A BIRTOKSZERKEZET MAGYARORSZÁGON*

OROS IVÁN

A mezőgazdasági termelés hatékonyságát a rendelkezésre álló eszközök mennyisége és minősége (föld, állatállomány, gép, munkaerő stb.), e tényezők összhangja határozza meg. A fejlett gazdasággal rendelkező országok mezőgazdaságában az élelmiszer-termelés volumenének fokozását mind kevesebb munkaerővel, a felhasznált földterület csökkentése és növekvő külső támogatás mellett valósították meg. Az Európai Unióhoz való csatlakozás szándéka a magyar mezőgazdaságot válaszút elé állította.

A XX. század folyamán mezőgazdaságunk számos gazdasági és társadalmi problémával került szembe. A legsúlyosabb megpróbáltatást az jelentette, hogy öt évtizeden belül a föld művelésében és tulajdonában háromszor következett be alapvető változás.

Hatékony megoldás 1990 óta sem született, a termelés korábbi szintje 30-40 százalékkal visszaesett és nem jutott érvényre olyan agrárpolitika, amely a hanyatlást megfelelő intézkedésekkel megátolta volna. Tendenciájában az EU-országokéhoz hasonló birtokkoncentráció Magyarországon is megindult, a legkisebb méretű egyéni gazdaságok száma lecsökkent és egyre több optimális méretű gazdaság vesz részt a termelésben. Különböző gazdasági szervezetek a földterület csaknem fele részén gazdálkodnak.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdasági birtokszerkezet. Agrárpolitika.

A magyar mezőgazdaság 1945 óta három megrázó szerkezeti változáson ment keresztül, amelyek mind társadalmi, mind gazdasági hatásaiban, a lakosság jelentős hányadát érintették. A magyar mezőgazdaság már a XIX. században túlnépesedett. A XX. század közepéig a paraszti társadalom föld iránti igénye változatlan maradt. A szocialista agrárrelképzés érvényesülése a problémákat nem csökkentette, és a rendszerváltás után sem alakult ki olyan tudományosan is megalapozott hosszú távú agrárpolitika, amely a haladás új útját kijelölte volna. A következőkben a jelenlegi helyzet kialakulására és a fejlődés útjának célszerű kijelölésére kívánunk rámutatni. Az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészületei eléggé félreérthetetlen módon meghatározzák a haladás célszerű irányát.

TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS, CÉLKITŰZÉSEK

A mezőgazdasági szerkezet elmaradottságát, a parasztság szociális válságát sem a XIX. századi sem az első világháború utáni „földreformok”, földjuttatások sem változtat-

* Készült az OTKA T 020276 számú pályázata támogatásával.

ták meg lényegesen. A föld adásvételi forgalma minimális volt, hacsak a kis volumenű földmozgással járó házhely-, a törpebirtok méretét el nem érő földjuttatásokat nem tekintjük. A nagybirtokok száma és aránya 1945-ig alig változott az ország területének a trianoni békekötés nyomán bekövetkezett megcsönkítése után súlyuk változatlan maradt.

1. tábla

A gazdaságok számának és területének nagyságcsoportok szerinti megoszlása százalékban, 1895, 1935

Megnevezés	Törpebirtok 0 – 5	Kisbirtok 5 – 100	Középbirtok 100 – 1000	Nagybirtok 1000 –	Összesen
	katasztrális hold				
Gazdaságok száma 1895	53,6	45,4	0,8	0,2	100,0
1935	72,4	26,8	0,7	0,1	100,0
Összes terület 1895	5,8	45,5	15,4	32,3	100,0
1935	10,1	41,8	18,2	29,9	100,0
Szántó 1895	6,8	57,6	16,1	19,5	100,0
1935	12,3	53,1	14,5	20,1	100,0

A kölcsöntőke minimális mennyisége miatt az 1920-as évek után a birtokforgalom fokozatosan visszaesett, a kisebb területek egységnyi földára nagyobb volt, mint az érdemleges nagyságot elérőké, a korlátolt forgalmú – tehát nem eladható – birtokok aránya nagy volt. A parasztság hiteltartozása az 1930-as években nőtt, ezért földvásárlásra fordítható hitelek felvételére nem volt módja. Az 1940-es évekre több olyan elképzelés született, amely a mezőgazdaság problémáit földosztás útján kívánta megvalósítani. 1944 végén a debreceni ideiglenes kormány hozzájárult a földreform kidolgozásához és 1945. március 15-i dátummal hagyta jóvá erre vonatkozó rendeletét. (A törvényt változatlan szöveggel szeptemberben szavazta meg a törvényhozás.)

Az ipar és más ágazatok lassú fejlődése következtében a népességben belül a mezőgazdasági lakosság aránya a század elején még megközelítette a 66 százalékot és közvetlenül a második világháború után még 50 százalék fölött volt. A földigények tehát rendkívül nagyok voltak. A földreform juttatásaiból 640 ezer fő részesült, átlagosan 2,9 hektárral (5,1 katasztrális holddal), amit részben új birtokosok, részben régi gazdák kisbirtokuk kiegészítéseként kaptak. A szakképesítéssel rendelkező igénylők több földet kaphattak.

A földreformmal megszűnt a földesúri nagybirtokok hegemoniája, a törpe- és kisbirtokok túlnyomó többsége jellemezte a mezőgazdaság birtokstruktúráját, ami a parasztság szociális helyzetén javított, de hatékony mezőgazdaság felépítésére nem volt alkalmas. 1949-ben a gazdaságok 81 százalékának 10 katasztrális holdnál (5,8 hektár) kisebb volt a gazdaságterülete. Középbirtok alig maradt. További problémát jelentett, hogy a kialakult kisbirtokos réteg nem rendelkezett elegendő termelőeszközzel. Ugyanakkor a mezőgazdaság 1945-ös állapota a háborús károk következtében igen siralmas volt. Ne feledjük, a háborús károk több mint felét a mezőgazdasági károk tették ki, kevés volt az állat, gép, vetőmag stb. Összértékben az 1938. évi mezőgazdasági termelésből származó nemzeti jövedelemnek körülbelül kétszeresét tették ki a mezőgazdaságot ért háborús károk. A hátráltató tényezők ellenére a kisüzemi mezőgazdaság rövid idő alatt pótolta a károkat és odaadó munkával az élelmiszer-termelést olyan szinten biztosította, hogy az éhínség

elkerülhetővé vált. A mezőgazdaság fejlődését a tőkehiány, és a voluntarista gazdaságpolitika akadályozta.

A sztálini elveken alapuló agrárpolitika az 1950-es években rendkívüli mértékben rontotta a mezőgazdaság lehetőségeit és visszavetette termelését. Nagy kárt okozott a mezőgazdasági termékek szovjet mintára átalakított beszállítási rendszere, amely még a kisparaszti minimális tartalékait, sőt termelési célú készleteit is alacsony áron vásárolta meg, gyakran adminisztratív eszközökkel, nem egyszer durva erőszakkal hajtott be a tartozásokat. További károkat okozott a kolhozrendszer erőszakolt átültetése és a kényszerítés. A következmény drámai volt, a mezőgazdasági termelés és az abból származó jövedelem visszaesett, néhány év alatt negyedmillió gazda hagyta el földjét. Jelentős területek maradtak műveletlenül. A szövetkezetekbe kényszerített paraszti ugyanakkor nem jutottak elegendő állóeszközhöz. Az 1953. évi politikai enyhülés csak átmeneti eredményeket hozott. A háború előtti színvonalat tartósan csak 1956 után múlta felül a mezőgazdaság.

1959-től ismét napirendre került a szövetkeztetés, három év alatt a megmaradt egyéni gazdálkodókat – szinte kivétel nélkül – nagyüzemekbe szervezték. A gyors kollektivizálással a paraszti életbe gorombán beavatkoztak, sokakat arra kényszerítettek más ágazatban hogy helyezkedjenek el. A korábbi kisparaszti eszközök a nagyüzemekben nem voltak használhatók, hiányukat jelentős állami támogatásból pótolták. Az ország gazdasági erejéhez képest rendkívüli beruházások végül is hatékonyak bizonyultak. A fejlődés mértéke néhány évig nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő volt. A nyugati országokhoz képest fennálló lemaradását a magyar mezőgazdaság így rövid idő alatt behozta. Különösen a gabona- és a hústermelés emelkedett magas szintre.

A mezőgazdaság kétpólusúvá vált, 1500 nagyüzem mellett 1,5 millió mezőgazdasági kistermelő (háztájival, illetményfölddel rendelkező gazdaság) végzett mezőgazdasági munkát. A termelés szerkezete polarizálódott. A nagyüzemek a jól gépesíthető növények termesztését, az állatok közül a szarvasmarha- és a juhtenyésztést részesítették előnyben, a kistermelők pedig a zöldség- és gyümölcsstermelést, illetve a sertés- és baromfitermesztést. Az utóbbi tevékenységeket mindinkább integrálták a nagyüzemek.

Az 1980-as években, a világgazdasági problémák következtében, a mezőgazdaság jövedelmezősége romlott, sok üzem veszteségesé vált. A gazdasági megoldások késtek, a válság elmélyült, a termelés volumene egyes területeken stagnált vagy visszaesett.

A politikai rendszerváltás után a mezőgazdaságban ismét jelentős változások következtek be. Az időszak kezdetén a földjüket és egyéni javaikat elvesztők kártalanítása került előtérbe. Ezt a társadalmi igazságot szolgáló elvet azonban nem sikerült hibák és kedvezőtlen következmények nélkül véghezvinni. A nemes szándékú, nagy tömegeket érintő kárpótlást a gyakorlatban sokkal nagyobb körültekintéssel, a várható hatások előzetes felméréseivel kellett volna megvalósítani. Ugyanakkor el kellett volna dönteni, hogy az új mezőgazdaság milyen strukturális és támogatási alapelvek szerint működjék, a tőkeellátás hogyan oldható meg és az élelmiszer-külkereskedelem hogyan épüljön fel.

A magyar mezőgazdaság tíz év alatt felmerült legfontosabb gondjai az alábbiakban foglalhatók össze:

– a mezőgazdasági termelés 1984 és 1994 között 40 százalékkal visszaesett és azóta is csak minimális a fejlődés;

– a kárpótlási folyamat rendkívüli mértékben elhúzódott és a bizonytalanságok következtében a megművelt terület folyamatosan csökkent, a vetetlen szántóterület egyes években a korábbinak többszörösére nőtt;

– nem érvényesült célszerű előrelátás a birtokszerkezet kialakításában, sokan a régi kis és középparaszti gazdaságokban vélték megtalálni a kivezető utat, anélkül, hogy az európai fejlődés irányát figyelembe vettek volna. Mások az úgynevezett farmergazdaságokra esküdtek, figyelmen kívül hagyva, hogy ezek kialakításához előbb a föld koncentrációját és jelentős külső anyagi támogatást kell megvalósítani. A nyugat-európai tapasztalatokból kiindulva arra a következtetésre juthatunk, hogy az ilyen gazdaságok korszerű szintre fejlesztése, specializálódása, csak hosszabb üzemi fejlődés és nagyfokú töketámogatás eredménye lehet;

– az integráció, a szövetkezés eszméjét sokan elvetendőnek tartották, pedig a fejlett gazdasággal rendelkező országokban kimutatható, hogy a kooperáció különböző formái az agrárágazatban egyre erősödnek. Különösen a kisebb gazdaságok együttműködésére lenne szükség, hogy a termelés-szervezés, az értékesítés, a célszerű gépesítés stb. területén előnyökhöz juthassanak. Kétségtelen, nemcsak nálunk, hanem más országokban is, a kisebb birtokosok körében ez a folyamat, az együttműködés eszméje kevésbé népszerű, mint az ártermelő gazdaságokban, amelyek jobban felismerték ennek előnyeit;

– a földtulajdon és a földhasználat a kárpótlás következtében egymástól különvált, számos olyan személy jutott földtulajdonhoz, aki a gazdasági munkát akár szubjektív, akár objektív okokból nem tudta vállalni, az egyéni gazdaságok összes földterületének 41 százalékát (883 ezer hektárt) 1994 őszén nagyjából vállalkozások, szövetkezetek bérelték. Ennek a területnek kétharmada az elmúlt évek juttatásaiból származott, egyharmada korábban is a gazdák tulajdonában volt. Megindult az érdeklődés a külföldiek részéről is a földbérletek, illetve a föld megvásárlása iránt;

– a piaci viszonyok kedvezőtlen alakulása és a leszorított mezőgazdasági termelői árak a termelőket arra késztették, hogy a termelés anyagi ráfordításait csökkentsék: a korábbi helyzethez képest például romlott a takarmányok minősége, a minőségi vetőmagvak alkalmazása, a műtrágya-felhasználás pedig a korábbinak egyharmadára csökkent;

– a növénytermesztés retrográd jelenségei az állattenyésztés visszamaradásában is megmutakoztak, a szarvasmarhák és a sertések száma, csaknem felére esett vissza, a termelés és az árviszonyok kiszámíthatatlanul alakultak. Nem érvényesült piaci intervenció, irányított árszabályozás. Romlott a takarmányozás színvonala, a termékek korábban viszonylag homogén fajtamegoszlása, az állategészségügyi helyzet;

– helytelen volt, hogy a termelés volumenének és minőségének szinten tartása céljából a korábbi piacok megtartására nem törekedtek.

A hosszan sorolható hiányosságok azt jelzik, hogy az agrárpolitikán változtatni szükséges. A mezőgazdasági termelésnek a piaci viszonyokhoz igazodó, korszerű szervezethez indokolt megteremteni, mind a termelés fejlesztése, mind az értékesítés vonatkozásában. A múlt és az 1990-es évek elfogadható eredményeiből alkotó módon kell a jövő érdekében a fejlődéshez szükséges legfontosabb elemeket kiválasztani és meggondoltan alkalmazni. Szabad teret kell adni a különböző üzemformák egymás mellett élésének, és ésszerű, a fejlődést elősegítő feltételeket szükséges biztosítani számukra.

EURÓPAI AGRÁRTENDENCIÁK

A hazai agrárfejlődés előkészítése és várható útjának felmérése céljából röviden az európai uniós országok eddig megtett útját is bemutatjuk.

Európa mezőgazdasági termelése 1998-ban 121 millió hektár szántóterületre terjedt ki, ami 5,6 százalékkal maradt el az 1970. évitől. Közel 30 év alatt Európa népessége – ha a korábbinál lassúbb ütemben is – 10 százalékkal nőtt. Így 1999-ben megközelítette a 730 millió főt. A jelenlegi 15 EU-országban valamivel kisebb (9,2 %), Európa fennmaradó részén ennél nagyobb mértékben nőtt a lakosság.

Az aktív keresők létszámának változása felülmúlta a népességnövekedés trendjét (17,4 %), 1999-ben a keresők száma csaknem elérte a 360 millió főt, az összlakosság 49,3 százalékát. Ez az arány 1970-ben még 45,1 százalékot tett ki. Az EU-országokban a mezőgazdasági keresők aránya jobban csökkent, mint a többi országban.

2. tábla

A mezőgazdasági aktív keresők számának és arányának alakulása Európában, országcsoportonként*

Év	Mezőgazdasági aktív keresők					
	száma (millió fő)			aránya az összes aktív keresőn belül, (százalék)		
	Európa	ebből:		Európa	ebből:	
		EU**	többi ország		EU**	többi ország
1970	40,5	18,5	22,0	19,8	12,9	36,5
1980	29,8	13,3	16,5	13,7	8,6	25,9
1990	24,3	10,4	13,9	10,4	6,2	21,4
1995	21,3	8,6	12,7	8,6	4,9	19,3
1999	18,2	7,9	10,3	7,5	4,5	15,3
1999. az 1970. évi százalékában	44,9	42,7	46,8	37,9	34,9	41,9

* A FÁK-országok nélkül.

** A jelenlegi 15 tagország adatai.

Az EU-tagországok nem homogének, közöttük számottevő különbségek vannak. Valós gazdasági alapokon nyugszik az észak-dél különbség, sőt ténylegesen észak-közép- és dél megosztásról lehet beszélni. A „déli országokban” (Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország) lényegesen több a mezőgazdasági keresők lakosságon belüli hányada, mint az északibb fekvésűekben (kivétel Írország és Finnország). Az Európa közepén fekvő országok sajátossága abból fakad, hogy fejlett ipargazdaságuk mellett viszonylag jó feltétele van a mezőgazdasági tevékenységnek is. Fejlett mezőgazdasági technikával, feldolgozóiparral magasfokú élelmiszergazdaságot voltak képesek kiépíteni és fenntartani. Az északi országok mezőgazdaságára a rosszabb természeti- környezeti adottságok jellemzők, így kisebb az egységnyi terület eltartóképessége. A csatlakozási tárgyalásokba bekapcsolt országok közül a mezőgazdasági aktív keresők aránya tekintetében Csehország és Magyarország közelíti az EU 15 országának átlagát. A két országban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya alacsonyabb, mint a többi csatlakozásra váró országban. Magyarországon a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya jóval alacsonyabb a közvetlen szomszédos országokénál. (Lásd a 3. táblát.)

Európában a lakosság egy főre számított élelmiszer-ellátását 1995-ben 14 százalékkal kisebb szántóterület biztosította, mint 1970-ben. Ebből 6 százalék a marginális talajoknak a művelésből való kivonásával, a többi a népességnövekedéssel magyarázható. Ma kisebb területen, sőt annak bizonyos hányadán a termelést átmenetileg felfüggesztve termelik meg a lakosság élelmiszer-szükségletét. A kézzel végzett emberi munkát fokozatosan felváltotta a kevés munkaerőt, de szakképzettséget igénylő gépek munkája, a jobb termést, többet hozó fajták alkalmazása, a kemizálás stb. A termelékenység fokozása megnövelte a termelés volumenét és a készleteket. Mindez lényegesen nagyobb költségekkel jár, amit csak külső eszközök felhasználásával lehet fedezni. A gazdaságilag fejlett országokban ennek a fő forrása a hazai és a nemzetközi agrártámogatási rendszer. E téren változások várhatók. Az EU-t az új belépések után előálló új helyzet az eddigi támogatási rendszer változtatására készíti. Sok jel utal arra, hogy a korábbi szubvenciók csökkennek, az újonnan belépők pedig kisebb támogatásban részesülnek, mint a jelenlegi tagor-

szágok. Kérdéses, hogy ezek az intézkedések miként hatnak majd az élelmiszer-külkereskedelemre és az árviszonyokra.

3. tábla

*A keresők megoszlása néhány európai országban 1995 és 1996 között
főbb gazdasági szektoronként*

Ország	Mezőgazdaság	Ipar és építőipar	Szolgáltatások
	aránya (százalék)		
Egyesült Királyság	2,0	27,5	70,6
Luxemburg	2,4	23,0	74,5
Belgium	2,7	27,6	69,6
Németország	2,9	35,3	61,8
Svédország	3,3	25,9	70,9
Hollandia	3,8	22,9	73,3
Dánia	3,9	26,4	69,7
Franciaország	4,8	26,5	68,6
<i>Az EU átlaga</i>	<i>5,1</i>	<i>29,8</i>	<i>65,1</i>
Csehország	6,5	42,0	51,5
Olaszország	6,7	32,2	61,1
Ausztria	7,4	30,3	62,3
Finnország	7,9	27,1	65,0
<i>Magyarország*</i>	<i>7,9</i>	<i>33,1</i>	<i>59,0</i>
Spanyolország	8,6	29,4	62,0
Szlovákia	9,2	38,9	51,9
Írország	10,9	55,1	34,0
Portugália	12,7	32,9	54,5
Görögország	20,3	22,9	56,8
Lengyelország	22,0	32,3	45,7

* Magyarország 2000-ben: 6,1; 35,0; 59,9.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és aránya a „déli” országokban, ahol a kertészkedés szélesebb körű, a nagyobb kézimunkaigényből kifolyólag nagyobb. Ugyanakkor az átlagos birtokméret kisebb, mivel kertészkedéssel a jövedelem kisebb területen is biztosítható. A természeti adottságok következtében ezzel a jövőben is csaknem változatlanul számolni kell. Magyarország – agrártermelésének jellegét tekintve – sok tekintetben ezzel a zónával mutat rokonságot. Ezért a mezőgazdasági népesség aránya a jövőben is valószínűleg ehhez a régióhoz fog hasonlítani és nem zsugorodik az Európai Unió középső és északi országai szintjére.

A gazdaságok számának alakulása az EU-országokban csaknem teljesen egyenletesen csökkenő az utolsó 10 évben (évente -2,3 százalék). A folyamatos változás azt sejtetné, hogy a tagországokban a mezőgazdaságra ható tényezők egyformán érvényesültek, aminek nyomán mindenütt hasonló módon változott a gazdaságstruktúra. A valóságban azonban az egyes országokban lényegesen eltérő volt ez a folyamat, amely korábbi helyzetüktől és a nemzeti adottságoktól függően alakult.

1987 és 1995 között a korábbi 12 EU-országban a birtokszerkezet alakulását az jellemezte, hogy a gazdaságok száma 20 százalékkal csökkent, ami teljes egészében az 50 hektáronál kisebb gazdaságok számának és mezőgazdasági területének 20-25 százalékos

csökkenését vontta maga után, az ennél nagyobbak viszont növekvő súlyt képviseltek, a mezőgazdasági terület több mint 60 százalékára tettek szert, a tíz évvel korábbi 50 százalékkal szemben. Az 5 hektárosnál kisebb gazdaságok csaknem 60 százalékos aránya mellett a föld alig 6 százalékát művelik.

4. tábla

A gazdaságok száma a mezőgazdasági terület nagyságcsoportjai szerint (EU-12)

Gazdaságnagyság-csoport (hektár)	Gazdaságok száma (ezerben)		1995. évi az 1987. évi százalékában	Gazdaságok számának megoszlása százalékban	
	1987	1995		1987	1995
– 5	5 125	4 062	79,2	59,3	58,6
5 – 20	2 099	1 563	74,5	24,3	22,5
20 – 50	946	752	79,5	10,9	10,9
50 – 100	326	347	106,4	3,8	5,0
100 –	148	206	139,3	1,7	3,0
<i>Összesen</i>	<i>8 644</i>	<i>6 930</i>	<i>80,2</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A mezőgazdasági terület még szélsőségesebben alakult, mint a gazdaságok száma.

5. tábla

A mezőgazdasági terület alakulása a gazdaságok nagyságcsoportjai szerint (EU-12)

Gazdaságnagyság-csoport (hektár)	Mezőgazdasági terület (ezer hektár)		1995. évi az 1987. évi százalékában	A mezőgazdasági terület megoszlása százalékban	
	1987	1995		1987	1995
– 5	8 916	7 011	78,6	7,7	5,9
5 – 20	21 353	15 776	73,9	18,5	13,2
20 – 50	29 505	23 876	80,9	25,6	19,9
50 – 100	22 101	23 987	108,3	19,1	20,0
100 –	33 526	49 057	146,3	29,1	41,0
<i>Összesen</i>	<i>115 401</i>	<i>119 707</i>	<i>103,7</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A földterület koncentrálódása nyilvánvalóan tovább tart, az adottságokat optimálisan kihasználó – növekvő méretű – gazdaságok a mezőgazdaságban egyre nagyobb szerephez jutnak. Kérdéses, hogy ennek mi a felső határa.

A gazdaságok száma 1997-ben közel 7 millió volt, 5 százalékkal kevesebb, mint két évvel korábban. Átlagos mezőgazdasági területük az 1995. évi 17,5 hektárral szemben 18,4 hektár volt. Az átlagterület növekedése a mezőgazdasági keresők számával szoros negatív korrelációt mutat. Az átlagos gazdaságméret déli irányba haladva egyre kisebb. A görög, olasz, portugál és spanyol mezőgazdaságban együttvéve tíz hektár az átlagos gazdaságnagyság, a többi tizenegy országban pedig harminchat. Előbbi tehát az EU-átlag csaknem fele, utóbbi pedig kétszerese. A közel négyszeres különbség jelzi, hogy a gazdasági, földrajzi és történelmi okok következtében az országok közötti különbségekben sem következett be kiegyenlítődés. A korszerű szántóföldi termelést folytató gazdaságok

főként az északibb országokat jellemzik. Így itt mások a problémák, mint a déliekben, ahol a még mindig túlnépesedett mezőgazdaság, a föld és a tőke hiánya, a kertészkedés nagyobb súlya behatárolja a gazdaságméret másutt tapasztalható erőteljes koncentrációját. (A déli országok 10 hektáros átlagméretével szemben hazánkban, 2000-ben az egyéni gazdaságokban 2,7 hektáros, a gazdasági szervezeteknél 663 hektáros, együttevén 8,3 hektáros volt az átlag. Ennél Olaszországban és Görögországban kisebb az átlagméret.)

6. tábla

A gazdaságok száma és átlagterülete 1997-ben az EU-tagországokban

Ország	Gazdaságok	
	száma ezerben	átlagos mezőgazdasági területe (hektár)
Egyesült Királyság	233,2	69,3
Dánia	63,2	42,5
Luxemburg	3,0	42,3
Franciaország	679,8	41,7
Svédország	89,6	34,6
Németország	534,4	32,1
Írország	147,8	29,3
Finnország	91,4	23,8
Spanyolország	1208,3	21,2
Belgium	67,2	20,6
Hollandia	107,9	18,6
Ausztria	210,1	16,3
Portugália	416,7	9,2
Olaszország	2315,2	6,4
Görögország	821,4	4,3
<i>EU 15 összesen</i>	<i>6989,2</i>	<i>18,4</i>

A folyamat 1995 és 1997 között még gyorsult. A 15 EU-tagországban a gazdaságok száma 5,2 százalékkal mérséklődött. Ezen belül a 10 hektárnál kevesebb földdel rendelkezőké 6,3, a 10-50 hektár közöttieké 4,3 százalékkal fogyott, az 50 hektár felettiek száma ezzel szemben 2,2 százalékkal lett több két év alatt.

Az EUROSTAT 1975 óta a gazdaságokat a közgazdasági méret szerint azaz az ún. európai gazdasági egység (European Size Unit – ESU) alapján osztályozza. A gazdálkodás hozamait standardizáltan a bruttó termelési érték és a ráfordítások értéke között különbséggel fejezik ki. Ezt az értéket gazdaságonként összesítve, nemzeti valutában számítják, majd ecu-ben mutatják ki.

A közgazdasági méret szerinti osztályozás még erősebb koncentrációt mutat, mint a földterület. Az első 9 EU-országban, 1975 és 1997 között a számított ESU-érték 227 százalékkal nőtt. Az egy gazdaságra jutó érték alapján az országoknak ebben a csoportjában a gazdaságok megoszlását a 7. tábla mutatja be.

Az ESU-érték az 1975 óta tagsággal rendelkező országokban nőtt a legnagyobb mértékben. Az időtényező tehát érzékelhető, de a növekedési folyamat tovább folytatódik. Az ESU-érték növekedése 1995 és 1997 között évi 5,8 százalék volt.

7. tábla

A gazdaságok megoszlása

ESU-érték	1975-ben	1997-ben
	százalék	
– 4	60,0	48,0
4 – 40	38,1	37,1
40 –	1,9	14,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A gazdaságok megoszlása a jelzett tendenciának megfelelően alakult a jelenlegi 15 tagországban 1995 és 1997 között is. Ez a folyamat jelzi, hogy a meglévő gazdaságok közül megnyugtató jövőre csak a nagy hozamot elérő termelők számíthatnak. Mindez a magyar mezőgazdaság számára azt vetíti előre, hogy ha az agrárfejlődésben hasonló utat választunk, akkor az intenzív, nagy hatékonyságú legalább 20 hektáros (később az 50 hektárt felülmúló) gazdaságok versenyképessége látszik biztosítottnak, abban az esetben, ha a termelés fajlagos szintje eléri az EU-országok gazdaságaiét. Jövedelmező gazdálkodás annál kisebb földmértetek mellett is elképzelhető szakosodott termelésszerkezet mellett (például kertészkedés, speciális termékek.)

A mezőgazdaság jelenlegi szerkezete, a termelés és a munkatermelékenység magas színvonala az EU-országokban jelentős eszközráfordítások eredményeként jött létre. Ez a fejlődés évtizedek óta tart. A piaci versenyhez való alkalmazkodás nyomán a megmaradt gazdaságokban számottevő vagyon halmozódott fel.

A mezőgazdaság termelése 15 EU-ország átlagában 1983 és 1993 között 22 százalékkal fejlődött. A hozzáadott érték (korrigálva a támogatással, illetve az adókkal) 1983-ban 116, 1993-ban 142 milliárd ecu volt. A termelés a déli országokban jobban nőtt, a skandináv államokban pedig stagnált, vagy csökkent. A nemzetgazdaságokban előállított összes értékből a mezőgazdaság, erdészet és halászat termelése 1983-ban 4,1; 1993-ban 2,8 százalékot képviselt.

A legfontosabb termelőeszköz, a föld áráról és értékéről – ha nem is egységes módon – több az információ, mint a többi állóeszköz értékéről. A tagországokban kialakult, ecu-ban kifejezett földárak hatszoros értékhatáron belül mozogtak az elmúlt évtizedekben. Az egyes országokban kialakult árak színvonala viszonylag szűk határon belül ingadozott. Az árszint sorrendjében kevés volt a változás. Egyöntetű azonban, hogy a külföldi árak a magyar földáraknak sokszorosát teszik ki.

Rentábilis méretű, jól felszerelt gazdaság megvásárlása csak nagyobb anyagi befektetés révén lehetséges, ami szinte csak külső (nem mezőgazdasági eredetű) tőkével érhető el. A mezőgazdaságban felhalmozódó jövedelemből a gazda elsősorban a gazdaság további fejlesztését és kisebb földterület vásárlását állhatja. Előbbi a versenyképesség fenntartásához szükséges, egyszersmind lehetővé teszi nagyobb, a technikai felszereltséget minél teljesebben kihasználható optimális gazdaságméret közelítését. Új gazdaságok indításához a tagállamok többsége kedvező hitelekkel segítséget nyújt. A fiatal gazdák gazdasághoz juttatása általános gyakorlat, bár nem túlságosan széles körű. A pályázó részéről alapfeltétele a mezőgazdasági szakképzettség és az alapos termelési gyakorlat. A

komparatív előnyök megteremtésével az ifjabb generációnak nem kell a kisgazdasági keretek közül hosszú és bizonytalan pályán felküzdenie magát az optimális gazdaságméretig, az idős gazdák kiesésével pedig nem mennek veszendőbe a kiépült és megszilárdult gazdasági keretek. Új gazdaság létesítésekor a helyi lakosok részesülnek előnyben, a külföldiek legfeljebb tőkebehozattal juthatnának földhöz, gazdasághoz. A földhöz jutás feltételei az EU-országok többségében szabadok, bár bizonyos kötöttségek egyes országokban érvényesülnek. (Erre jó példa Dánia.) Az elmondottakat az új agrárpolitikának is szem előtt kell tartani.

Az állattenyésztésben jellegzetes változások következtek be az elmúlt évtizedekben. 1997-ben a gazdaságok közül csak minden második tartott állatot, ebből 31 százalék baromfit (átlagosan 426 darabot), 16 százalékuk sertést (átlagosan 101 darabot), 26 százalékuk szarvasmarhát (átlagosan 45 darabot). Hosszabb fejlődési út során a kis- és nagygazdaságokból fokozatosan a közepes méretűekbe koncentrált az állattenyésztés.

Még jelenleg is tart a termelés specializációja, egyre nagyobb a kizárólag vagy túlnyomórészt növénytermeléssel vagy állattenyésztéssel foglalkozó gazdaságok aránya, a hagyományos, több ágazatban is érdekelt vegyes termelési profilú gazdaságok felszámolódása mellett. A termelési és értékesítési biztonság fokozódásával a paraszti gazdaságoknak a hagyományos több lábbon állásra irányuló törekvése fokozatosan át megy a kereslethez rugalmasan alkalmazkodó, nagy mennyiséget, de kevés termékfeleséget kibocsátó specializált gazdálkodás irányába.

A munkaerő 94 százaléka 1995-ben családi munkaerő volt. Görögországban, Finnországban és Olaszországban csaknem kivétel nélkül a családok, háztartások látták el a munkát. Dániában, az Egyesült Királyságban és Hollandiában körülbelül a munkaerő háromnegyedét tette ki a családi munkaerő.

A MAGYAR AGRÁRNÉPESSÉG ÉS A BIRTOKPOLITIKA ALAKULÁSA

A mezőgazdasági nagyüzemek 1990 előtt – technikai fölényük ellenére – a szükségnél több munkaerőt foglalkoztattak (a mai gazdasági szervezetek – területegységre számítva – a korábbinál lényegesen kisebb létszámmal dolgoznak). Ennek a túlfoglalkoztatásnak sok tekintetben szociális okai voltak.

A nagyüzemek feloszlásával és átalakulásával a „kapun belüli” munkanélküliek feleslegessé, ténylegesen munkanélkülivé váltak. Mivel a falusi munkalehetőségek szűkösök, a községekben a városit jelentősen meghaladó munkanélküliségi arány alakult ki. Ezen a helyzeten a föld privatizálása keveset változtatott. A század harmadik nagyarányú földmozgása jelentős szerkezeti változást hozott az agráriumban, előrelépést azonban nem. Előrelátható agrárpolitikai koncepció hiányában az agrárszektorban és a falusi régiókban sok éve tartó bizonytalan helyzet alakult ki. Határozott üzemszerkezeti elképzelés nem alakult ki. Eszközök és hitelek hiányában csak kevés korszerűnek tekinthető magángazdaság alakult. Az egyéni gazdaságok többsége hagyományos módon, kisparaszti szinten termelt.

1988 óta a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 911 ezerről, 2001-re 252 ezerre redukálódott. Ennek a létszámnak is mindössze fele végez mezőgazdasági munkát, a többi a mezőgazdasághoz kapcsolódó egyéb feladatokat lát el, mint korábban is.

8. tábla

A mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatott aktív keresők száma és aránya

Év elején	Aktív keresők száma (ezer fő)	Aktív keresők száma a nemzetgazdaság összes aktív keresőinek százalékában		
		Mezőgazdaság	Erdészet	Együtt
1988	911	17,8	1,0	18,8
1989	888	17,4	1,0	18,4
1990	863	17,0	1,0	18,0
1991	752	15,2	0,9	16,1
1992	589	13,0	0,9	13,9
1993	392	9,3	0,8	10,1
1994	345	8,8	0,5	9,3
1995	324	8,5	0,4	8,9
1996	304	7,7	0,6	8,3
1997	289	7,4	0,5	7,9
1998	279	7,0	0,5	7,5
1999	270	6,6	0,5	7,1
2000	252	6,1	0,4	6,5

Az élelmiszeriparban foglalkoztatottak aránya az 1990-es években 4 százalék körül állandósult. A mezőgazdasági keresők számában az utolsó tíz év alatt több mint 600 ezer főnyi csökkenés következett be. A legnagyobb ellentmondást az jelentette, hogy az 1988. évi létszám kétharmada kivált a mezőgazdaságból annak ellenére, hogy öt év alatt félmilliónál többen jutottak együttesen 2 millió hektárnál több földhöz. A mezőgazdasági keresők számának csökkenése 1991 és 1993 között volt a legnagyobb, de még a legutóbbi években is tartott. Az idősebb korú termelősövetkezeti tagok egy része a korkedvezményes nyugdíj lehetőségét vette igénybe. Sokan munkanélkülivé váltak, 1996-ban a mezőgazdaságra vonatkoztatott munkanélküliségi ráta 13,8 százalék volt az országos 9,1 százalékkal szemben.

A települések méretével ellentétesen alakult a mezőgazdasági termelésben részt vevők aránya. Az ötezer főnél kevesebb lakosú községekben a munkanélküliség meghaladta a 16 százalékot. A falusi szegény rétegek munkába állítása, a szakképzettség és a mezőgazdasági termeléshez szükséges eszközök hiánya miatt kilátástalan, munkanélküliségük nehezen számolható fel, sorsuk a társadalom talán legjelentősebb szociális problémája volt az ezredforduló után.

A mezőgazdasági aktív keresők számának tartós visszaesése nem jelenti a mezőgazdaságban végzett emberi munka hasonló mértékű leszűkülését. A mezőgazdasági termékek előállításában sok, nem mezőgazdaságban regisztrált személy is részt vesz. A rész-munkaidőben, mellékfoglalkozásként végzett mezőgazdasági tevékenység a magyar mezőgazdaságot is egyre inkább jellemzi. A tradíciókon alapuló mezőgazdasági foglalatosság a magyar társadalom nem mezőgazdasági foglalkozású részében talán még inkább fennmaradt, mint más országokban. Ez természetesen a kisméretű gazdaságokkal rendelkező háztartásokra fokozottan igaz. Az utóbbi 50 évben a mezőgazdaságból kivált rétegek közül sokan megtartották mezőgazdasági háttérüket. Továbbra is falun laknak és kisebb-nagyobb földterületet művelnek. Közülük kerül ki a részfoglalkozású gazdák többsége is.

A részmunkaidős mezőgazdasági tevékenység széles körű elterjedtségére utal, hogy a 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) alkalmával a 959 ezer összeírt gazdálkodó közül 13 százalék volt önálló, a többiek egyéb jövedelemmel is rendelkeztek.

9. tábla

A gazdálkodók megoszlása főfoglalkozásuk jellege szerint 2000-ben

A gazdálkodó	Gazdálkodók	
	száma (ezer fő)	megoszlása (százalék)
mezőgazdasági aktív kereső	128	13,3
nem mezőgazdasági aktív kereső	291	30,3
mezőgazdasági nyugdíjas	159	16,6
nem mezőgazdasági nyugdíjas	305	31,8
mezőgazdasági munkanélküli	12	1,3
nem mezőgazdasági munkanélküli	39	4,1
mezőgazdasági egyéb inaktív	6	0,6
nem mezőgazdasági egyéb inaktív	15	1,6
eltartott	4	0,4
<i>Összesen</i>	<i>959</i>	<i>100,0</i>

A gazdálkodók csaknem fele a nyugdíjasok közül került ki. A mezőgazdasági összeírás alkalmával a 14 éven felüliek száma közel 2 millió volt azokban a háztartásokban, amelyek gazdasággal rendelkeztek. Közülük közel háromnegyedük végzett mezőgazdasági munkát, ami nem jelenti azt, hogy ezek csak a mezőgazdasági jövedelemből éltek, többségüknek más jövedelemforrása is volt. A teljesített munkanapok száma szerint a 2 millió fő megoszlása 1999-ben a következő:

1 – 45 munkanap	49,9,
46 – 90 munkanap	28,1,
91 – 135 munkanap	10,8,
136 – 180 munkanap	5,0,
181 és több munkanap	6,2 százalék.

2000-ben az egyéni gazdaságokban mindössze 5,5 ezer állandó és körülbelül 47 ezer időszakos alkalmazott foglalkoztatását vallották be az adatszolgáltatók. Az állandó alkalmazottak általában 160, az időszakosak 13 napot dolgoztak az előző évben. A gazdaságok ezen kívül átlagosan 5 munkanapnak megfelelő rokonok, barátok által teljesített munkaidőt vettek igénybe. A gazdálkodó szervezetek által alkalmazott létszám folyamatosan csökkent. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma az 1990. évi 589 ezerről 2000-re 115 ezerre esett vissza.

A TERMELÉSI SZERKEZET ÉS AZ AGRÁRTÁMOGATÁS HELYZETE

A föld reprivatizációjával a tulajdonba adott földnek csupán egy része került elegendő termelőeszközzel együtt azokhoz, akik kellő szakértelemmel rendelkeztek. A föld nagyobb részét azok kapták, akik időközben megöregedtek vagy nem voltak képesek – a

régi kisparaszti termelőeszközökön kívül – új felszerelésre szert tenni, mások nem vállalták a föld művelését, nem törődtek termőképességének fenntartásával, rendszerint bérbe adták azt. Így a föld tulajdona és használata ismét elvált egymástól.

Az agrárjellegű beruházások a nemzetgazdasági beruházásokon belül 1990 után mintegy 3 százalékos körüli arányt képviseltek, melyek jóval elmaradtak az agrártermékek termelési és exportarányaitól. A gépberuházás különösen nem volt elegendő és célszerű. Sok föld kikerült a termelésből. A műtrágyaellátás és az öntözés mértéke jelentősen visszaesett. Fémzárolt vetőmagból a korábbinál sokkal kevesebbet használtak fel. Az állatállomány csökkent. Mindez együttesen az 1990-es évek első felében körülbelül 40 százalékos termeléseszkövesztést okozott. A művelt terület 10 év alatt alaposan lecsökkent.

10. tábla

A földterület alakulása 1990 és 2000 között

Év	Szántó, kert	Szőlő-	Gyümölcsös	Mezőgazdasági	Termő-
	terület (ezer hektár)				
1990	5054	139	95	6473	8236
2000	4602	106	95	5854	7706
2000. az 1990. évi százalékában	91,1	76,3	100,0	90,4	93,6

A megművelt terület ilyen fokú zsugorodása az elérhető termés szintjét lejjebb szorítja. A szántón belül a vetetlen terület aránya – a szántó csaknem 10 százalékos csökkenése ellenére – lényegesen nagyobb volt, mint az évtized elején. A szántóföldön vetett növények által elfoglalt terület sem alakult ideálisan. Növénycsoportonként tekintve a gabona-termelés még inkább nőtt. Az egészséges emberi táplálkozásban fontos szerepet játszó zöldségfélékben nincs nagy változás. A hüvelyesek és a burgonya kisebb területre szorult. A szálás és lédús takarmányok visszaesése a szarvasmarha és juhállomány csökkenésével magyarázható. Emellett a gyepterületek hozama is visszaesett. Az ipari növények területe némileg ingadozott.

11. tábla

Vetésszerkezet azaz a szántóföldi növények által elfoglalt terület aránya (százalék)

Év	Gabonafélék	Burgonya és hüvelyesek	Ipari növények	Szálás és lédús takarmány	Zöldségfélék	Egyéb növények	Vetésterület összesen	Vetetlen szántó
1990	59,8	4,1	12,8	19,0	2,5	1,8	100,0	1,4
1991	60,2	3,5	14,1	12,5	2,4	7,3	100,0	2,1
1992	60,7	3,9	14,0	16,1	1,9	3,4	100,0	7,0
1993	62,9	3,6	13,2	14,8	2,2	3,6	100,0	8,7
1994	64,6	2,7	13,2	14,1	2,6	3,0	100,0	5,0
1995	60,6	2,8	16,1	13,9	2,4	3,8	100,0	4,1
1996	62,6	2,5	16,8	9,2	2,9	7,5	100,0	4,6
1997	64,5	2,6	14,5	8,4	2,9	7,1	100,0	4,7
1998	64,4	3,0	12,9	8,4	2,5	8,8	100,0	4,5
1999	57,3	2,5	19,5	8,6	2,5	9,4	100,0	9,0
2000	70,5	1,9	13,2	6,9	2,2	5,3	100,0	8,2

A növénytermelés kedvezőtlen alakulása az állattenyésztésre is kihatott. 10 év alatt valamennyi állatfaj állománya csökkent. Számosállat egyenértékben számítva a tartott állatállomány 2000-ben 43 százalékkal volt kisebb, mint tíz évvel korábban. Különösen a szarvasmarha-állomány visszaesése volt jelentős. A mezőgazdasági területre számított állatsűrűség 46 százalékkal mérséklődött.

12. tábla

Az állatállomány szerkezete állatfajonként

Év	Szarvasmarha	Sertés	Ló	Juh	Baromfi	Száz hektár mezőgazdasági területre jutó számosállat
	számosállat-állomány az összállomány százalékban					
1990	49,0	35,6	2,4	5,2	7,8	39,6
1991	52,5	31,6	2,8	6,0	7,1	33,5
1992	49,3	32,5	3,2	6,6	8,4	30,7
1993	48,4	34,5	3,4	5,4	8,3	26,9
1994	48,3	32,9	4,1	4,5	10,2	24,6
1995	46,8	36,2	3,6	4,4	9,0	25,7
1996	46,1	38,2	3,5	3,9	8,3	25,5
1997	45,8	37,0	3,8	4,0	9,4	24,5
1998	43,9	39,2	3,8	4,1	9,0	25,7
1999	44,4	39,4	3,9	4,3	8,0	25,0
2000	43,4	37,2	4,0	5,4	10,0	25,3

A mezőgazdaság erősödő támogatása a XX. század gazdasági fejlődésének egyik jellegzetes velejárója volt. A gazdaságilag fejlett európai országok belátták, hogy a mezőgazdaság saját erejéből nem képes ellensúlyozni a befektetett tőke más ágazatokhoz képest lassú visszatérülését, az alacsony jövedelemtermelő képességet, ami az intenzív tőkebefektetést akadályozta. A mezőgazdasági termelés külső segítségre szorult, mivel a többi nemzetgazdasági ághoz képest versenyképessége lemaradt. Ezért szükségessé vált a termelés teljes volumenének megtervezése. A segítséget fokozott támogatással és kedvező hitelek biztosításával oldották meg. Ugyanakkor felismerték, hogy a hazai mezőgazdaság termelését minden áron fenn kell tartani, mivel az teszi lehetővé a lakosság – külpiaci hatásoktól független – ellátását, szociális problémákat előz vagy old meg, gátolja a falusi régiók radikális elnéptelenedését. Magyar viszonylatban az EU-ba való belépés mindezeket a problémákat felerősíti. A mezőgazdaság versenyképességét fenn kell tartani, illetve növelni kell, hogy a belépés után eredményes piaci kapcsolatokat lehessen kiépíteni és a mezőgazdaság piaci viszonyai javuljanak.

Az agrárpolitika az 1990-es években ezekre a következtetésekre nem jutott el. Nem lehet elvárni, hogy egy minimális mértékben támogatott mezőgazdaság versenyképes legyen egy nagyobb mértékben támogatott mezőgazdaság termékeivel. Bár az elmúlt tíz évben a termelési vagy értékesítési hozzájárulások, támogatások némileg emelkedtek, de még mindig messze vannak az EU országaiban nyújtott szubvencióktól. Ugyanakkor a támogatások egy részét a falu szociális problémáinak enyhítésére fordították (kisgazdaságok segítése).

A mező- és erdőgazdálkodás, valamint az élelmiszer-feldolgozás költségvetési támogatása folyó értéken számolva az elmúlt években alacsony volt, és kiszámíthatatlanul

alakult. A mezőgazdaság támogatása a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium költségvetéséből (az egyes években nyújtott területfejlesztési támogatásokkal együtt) a következő képpen alakult:

1993	52,2,
1994	83,9,
1995	81,2,
1996	99,2,
1997	92,8,
1998	127,0,
1999	144,4,
2000	140,6 milliárd forint.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk idejére gondoskodni kell arról, hogy mezőgazdaságunk olyan szerkezeti felépítésben és tulajdonviszonyok között várja a belépést, amelyek a közösség feltételeinek és az ország érdekeinek is megfelelnek. Nem lehet sem a mezőgazdasági kapacitásokat, sem az élelmiszeripar egységeit olyan tulajdoni helyzetbe juttatni, amelyben idegen országok érdekei megelőzzék a magyar érdekeket. A magyar mezőgazdaság jó természeti adottságait gyümölcsöző módon lehet az Európai Közösségbe vinni, a nyugati piacokról való kiszorulásunkat meg kell akadályozni. Magyarországon az eddigi visszaesést és stagnálást fejlődésnek kell követnie. Ehhez félreérthetetlenül világos, új agrárpolitikát szükséges kialakítani, amely megteremti a távlati fejlesztés optimális feltételeit, ugyanakkor növeli a mezőgazdaságban dolgozók jelenleg rendkívül alacsony jövedelmi szintjét.

GAZDÁLKODÁSI FORMÁK

Az ezredfordulóra a mezőgazdasági termelés megoszlása a korábbi időszakokhoz képest fokozatosan módosult. A termékeket körülbelül 55 százalékban az egyéni gazdaságok 45 százalékban a gazdasági szervezetek állítják elő. A termelőterület megoszlása is nagyjából ennek az aránynak felelt meg (a 2000. évi adatok ettől némileg eltérnek, mivel a korábbi területcsökkenés és a nem mezőgazdasági intézmények mezőgazdasági célra nem hasznosított földje ez alkalommal került első ízben kimutatásra). (Lásd a 13. táblát.)

Az EU-belépés előrevetíti a várható változásokat, a megművelt föld méretét csökkenteni, a kieső szántókon pedig főként erdőket kell telepíteni. A 2000. évi változások ennek megfelelnek.

1990 után a rendszerváltást követő kárpótlási politika a földek reprivatizálása mellett a nagyüzemi birtokstruktúra lebontását helyezte előtérbe. A nagyüzemek területét, termelőeszközeit az egyéni gazdaságok és az új vállalkozások között többé-kevésbé felosztották. A földhöz jutás ellenére a kisgazdaságok mérete a nyugat-európai optimális birtokmérettől messze elmaradtak és többségüknek oly kevés volt a termelőeszköze, hogy eredményes gazdálkodást folytatni alig voltak képesek. A farm-típusnak megfelelő 30-60 hektáros családi gazdaság csak kevés alakult. A földhöz jutottak közül sokan meg sem művelték földjüket, hanem bérbe adták, így a termelés és az értékesített termék többsége továbbra is a különféle vállalkozásoktól származott. Korlátolt felelősségű társaságok,

egyéni vállalkozások, részvénytársaságok, betéti társaságok mellett, nem kevesen választották azt a megoldást, hogy megújult szervezeteti formában folytassák a közös gazdálkodást.

13. tábla

A főbb gazdálkodási formák területe 1989 és 2000 között

Év	Egyéni gazdák	Vállalatok és gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Összesen
1989	979	2 148	5 113	8 240
1990	1 152	2 146	4 938	8 236
1991	1 314	2 325	4 589	8 228
1992	1 072	2 820	4 031	7 923
1993	1 747	2 481	3 733	7 961
1994	3 080	2 396	2 570	8 046
1995	3 658	2 269	2 084	8 011
1996	3 823	2 294	1 900	8 017
1997	4 212	2 094	1 730	8 036
1998	4 323	2 129	1 585	8 036
1999	4 304	2 319	1 413	8 035
2000	3 774	2 346	1 175	7 706*

* Ebből nem mezőgazdasági hasznosítású terület 412 ezer hektár.

A mezőgazdasági szövetkezetek háttérbe szorulása 1990 óta folyamatos. Az általuk művelt terület évről évre csökkent, 1994-ben már feleannyi földjük sem volt, mint 1988-ban. 1994 és 2000 között földjük terjedelme ismét kevesebb, mint felére csökkent. A gazdasági társaságok földje viszonylag szűk keretek között mozgott, a szövetkezetek területcsökkenése tehát elsősorban az egyéni gazdaságok földjét növelte.

14. tábla

A gazdaságok számának és termőterületének megoszlása a földterület nagyságcsoportja szerint

Nagyságcsoport (hektár)	A gazdaságok számának			A termőterületnek		
	megoszlása (százalék)					
	1981	1994	2000	1981	1994*	2000
– 1	93,0	81,4	70,3	7,2	5,0	2,8
1,1 – 5	6,7	12,5	19,1	4,8	5,5	6,5
5,1 – 10	0,1	4,3	4,6	0,1	4,2	4,9
10,1 – 50	0,1	1,6	4,8	0,1	5,0	15,2
50,1 – 100	0,0	0,2	0,6	0,1	3,1	5,9
100,1 – 500	0,0	0,1	0,5	0,3	5,2	12,1
500,1 – 1000	0,0	0,0	0,1	0,3	4,0	6,0
1000,1 –	0,1	0,0	0,1	87,1	68,0	46,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Részben számított adatok.

Jelentősen megváltozott húsz év alatt a földterület birtoknagyság szerinti megoszlása is. A gazdaságok számának csökkenése a legkisebb méretűeknél következett be (figyelmetlenül kívül hagyva a gazdaságméretet el nem érő földhasználókat). Az ezer hektár feletti gazdasági szervezetek földje a tíz és húsz évvel ezelőttnél lényegesen kevesebb, de még mindig a termelőterület közel felén gazdálkodnak. (Lásd a 14. táblát.)

Az elmúlt 13 év alatt a régebbi szocialista, szövetkezeti tulajdont privatizálták, állami tulajdonban csak kevés föld maradt. A szerkezeti változások után a főbb gazdálkodási formákat a 15. táblában látható adatok mutatják.

15. tábla

A főbb gazdálkodási formák területének aránya

Év	Egyéni gazdaságok	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Összesen
1988	11,3	26,1	62,6	100,0
1994	38,3	29,8	31,9	100,0
2000	51,7	32,2	16,1	100,0

A birtokpolitika jövője problematikus. A jelenlegi agrárirányítás a szövetkezetek felszámolásának folytatása mellett foglal állást. Kérdéses, hogy a külföldiek által megművelt földdel mi történik? Az állami földalap miként működik? A szövetkezetekből nem ritkán korlátolt felelősségű vállalatok alakulnak, ami tulajdonképpen csak formális változás. Az átgondolt célok kidolgozása és az optimális megoldás sokat segíthetne. (Egyébként az EU statisztikai megfigyeléseiben a gazdálkodási formákat nem különböztetik meg.)

Az egyéni gazdaságok száma 2000-ben, az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) alkalmával megközelítette a 960 ezret.¹

Az egyéni gazdaságok körében rendkívül nagyok a különbségek a termelés célja, értéke, jövedelme, fizikai mérete, eszközellátottsága stb. tekintetében. A gazdaságok csoportosítására a legalkalmasabb az európai gazdasági egység, amely a termelőegységek teljesítményét átfogóan méri. Sajnos ennek hazai bevezetése még késik, így a gazdaságokat továbbra is a földterület nagysága szerint csoportosítjuk.

Az egyéni gazdaságok száma 2000-ben 31 százalékkal volt kevesebb, mint 1991-ben, az 1981. évinek pedig mindössze 64 százaléka. Az igen rövid idő alatt bekövetkező csökkenés, amely évi 3 százaléknak felel meg a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának visszaesésével, a városokba irányuló migráció erősödésével és talán legnagyobb mértékben a kistermelő gazdálkodás jövedelmezőségének csökkenésével magyarázható. A gazdaságok számának a visszaesése különösen 1994 óta volt számottevő. Mindenesetre a vázolt folyamat a kis- és törpegazdaságokban végzett mezőgazdasági munka leértékelődését jelzi.

A háztáji és kisegítő gazdaságok közül több mint félmillió megszűnt. Az egyéni gazdaságok területe 1990 óta több mint megháromszorozódott, átlagos területük az 1991 évi 0,46 hektárról 2,75 hektárra növekedett, ami hatszorosa a korábbiaknak.

¹ Az ÁMÖ gazdaságnak tekintette a legalább 1500 négyzetméter termőterülettel, vagy 500 négyzetméter gyümölcsösrel vagy szőlőterülettel, vagy egy nagyobb élőállattal, vagy 50 baromfival, vagy házinyúllal, prémésállattal, húsgalambbal, vagy 5 méhcsaláddal rendelkező gazdaságokat, az intenzív kertészeteket, vagy a mezőgazdasági szolgáltatást végzőket.

16. tábla

Az egyéni gazdaságok számának megoszlása birtoknagyság szerint 1991-ben és 2000-ben

A gazdaság termőterületének nagysága (hektár)	A gazdaságok száma			
	ezerben		megoszlása százalékban	
	1991	2000	1991	2000
0 – 1	1257	686	90,0	71,5
1 – 5	132	178	9,5	18,6
5 – 10	5	43	0,4	4,5
10 és több	2	52	0,1	5,4
<i>Összesen</i>	<i>1396</i>	<i>959</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A birtoknagyság szerinti megoszlás is magán mutatja, hogy a kisebb gazdaságok megszűntek, a nagyobbak megmaradtak és a privatizált földdel növelték a gazdaságterületet. Az 1 hektárt meghaladó gazdaságok száma kétszeresére, az 5 hektárnál nagyobb gazdaságoké sokszorosára nőtt. A két összeírás megoszlási adatai még jobban kihangsúlyozzák a változást, a nagyobb földdel rendelkezők súlyának 77 százalékra emelkedésével. A 10 hektárnál nagyobb gazdaságok 5,4 százalékos arányuk mellett az egyéni gazdaságok termőterületének kétharmadát művelték.

17. tábla

A termőterület megoszlása birtoknagyság szerint 1991-ben és 2000-ben

A termőterület nagysága (hektár)	1991	2000
	évben	
0 – 1	52,9	6,8
1 – 5	35,9	15,7
5 – 10	5,6	11,6
10 és több	5,6	65,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az 1-5 hektáros gazdaságok száma 1991 és 2000 között 35 százalékkal megnőtt, földterületük aránya viszont kétszeresére nőtt. 1991-ben 1646 egyéni gazdálkodónak a termőterülete haladta meg a 10 hektárt, 2000-ben közel 51 ezeré. Utóbbiak közül 2467 földje 100 hektárnál több volt.

Az ÁMÖ alkalmával a gazdálkodók nyilatkoztak gazdálkodásuk céljairól is. Eszerint 60 százalékuk csak saját szükségletre termel, 31 százalékuk a megtermelt felesleget értékesíti és mindössze 8 százalékuk termel elsősorban értékesítésre. (Körülbelül 1 százalék főként szolgáltatást nyújt.)

Elsősorban az 5 hektárnál kevesebb területtel rendelkező, közel 700 ezer gazdaság közül kerülnek ki azok, amelyek kis területen, kevés eszközzel, kevés állattal, elsősorban a háztartás hagyományos fogyasztását igyekeznek kielégíteni. Ebben a rétegben rendkívül sok az időskorú (körülbelül 250 ezer gazdaság), többnyire egyedülálló személy, akinek sem ereje, sem eszköze nincs a korszerű gazdálkodás folytatásához, különösképpen a

gazdaság fejlesztéséhez. Gazdasági súlyuk tehát kevés, jövőbeni tevékenységük rendkívül behatárolt. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kevés földdel rendelkező rétegekben – ha nem is nagy számban – előfordulnak olyan termelőegységek is, amelyek egy-egy ágazatban (például szőlő-, zöldség- és gyümölcskertészkedés, speciális növények termelése, egy-egy állatfaj intenzívebb tenyésztése, mezőgazdasági szolgáltatás), árutermelést folytatnak és jelentős jövedelmet érnek el. A fennmaradó – általában a tíz hektárt meghaladó területtel rendelkező – gazdaságok többsége az árutermelő rétegbe sorolható. A versenyképes gazdálkodásnak ezek a letéteményesei. Ide tartoznak a családi gazdaságok és kevés nagygazdaság. Számuk együttvéve több mint 50 ezer. Az EU célkitűzéseit ismerve jövőjük biztosított, termelésük fejlesztéséhez támogatásra számíthatnak. (Elképzelhető, hogy ebben bizonyos fokozatosság érvényesül.)

A gazdasági szervezetek, a különböző mezőgazdasági vállalkozások (az egyéni vállalkozásokat figyelmen kívül hagyva) száma jelentősen növekedett, az elmúlt tíz évben földterületük ugyanakkor folyamatosan csökkent. A mezőgazdasági szövetkezetek egyre kisebb területre szorultak vissza, a többiek területe folyamatosan növekedett, 1995 után a vállalkozások száma és földterülete felülmúlta a szövetkezetekét.

18. tábla

A gazdasági szervezetek száma és termőterülete 1990 és 2000 között

Év	Szervezetek száma				Termőterület (ezer hektár)			
	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Egyéb vállalkozások	Összesen	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Egyéb vállalkozások	Összesen
1990	155	1 326	22	1 503	880	4 938	1 046	6 864
1991	269	1 384	32	1 685	1 113	5 200	1 062	7 375
1992	413	1 253	108	1 774	1 058	4 229	1 028	6 315
1993	503	1 412	88	2 003	1 006	3 427	1 124	5 557
1994	674	1 303	173	2 150	909	2 287	1 152	4 348
1995	877	1 232	269	2 378	2 028	1 994	175	4 197
1996	1 184	1 180	246	2 610	1 990	1 863	141	3 994
1997	1 581	1 137	252	2 970	1 979	1 710	135	3 824
1998	1 885	1 085	291	3 261	2 002	1 562	146	3 710
1999	2 159	1 010	303	3 472	2 031	1 370	133	3 534
2000	3 701	959	728	5 388	2 333	1 090	143	3 566

A magyar mezőgazdaságban a bér munkások alkalmazása jelentős terhekkel jár. Kérdés, hogy mi lehet az optimális üzemméret felső határa. Az egyéni gazdaságok esetében ez jelenleg körülbelül száz hektárban határozható meg. A vállalkozásoknál ezer hektár körüli terület lehet indokolt. Jól szervezett vagy külterjes üzemek esetében (különösen a szövetkezeteknél) az adottságok figyelembevételével ezt a határt felül lehet múlni. A magyar agrárpolitikának eddig semmiféle álláspontja nem volt arról, hogy az üzemméret meddig terjedjen. Mindenesetre nem lehet cél új nagybirtokos réteg kialakítása, de a spontán fejlődés akadályozása sem.

A gazdasági társaságok átlagos területe tíz év alatt egyre csökkent, a szervezeteké 5677 hektárról 630-ra, a szövetkezeteké 3724-ről 1137 hektárra.

A gazdasági szervezetek területének mérete széles határok között mozgott 2000-ben. Az adatszolgáltató vállalkozások felének területe még a száz hektárt sem érte el. A ter-

mőterülettel rendelkező szervezetek 15 százaléka a terület 80 százalékával rendelkezett. A vállalkozások területének túlnyomó részét tehát az 1000 hektárosnál nagyobb gazdaságok hasznosítják.

19. tábla

A gazdasági szervezetek számának és termőterületének megoszlása a terület nagysága szerint 2000-ben (százalék)

A termőterület nagysága (hektár)	Vállalkozások számának megoszlása		A termőterület megoszlása	
	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek	Gazdasági társaságok	Szövetkezetek
– 10	14,2	2,5	0,1	0,0
10,1 – 50	29,4	5,6	1,4	0,2
50,1 – 100	12,7	3,4	1,5	0,2
100,1 – 500	27,2	24,2	10,0	5,9
500,1 – 1000	5,8	20,6	6,7	13,5
1000,1–	10,7	43,7	80,4	80,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,1</i>	<i>100,0</i>

Ötezer hektárnál nagyobb területtel 2000-ben 62 vállalat rendelkezett, amelyek a gazdasági társaságok földjének 36 százalékát művelték.

A *gazdasági társaságok* körébe tartoznak a korlátolt felelősségű társaságok, részvénytársaságok, közkereseti társaságok, betéti társaságok. Az elmúlt tíz évben a társaságok száma hússzorosára nőtt, termő területük 1990 és 1994 között százezer hektár körüli nagyságrendben stagnált, 1995 óta pedig alig tért el a 200 ezer hektártól.

20. tábla

A gazdasági társaságok számának és termőterületének alakulása

Év	0-1	1-10	11-50	51-100	101-500	501-1000	1001-	Összesen	Termőterület (ezer hektár)	Egy gazdaságra jutó terület (hektár)
	hektár termőterülettel rendelkezők száma									
1990	-	8	2	4	7	7	127	155	879	5676
1991	-	13	9	8	21	22	196	269	1113	4137
1992	-	20	36	20	63	49	225	413	1058	2561
1993	-	18	38	37	104	74	232	503	1006	2000
1994	-	26	64	40	188	100	256	674	909	1348
1995	-	23	69	74	273	137	301	877	2028	2312
1996	3	41	187	153	348	157	295	1184	1990	1681
1997	10	75	355	230	443	176	292	1581	1978	1251
1998	14	115	449	282	543	186	296	1885	2002	1062
1999	20	146	566	302	645	186	294	2159	2031	941
2000	111	415	1089	468	1008	215	395	3701	2333	630

A *szövetkezetek*. A földre vonatkozó intézkedések az 1960-as évek közepétől elsősorban a földterület és a földhasználat koncentrálására és a szocialista tulajdon megerősítésére törekedtek. Kezdetben a föld állami tulajdonát igyekeztek erősíteni. Később a szövetkezetek megszervezésekor a terület két nagy forrásból származott. A maradék

állami területek jelentették a föld több mint egynegyedét, a többi a tagok által bevitt föld volt. A privatizáció során ezeknek a földeknek nagy része visszakerült korábbi tulajdonosaikhoz, mások viszont úgy döntöttek, hogy továbbra is közösen gazdálkodnak. Az agrárpolitika az utóbbit nem támogatta és különböző intézkedésekkel igyekezett felszámolni őket. Tíz év alatt a szövetkezetek száma 28 százalékkal csökkent, területük pedig egyötödére esett vissza. (Az ezer hektárnál nagyobb üzemek száma a korábbinak egynegyede.)

21. tábla

A mezőgazdasági szövetkezetek számának és termőterületének alakulása

Év	0-1	1-10	11-50	51-100	101-500	501-1000	1001-	Összesen	Termőterület (ezer hektár)	Egy gazdaságra jutó terület (hektár)
	hektár termőterülettel rendelkezők száma									
1990	-	-	7	1	25	26	1267	1326	4938	3724
1991	-	5	6	5	26	41	1301	1384	5200	3758
1992	-	2	8	6	38	51	1148	1253	4229	3375
1993	-	10	29	23	104	149	1097	1412	3427	2427
1994	-	9	37	38	149	234	846	1313	2287	1756
1995	-	8	17	39	171	246	751	1232	1994	1619
1996	-	7	14	36	166	254	103	1180	1863	1579
1997	1	5	31	27	173	236	664	1137	1710	1504
1998	-	7	37	27	166	237	611	1085	1562	1440
1999	-	10	42	21	190	191	556	1010	1370	1356
2000	-	24	54	33	232	197	419	959	1090	1136

1997-ben megfigyeltük az 1988. évi szövetkezetek megmaradt utódszervezeteit. A felvétel a megmaradt vállalkozásokra terjedt ki, korábbi földterületen gazdálkodó egyéni gazdaságok nem képezték a megfigyelés tárgyát. Egyéni használatba a korábbi szövetkezet és az utódszervezetek földjei közti eltérő területek kerültek. A mezőgazdasági szövetkezetek háttérbe szorulása 1990 óta folyamatos volt, az általuk művelt terület és az állatállományuk évről évre csökkent. Szarvasmarha-sűrűségük viszonylag hasonló szinten maradt, sertéssűrűségük némileg emelkedett. (Lásd a 22. táblát.)

Az 1997-ben végrehajtott statisztikai felvétel szerint a termőterület tekintetében a megfigyelés szinte hiánytalanul felölelte a termelőszövetkezetek helyén létrejött vállalkozásokat. Az egykori szövetkezeti föld 54 százalékát 1997-ben egyéni gazdaságok hasznosították. A fennmaradó területnek 36 százalékát a mezőgazdasági szövetkezetek, 10 százalékát pedig a többi vállalkozási formába tartozó gazdaságok művelték meg. A regionális különbségek rendkívül nagyok voltak.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásában az elmúlt tíz évben jelentős változások következtek be. Akár gazdasági, akár társadalmi vonatkozásban tekintjük, a mai szövetkezetek semmiképpen sem felelnek meg a régi mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek. A változások közül az volt a legjelentősebb, hogy a szövetkezetek területükhöz mérve 1997-ben feleannyi munkaeőt foglalkoztattak, mint tíz évvel azelőtt. A hagyományos ágazatokban: szántóföldi növénytermelésben (ezen belül a gabonatermelésben) és a szarvasmarha-tenyésztésben képviselték a legnagyobb arányt, bár sertés- és baromfityénységük is csak kisebb mértékben szorult vissza. Fajlagos állatsűrűségük csak a juhoknál

csökkent harmadára. A juhok tartását az egyéni gazdaságok és a főfoglalkozású juhászok átvették a szövetkezetektől. Területükhöz képest valamivel több vonóerővel rendelkeztek, mint korábban.

22. tábla

A szövetkezetek részesedésének alakulása a mezőgazdaságban

Megnevezés	1988.	1996.	2000.
	évben		
	A szövetkezet részesedése (százalék)		
A szántóból	75,7	30,5	20,5
A termőterületből	61,2	23,2	15,2
A kert, szőlő, gyümölcsösből	13,3	4,1	2,0
A búzatermelésből	84,1	40,9	19,1
A szarvasmarha-állományból	61,5	43,0	26,9
A sertésállományból	30,3	20,8	14,0
A baromfiállományból	19,8	13,7	8,4
A juhállományból	57,2	18,1	6,6
	Száz hektár termőterületre jut		
Foglalkoztatott létszám (fő)	10	5	4
	Száz hektár mezőgazdasági területre jut, darab*		
Szarvasmarha	23,0	22,4	20,6
Sertés	55,9	63,0	64,2
Juh	28,1	9,0	7,1
Ló	0,4	0,2	0,1
Felnőtt baromfi	156,0	146,8	98,3

* 1988. december 31-én, 1996. december 1-jén, 2000. december 1-jén.

Az agrárpolitika a felszámolási folyamatot támogatja, bár a megmaradt szövetkezetek termelési színvonala az átlagosnál jobb volt, munkatermelékenységük tovább javult. A korábbi nagyüzemi gazdaságméretet – amint arra már utaltunk – részben az egyéni kárpótlás csökkentette, részben az, hogy a maradék terület sem maradt egy kézben, azon több vállalat osztozott. Ezt támasztja alá az, hogy száz termelőszövetkezet helyén jelenleg átlagosan 174 utódszervezet működik. A régi szövetkezeteknek fele 1997-ben egyetlen szövetkezetet alkotott, a többi vagy megszűnt, vagy feldarabolódott. Az 1988. évi 1256 termelőszövetkezetnek csaknem egytizedét, 118 szövetkezetet teljesen felszámoltak. Ezek többsége a kisebb területű termelőszövetkezetek közül került ki. Az egy utódszervezetté alakult szövetkezetek aránya is ebben a kategóriában volt a legmagasabb. A régi szövetkezetek fele továbbra is szövetkezetként működik. A nagyobbakból többféle vállalatot is alakítottak. Az 1988. évi gazdaságnagyság és a jelenlegi szervezetek száma között szoros az összefüggés.

A JÖVŐ ÚTJA

A magyar mezőgazdaság számára a következő években az Európai Unióhoz való csatlakozás az a legfontosabb tényező, amelynek az agrárirányítás teendőit meg kell

határozni. Nyilvánvaló, hogy az ország és a gazdasági közösség érdeke bizonyos ideig nem esnek tökéletesen egybe. A magyar érdek az, hogy a mezőgazdaság termelési kapacitásait minél teljesebben kihasználják, a korábbi termelési szint minél előbb visszaálljon, a hatékonyság növekedjék, a mezőgazdasági termékek kivitele minél nagyobb legyen, és a mezőgazdaságban dolgozók jövedelemszintjében fennálló lemaradás megszűnjön. Előrelátható azonban, hogy az EU a termelésnövekedést kontingensekkel fogja fékezni. A termelés visszaszorítása azzal járhat, hogy az eddigi szint stagnálni fog. A termelésből esetleg kivonásra kerülő területtel ez további restriktiót jelent, ami a falu szociális problémáit tovább szaporíthatja.

Tisztázni kell a jelenleg fele részt képviselő egyéni gazdaságok és a hasonló részt képviselő vállalati körnek a jövőjét. A magyar életviszonyokra jellemző házkörüli, kiskerti vagy hobbi gazdálkodás nyilván fennmarad, sőt némileg még nő is. A kisebb méretű egyéni gazdaságok jövője a termelés tekintetében kilátástalan, hatékonyságuk alacsony, fennmaradásuk jórészt a szociális támogatás függvénye. Szétforgácsolt technológiájuk és az egységes fajtájú termék előállításának megoldatlansága miatt a nemzetközi piacról a legtöbb termék tekintetében kiszorulnak, előbb-utóbb abbahagyják a gazdálkodást és a birtokkoncentráció tartalékává válnak.

A nagyobb kapacitásokkal rendelkező, jelenleg családi gazdaságnak elnevezett áru-termelésre szakosodó gazdaságtípus lehet az egyéni gazdálkodás legéleterősebb formája. A kilátásba helyezett támogatások is e gazdaságok megerősítését szolgálják. Problémát jelenthet, hogy a száz hektárnál nagyobb egyéni vállalkozások a családi kapacitásnál több munkaerőre, bér munkásokra szorulnak.

A gazdasági szervezetek közül számos rendelkezik sok száz vagy több ezer hektárt felülmúló termőterülettel. A régi szövetkezetek felszámolását az agrárkormányzat eddig erőltette, a többi szervezettel kapcsolatban semmiféle határozott célkitűzést, jövőképet nem alkotott. (A szövetkezetek felszámolását tovább folytatni azért meggondolandó, mert ezzel az általuk bérelt terület 2-3 hektáros darabokban a tulajdonosokra hárul, akik azt alacsonyabb hatékonysággal vagy egyáltalán nem hasznosítják.)

Az EU-fejlődés további menetét tekintve úgy tűnik, a családi körben művelt gazdaságokat fokozatosan felváltja a nagyobb méretű, bér munkást is igénylő birtokok súlyának növekedése. (Például Egyesült Királyság, Németország.) A száz hektáros nagyságot felülmúló gazdaságok aránya 1995-ben az EU-ban 3 százalék volt. Ezek azonban már akkor a terület több mint 40 százalékát művelték. A koncentráció továbbhaladásával feltehető, hogy a mezőgazdaságra a jövőben másutt is ez az út vár. A jövőt tekintve tehát arra számíthatunk, hogy a kisméretű egyéni gazdaságok száma tovább csökken. Ideális lenne, ha földterületük vétel (állami földalap) vagy bérlet útján a családi gazdaságok területét növelné. A koncentrációs folyamat valószínűleg meggyorsul az EU-ba való belépés után, amikor a termelési támogatások mértéke ismertté válik. Kérdés, hogy a gazdasági szervezetek jövőjét milyen intézkedésekkel szabályozzák és azok miképpen illeszkednek be a mezőgazdaság újonnan kialakított szervezetébe.

*

Az ország ideális természeti viszonyai Európában páratlan lehetőségeket teremtenek a mezőgazdasági termelés számára. Ennek kihasználása azonban számos gazdasági és társadalmi probléma megoldásától függ. Hosszú távra előrelátó agrárpolitika kidolgozása

szükséges ahhoz, hogy az Európai Unió keretei között, abba beleilleszkedve adottságaink maradéktalanul érvényesülhessenek. Ennek legfontosabb elemei közé tartozik a birtokszerkezet fejlődési útjának kijelölése, az optimális támogatási rendszer és a mezőgazdasági munkával elérhető jövedelmek növelése.

IRODALOM

- DR. BENET I. (1995): A föld, az isten-adta föld. *Statisztikai Szemle*, 73. évf. 3. sz. 216–227. old.
- DR. FAZEKAS B. (1967): *Mezőgazdaságunk a felszabadulás után*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- DR. FAZEKAS B. (1988): Ötvenéves a földreform. *Statisztikai Szemle*, 66. évf. 4. sz. 410–421. old.
- DR. KOVÁCS, J. – DR. ROMÁNY P. (szerk.) (1999): *Az agrárnépesség migrációja az EU-csatlakozás folyamatában*. Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztálya. Agroinform Kiadó.
- LACZKA É. – OROS I. – SCHINDELE M. (1998): *Magyarország állattenyésztése 1851–1996-ig. Statisztikai áttekintés*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- OROS I. (1997): A vállalati gazdálkodás a mezőgazdaságban *Statisztikai Szemle*, 75. évf. 12. sz. 998–1007. old.
- OROS I. (1999): *Land in Hungarian agriculture. Rural societies under communism and beyond. Hungarian and Polish perspectives*. Lodz University Press, Lodz.
- OROS I. (2000): The Hungarian agriculture and its output in the 20 th century. *Statisztikai Szemle*, 78. évf. Special number 5. 3–23. old.
- DR. VARGA GY. (szerk.) (1999): *Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatainak tükrében*. Agrárgazdasági tanulmányok 8. sz. AKII, Budapest, 1999.

SUMMARY

Hungarian agriculture arrived to a new situation by the decision of joining the European Union.

During the 20th century the Hungarian agriculture faced to a number of considerable economic and social problems. The most serious were that during 50 years in cultivation and proprietorship of agricultural land, three essential changes occurred.

Drastic measures have been arisen since 1990. The earlier level of agricultural production has declined by 30-40 percent and no such a new agrarian policy has been outlined by which the decline could have been balanced out.

The concentration by size of holdings took place in Hungary similar to the member states of the European Union; the number of the smallest holdings diminished and the number of estates producing on an optimal level increased more and more. The different kinds of agricultural producers, the private farms and the agricultural enterprises both possessed half of the agricultural land.

A MÉHÉSZET MAGYARORSZÁGON 2000-BEN

KECSKÉS CSABA – DR. KULCSÁR RÓZSA

A Központi Statisztikai Hivatal 2000. április 1. és 21. között általános mezőgazdasági összeírást (ÁMÖ) hajtott végre. A 2000. évi ÁMÖ a teljes körű mezőgazdasági adatfelvételek sorában a hatodik volt. Az összeírás során 2,1 millió háztartást (a háztartások közel kétharmadát) keresték fel a számlalóbiztosok, amelyek közül 960 ezer gazdaságméretet elérő adatszolgáltató volt. Ebből 12 900 gazdaság (a kérdőívvel rendelkezők 1,3 százaléka) foglalkozott valamilyen formában és mértékben méhészkedéssel, és ezek mintegy 590 ezer méhcsaláddal rendelkeztek. Az alapinformációk lehetőséget adtak arra, hogy a méhészettel rendelkező gazdaságok körét az általuk használt egyéb erőforrásokkal (föld, állat) együtt lehessen vizsgálni. Így a méhcsaládnagyság függvényében különböző minőségi ismérvek (kor, iskolai végzettség stb.) alapján komplex, áttekinthető kép alakult ki a Magyarországon folyó méhészkedés területi elhelyezkedéséről, sajátosságairól.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdasági összeírás. Méhészet. Mézfogyasztás.

A méhészet a mezőgazdaságnak olyan ágazata, mint az iparnak a műszeripar. Hasonlítanak abban, hogy mindkettőnek nagyobb a szellemi tőkeigénye, mint az állóeszköz-igénye, viszont különböznek abban, hogy a méhészet nem művelhető nagy méretekben, vagyis nagygazdaságokban, több ok miatt. Például ez a fajta mezőgazdasági tevékenység nem biztosít az egész évben sok embernek egyenletes munkalehetőséget ahhoz, hogy kifizetődő legyen, emellett túl sok méhcsalád sem telepíthető adott mezőgazdasági területre, és a ma használatos kaptárak – vagyis a méhészet állóeszközeinek egyik fő alkotóeleme – meglehetősen egyediek, speciálisak. Ezért Magyarországon, de külföldön is a méhészkedés ma kisebb egyéni gazdaságokban folyik, és leginkább nem is főfoglalkozású tevékenységként. A méhészet tehát meglehetősen élőmunka-igényes, így annál kifizetődőbb, minél alacsonyabbak a bérek. Félő, hogy a harmadik világ országai fokozatosan elhódítják termelésükkel az európai piacokat, amelyek pedig a magyar mezőgazdaság ezen ágazatának kiváló exportpiacai az említett szellemi tőkeigénye és az egyedi, kiváló magyar éghajlati és tájjellegi adottságok miatt. A magyar akácméz egyébként a mézek között olyan, mint a tokaji a borok között. A bortermeléshez hasonlóan így a méztermelésben is speciális minőséget tudna a magyar mezőgazdaság nyújtani Európának és a világnak, ráadásul az Európai Unió a világ legnagyobb mézimportőre, tehát a lehetőségek, kilátások meglehetősen biztatók. Azt azonban külföldön ismertté és elfogadottá kell tenni, hogy a hazai akácméz különleges minőséget

képvisel. Érdeemes lenne erre a kis ágazatra – éppen az Európai Unióhoz való csatlakozás küszöbén – több figyelmet fordítani.

A méhészet egyik fontos szerepe, hogy a lakosság egy részének fő- vagy részmunkalehetőséget, ezáltal jövedelmet biztosít, és az országnak exportárbevételt is jelent. Másik de egyáltalán nem elhanyagolható szerepe az – amivel a mezőgazdasági statisztika ugyan nem foglalkozik –, hogy a méhek igen fontos szerepet töltenek be a mezőgazdasági növények, gyümölcsfák beporzásában.

A méz fontos alkotó része az egészséges táplálkozásnak. Sokoldalú táplálék – a közhiedelemmel ellentétben nemcsak édesség –, hiszen a könnyen emészthető gyümölcscukor mellett vitaminokat, ásványi anyagokat és savakat tartalmaz. Nagymértékben segíti az emésztést, a máj működését, a vízkiválasztást, támogatja az immunrendszert, táplálja az izmokat, és nyugtató hatású. Az egészségvédelem, a betegségmegelőzés szempontjából tehát fontos élelmiszernek tekintendő. Magyarországon európai viszonylatban is megfelelő mennyiségű mézet termelnek, a hazai fogyasztás azonban a lehetőségekhez és a szükségeshez képest meglehetősen alacsony. Így a magyarországi méztermelésnek igen kis részét köti le a hazai fogyasztás, amit természetesen befolyásol – a hazai ár- és bérarányokat figyelembe véve – a méz meglehetősen magas fogyasztói ára, de az étkezési szokások is.

A méztermelés és mézfogyasztás alakulása

Adott gazdasági ágazat általános helyzetét két tényező befolyásolja: egyrészt az ágazatban előállított termékek termelése; másrészt az ágazat által megtermelt termékek fogyasztása, azaz belföldi felhasználása (a belföldi fogyasztás), illetve termékeinek külkereskedelme. Legjelentősebben talán az élelmiszeripar területén érezhető ennek a két tényezőnek a hatása. A méz emellett olyan élelmiszeripari termék, mely egyébként sem állítható elő nagy gazdaságokban, tehát az egyéni gazdaságoknak van vezető szerepük mind a termelésben, mind a kereskedelemben.

A méztermelési adatok két forrásból származnak: 1. a Méhészeti Terméktanácstól, amely azoknak a méhészeknek az adatait regisztrálja, akik tagjai az Országos Magyar Méhészeti Egyesületnek (OMME); 2. a Központi Statisztikai Hivataltól, amely az egyéni gazdálkodók méztermelésre vonatkozó adatait, az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Program (OSAP) keretében gyűjti. A két forrás jellegéből adódik, hogy az adatszolgáltatóik köre nem pontosan egyezik meg. A KSH adatfelvételében ugyanis szerepelnek olyan méhészek is, akik nem tagjai az OMME-nek, így a Méhészeti Terméktanács adatszolgáltatása ezeknek a méhészeknek az adatait nem tartalmazza, és megfordítva, az OMME-tagok között lehetnek olyanok, akik nem szerepeltek a KSH adatszolgáltatói körében.

A Méhészeti Terméktanács középtávú stratégiájának egyik fontos eleme az, hogy a méz hagyományosan „bizalmi” termék. A mézhez és a méhészethez a társadalomban a természet szeretete, a bizalmat ébresztő, rokonszenves méhész képzelet társul. Ennek a kedvező képnek megfelel a személyes találkozás a piacokon vagy más árusítóhelyeken, ami kedvezőbb feltételeket teremt a kereskedéshez, mint a személytelen áruházak.

2000 első félévében a méhészek már megtermelték az éves mennyiség 78 százalékát, ami közel tízezer tonnát jelentett (9850 t). Az egész évben megtermelt méz mennyisége

12 698 tonna volt, ami – mint minden évben – általában kevesebb a KSH által regisztrált mennyiségnél, de ez a legfrissebb adat, és összehasonlítható a hazai mézfogyasztás mutatóival. Egy méztermelő átlagosan 1100-1200 kilogramm mézet termel egy évben.

A KSH éves mézmerlegeinek adatai szerint a termelés 1994 óta az 1. tábla szerint változott.

1. tábla

A megtermelt méz mennyisége és értékesítési irány szerinti megoszlása

Év	Megtermelt méz (tonna)	Ebből (százalék):				saját fogyasztás
		értékesítés				
		felvásárlónak	fogyasztónak	egyéb	összesen	
1994	16 245	17,2	12,3	65,6	95,1	4,9
1995	16 050	22,2	12,1	60,7	95,0	5,0
1996	15 811	19,6	10,8	64,5	94,9	5,1
1997	15 654	13,9	9,9	71,1	94,9	5,1
1998	16 740	22,3	9,0	63,9	95,2	4,8
1999	16 014	22,5	12,0	60,5	95,0	5,0

A megtermelt méz legnagyobb része akácmez (68%), ezt követi a vegyes virágméz 19, majd a napraforgóméz 6, a repceméz 5 és az egyéb fajta mézek 2 százalékkal. A mézen kívül a méhészek még más méhészeti terméket is előállítottak, így 34 tonna lépes mézet, 8,5 tonna méhszurkot (propoliszt), 28 tonna virágport, 77 tonna nyers méhviaszt és 32 kilogramm méhpempőt.

A kereskedők által felvásárolt méz mennyisége általában jóval kisebb a megtermelt méz mennyiségénél, hiszen a méhészek mindig visszatartanak bizonyos mennyiséget saját fogyasztásra, felhasználásra. Így a hazai felvásárlás 2000-ben csak 86 százaléka volt az évben megtermelt méz mennyiségének, s ez 10 870 tonnát jelentett. Emellett még rendelkezésre állt az importból származó méz mennyisége, így az összes felvásárolt méz 11 755 tonnát tett ki. Ezt a mennyiséget azonban nem lehet teljes egészében fogyasztónak tekinteni, mivel a felvásárolt méz bizonyos feldolgozáson megy keresztül. Az összes feldolgozott méz mennyisége tehát valamivel kisebb, mint a felvásárolt mézé (2000-ben 11 487 tonna volt).

Az egyes években megtermelt méz majdnem teljes egészében az egyéni termelőktől származik. 1994-ben a termelés teljes egészét, az 1995–1999. években pedig 99,9 százalékát az egyéni termelők adták. A gazdasági szervezetek (gazdasági társaságok, szövetkezetek) mindössze néhány tonnával járulnak hozzá a magyarországi méztermeléshez (1999-ben például megtermelt 16 013 tonna mézből csak 3 tonna volt a részesedésük).

A KSH háztartás-statisztikai adatgyűjtéséből származó fogyasztási adatok azt mutatják, hogy általában a lakosságnak mintegy 10 százaléka rendszeresen – átlagosan évi 10 kilogrammot –, a lakosság 90 százaléka csak alkalmatosan és inkább másodlagos formában (tehát sütés vagy főzés utáni állapotban) fogyaszt mézet. A legfrissebb adatok azt mutatják, hogy a hazai mézfogyasztás 2000-ben 4310 tonna volt (ami az importált méz mennyiségét is magában foglalja). Ez azt jelentette, hogy egy mézfogyasztó háztartás átlagosan 11 és fél kilogramm mézet használt fel, s ez – 624 forintos átlaggal számolva –

7177 forintjába került. Ez a fogyasztás ebből az egészséges élelmiszerből nem mondható túl magasnak. Mivel az ország méztermelése európai viszonylatban nem alacsony, a kis hazai fogyasztás után fennmaradó rész exportra kerül, és a külpiacokon ha árakban nem is, de a minőség tekintetében versenyképes a magyar méz.

A 2000. évi felvétel alkalmával a mezőgazdasági egyéni gazdaságok és az egyéni vállalkozók összesen 587 212 méhcsaládot tartottak. Amint már említettük, a méhcsaládot tartó gazdaságok többsége egyéni gazda, a méhészetet csak nagyon kevesen folytatják más formában vagy valamilyen típusú mezőgazdasági szervezetben. Így ezt az adatot alig befolyásolja az az 1295 méhcsaládot tartó 14 mezőgazdasági szervezet, melyeket a 2000. évi összeírás alkalmával regisztráltak. Jelen elemzés részletes adatai a továbbiakban csak az egyéni gazdaságok és az egyéni vállalkozók adatait tartalmazzák, azaz csak 12 868 méhtartó gazdaság adatai kerültek feldolgozásra.

Röviden összefoglalva az elmúlt tíz év fontosabb mutatói a következőképpen alakultak: 1991. március 31-én 345 951, 2000-ben 587 212 méhcsaládot tartott számon az általános mezőgazdasági összeírás, így az eltelt tíz év alatt több mint másfélszeresére emelkedett a méhcsaládok száma. A KSH 1994. évi mezőgazdasági gazdaságszerkezeti összeírás eredményei azt mutatják, hogy a méhcsaládok és a méhtartók számában 1991 és 1994 között némi visszaesés volt tapasztalható. Ez utóbbi időpontban ugyanis 321 331 méhcsaládot számoltak össze (10 440 méhtartót átlagosan 31 méhcsaláddal). A nagyobb mértékű növekedés tehát az 1994–2000. években következett be.

A méhészetet Magyarországon jelenleg még kisebb jelentőségű ágazatnak tartják a mezőgazdaságon belül. (Kezdetben az Európai Unió tagországaiban is hasonló volt a megítélés, de ez azóta nagy változáson ment keresztül.) Az uniós csatlakozás éppen ezért megköveteli, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak erre az eddig mostohán kezelt ágazatra, hiszen adott tagország méhészeti tevékenysége annál nagyobb támogatást kap, minél több méhcsaládjá van. Magyarország természeti adottságai (éghajlat, makroflóra stb.) különösen kedveznek az ágazat fejlesztésének, ezen előnyöket hosszú távon érdemes figyelembe venni és kiaknázni.

A méhészet munkaiügyi vonatkozásai

A méhészet mint ágazat nem kizárólagosan folytatott tevékenység, tehát más ágazatokhoz kapcsolódóan, azokkal párhuzamosan végzik, és a méhcsaládtartóknak csak kisebb hányada tekinti főfoglalkozásban végzett jövedelemszerző tevékenységnek. A méhtartók gazdasági aktivitás szerinti megoszlása is bizonyítja, hogy az ilyen jellegű tevékenységet folytatók 48 százaléka (6182 méhtartó) valami más aktív főfoglalkozásban végzett kereső tevékenységet folytat, s ezeknek is csupán harmada (2032 méhtartó) dolgozik a mezőgazdaságban. A vizsgált méhtartó gazdaságok 3,5 százalékában 451 méhtartó regisztrált munkanélküliként méhészkedik, és ezeknek elenyésző hányada került ki mezőgazdasági jellegű munkahelyről. A méhészet mint tevékenység „tipikusan” nyugdíj mellett végzett, hobbiként folytatott tevékenység.

Ezzel összhangban van az, hogy a magyarországi méhészeknek közel fele (47%) nyugdíjas, illetve van valamilyen főállású kereső foglalkozása (48%), tehát nem a méhészkedésből él. Ezt támasztja alá még az is, hogy egyötöde azoknak, akik ma méhészkednek, nem őstermelők és nem mezőgazdasági vállalkozók, tehát csak hobbiból tartanak

méhcshaládokat, melyek száma így természetesen nem nagy. Mindezekből következik, hogy a méhtartóknak közel egyharmada (29%) csupán saját fogyasztásra termel, további 54 százalékuk csak a saját fogyasztáson felüli felesleget adja el, és csupán 17 százalékuk termel kimondottan értékesítés céljából.

Az Európai Unióban a méhtartókat két csoportra osztják aszerint, hogy mennyi méhcshaládot tartanak. Hivatásos méhészek azt a méhtartót tekintik, akinek 150 vagy több méhcshaládja van. Az ennél kevesebbel rendelkezők hobbiméhészeknek számítanak. E kategorizálás alapján a magyarországi méhészeknek 96 százaléka a hobbiméhészekhez sorolható, hiszen csupán 4 százalékuk tart 150 vagy több méhcshaládot. (Lásd a 2. táblát.) A méhcshaládok száma alapján hivatásos méhészek tekinthető az aktív kereső tevékenységet folytató hazai méhtartók 5, a nyugdíjas méhészek valamivel több mint 2 százaléka.

2. tábla

*A méhcshaládok és méhcshaládot tartók megoszlása
a méhcshaládok száma szerint 2000. március 31-én*

A méhcshaládok száma	A méhcshaládok		A méhcshaládot tartók	
	összes száma	megoszlása (százalék)	összes száma	megoszlása (százalék)
1–5	5 846	1,0	1 703	13,2
6–10	13 894	2,4	1 644	12,8
11–20	31 528	5,4	1 898	14,7
21–40	80 919	13,8	2 562	19,9
41–60	96 375	16,4	1 854	14,4
61–80	83 990	14,3	1 154	9,0
81–100	69 410	11,8	746	5,8
101–120	50 685	8,6	452	3,5
121–150	53 733	9,1	390	3,0
151–200	51 579	8,8	289	2,3
201–300	34 870	5,9	141	1,1
301–400	7 376	1,3	21	0,2
401–	7 007	1,2	14	0,1
<i>Összesen</i>	<i>587 212</i>	<i>100,0</i>	<i>12 868</i>	<i>100,0</i>

A legtöbb európai országban a helyzet hasonló. Az 1999. évi adatok azt mutatják, hogy Spanyolországban a hivatásos méhészek aránya 16, Görögországban 13, Portugáliában 7 és Franciaországban 3 százalék. A többi európai országban pedig arányuk nem éri el az egy százalékot sem.

A méhészetrel foglalkozók iskolai végzettsége kedvezőnek mondható, hiszen közel 14 százalékuk (1763 fő) felsőfokú, minden második méhész (6323 fő) legalább középfokú, s alig több mint egyharmaduk (4719 fő) csak alacsony végzettséggel rendelkezik. Kimondottan mezőgazdasági jellegű iskolai végzettséggel a méhészek 75 százaléka rendelkezik, közel 60 százalékuk alacsony, 11 százalékuk középfokú és mindössze 4 százalékuk valamilyen felsőfokú mezőgazdasági végzettséggel. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a méhészek általában magasabb szintű iskolai végzettséggel, de nem kimondottan magas mezőgazdasági jellegű iskolai végzettséggel rendelkeznek. Ez a családon

belül átadott egyéni gyakorlat és tapasztalat által megszerezhető méhészeti és méhészkedési ismeretek elterjedtségét igazolja. A jövőben azonban a fiatal korban, szakirányú, iskolarendszerű oktatás keretében megszerzett méhészeti ismeretek elengedhetetlen feltételei lesznek az ágazat magas szintű művelésének.

A méhészkedéssel döntő részben (91 százalékban) férfiak foglalkoznak, és ezen belül is főként az idősebbek: a 40 év alattiak aránya csak 15 százalék, a derékhadat a 40–59 évesek adják (46%), és a hatvan éven felüliek aránya is jelentős (40%).

Az összeírás a méhészek technikai felszereltségéről csupán néhány jellemző adatot tartalmaz. A méhkaptárak nagy részét helyben, saját telken, faluhatárban vagy bérelt területen helyezik el, kisebb részét vándoroltatják. Ez valamilyen szállítóeszköz használatát igényli. Mivel a magyar méhészek többsége kevés méhcsaládot tart, ezeket nem érdemes vándoroltatni, ezért az adatok szerint kevesen használnak tehergépkocsit vagy utánfutót, ami a méhkaptárak vándoroltatásának elengedhetetlen eszköze. Ahogyan emelkedik a méhcsaládok száma, úgy nő azoknak az aránya, akik saját – esetleg bérelt – tehergépkocsit vagy utánfutót használnak, tehát élnek a vándoroltatás lehetőségével. A 100 méhcsaládnál kevesebbel rendelkezők több mint 90 százaléka egyáltalán nem, a 300-nál több méhcsaládot tartóknak viszont közel egyharmada használ tehergépkocsit. Az utánfutó használata már a kevesebb méhcsaláddal rendelkezők esetében is gyakori.

A megfigyelt méhtartó gazdaságok 48 ezer hektár (átlagosan 3,7 hektár) mezőgazdaságilag művelt földterületet használnak. A tulajdonukban lévő terület ennél nagyobb, 57 ezer hektár, de ennek egy részét nem ők használják, hanem bérbe adják. A méhészek 4 százaléka (mintegy 500 gazdaság) egyáltalán nem rendelkezik földtulajdonnal. Ezek a gazdaságok – de a földtulajdonnal rendelkezők is – földterületet bérelnek. Ennek nagysága 7700 hektár. A használt összes terület legnagyobb hányada szántó (61%), amelyet elsősorban napraforgóval, repcével és pohánkával (hajdinával) hasznosítanak. Ezek együtt a szántóterület harmadát foglalják el. A szántó után az erdőterület (elsősorban az akác) a legnagyobb, 8100 hektár (28%), a viszonylag kisebb arányt képviselő gyümölcsös területet elsősorban alma-, meggy- és kajsziabarack-ültetvény foglalja el.

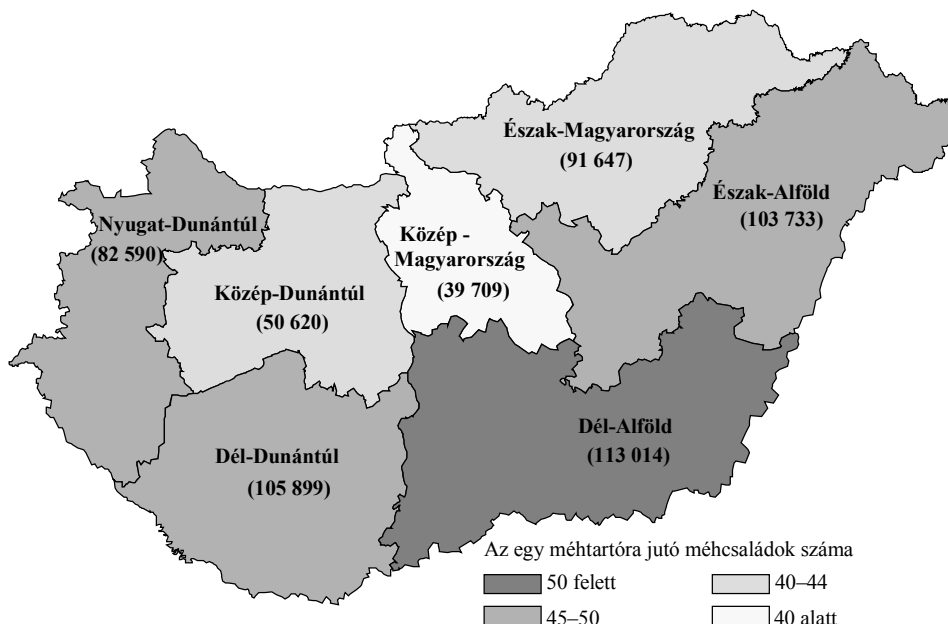
A földterülettel rendelkező méhtartók birtokméret szerint erősen differenciálódnak: 0,5 hektárnál kisebb földterülettel a méhtartó gazdaságok 57 százaléka rendelkezik, a 10–100 hektár közötti területtel rendelkezők aránya csupán 8 százalék. A 100 hektárnál nagyobb területen gazdálkodók száma mindössze 50 (0,3%). A méhcsaládszám-nagyság és a terület nagysága között nincs megállapítható összefüggés, hiszen földterülettel nem rendelkezők is folytatnak méhészeti tevékenységet.

A méhészek többsége nem foglalkozik nagyállattartással (szarvasmarha, ló), illetve akik ezen állatfajokból nagyobb állománnyal rendelkeznek, kimondottan hobbiból, kedvtelési célból méhészkednek. Ezt bizonyítja az, hogy a 3000 szarvasmarhát is tartó gazdaságból 2400 (81%) kevesebb mint 50 méhcsaládot tart. A méhészkedő gazdaságokra jellemzőbb a sertés- és a baromfitartás.

A méhészet területi differenciáltsága

A méhészeti ágazat területi differenciáltsága az ország viszonylag kis területe ellenére igen nagy. (Lásd az ábrát.) Ez az egyes országrészek, régiók eltérő természeti, éghajlati adottságaiból, továbbá a méhészkedési hagyományok eltérő jellegéből adódik.

A méhcsaládok összes és egy méhtartóra jutó száma régióként

Megjegyzés. A zárójelben a méhcsaládok összes száma szerepel.

Magyarországon 2000-ben egy méhtartóra átlagosan 46 méhcsalád jutott, 15-tel több, mint 1994-ben. Az országos átlagtól való eltérés legnagyobb a dél-alföldi régióban (15%), ezen belül is Bács-Kiskun megyében (26%), ahol az átlagos méhcsaládnagyság 58. Annak ellenére, hogy a legtöbb méhtartó az észak-alföldi régióban van – számszerint 2240 –, a méhcsaládszám nagysága tekintetében a dél-alföldi régió az első 113 ezer családdal.

A megyék közötti rangsorban a méhtartók tekintetében Borsod-Abaúj-Zemplén megye az első, a méhészkedők 9 százaléka ebben a megyében található. Legtöbb méhcsaláddal Bács-Kiskun megye rendelkezik, az országos állománynak közel 11 százalékával. Viszonylag kevés a méhtartó a fővárosban és Komárom-Esztergom megyében, s a tartott méhcsaládok aránya is két területen igen alacsony. Megállapítható, hogy 1994 és 2000 között a méhtartók száma tekintetében az egyes régiók között sorrendbeli változás alig következett be. A legkevesebb méhtartó és méhcsalád 2000-ben Közép-Magyarországon volt – a főváros miatt –, viszont Pest megye a méhtartók száma alapján az 1994. évi 4. helyről a 6. helyre, a méhcsaládok száma tekintetében a 6. helyről a 8. helyre esett vissza.

Az egy méhtartóhoz tartozó nagyobb méhcsaládszám az ágazat koncentrációjára utal. Ebben a tekintetben az utóbbi hat évben a régiók közül a dél-alföldi régióban ment végbe a legnagyobb változás, az átlagos méhcsaládszám 32-ről 53-ra emelkedett. Megyei szinten ehhez hasonló nagyságrendű növekedés következett be Csongrád, Bács-Kiskun és Zala megyében. (Lásd a 3. táblát.) Feltűnő, hogy az egyébként kevés méhtartóval és méhcsaláddal rendelkező Budapesten nőtt legjobban (18-ról 43-ra) az átlagos méhcsaládszám.

3. tábla

Az egy méhtartó gazdaságra jutó méhcsaládok száma

Megye, régió	Szám szerint		Az országos százalékában	
	1994.	2000.	1994.	2000.
	évben			
Budapest	18	43	58	93
Pest	27	35	87	76
Közép-Magyarország	26	36	84	78
Fejér	32	45	103	98
Komárom-Esztergom	24	35	77	76
Veszprém	30	42	97	91
Közép-Dunántúl	30	42	97	91
Győr-Moson-Sopron	26	38	84	83
Vas	25	40	81	87
Zala	36	57	116	124
Nyugat-Dunántúl	30	47	97	102
Baranya	34	48	110	104
Somogy	33	48	106	104
Tolna	34	48	110	104
Dél-Dunántúl	34	48	110	104
Borsod-Abaúj-Zemplén	30	41	97	89
Heves	30	42	97	91
Nógrád	28	42	90	91
Észak-Magyarország	29	41	94	89
Hajdú-Bihar	32	43	103	93
Jász-Nagykun-Szolnok	31	44	100	96
Szabolcs-Szatmár-Bereg	33	50	106	109
Észak-Alföld	32	46	103	100
Bács-Kiskun	38	58	123	126
Békés	27	45	87	98
Csongrád	28	51	90	111
Dél-Alföld	32	53	103	115
<i>Országos összesen</i>	<i>31</i>	<i>46</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Sajátosan alakul a méhtartók aránya az egyes méhcsaládnagyság csoportokban. A ki-mondottan nagy, 150 méhcsaládnál többet tartók aránya a dél-alföldi és dél-dunántúli ré-gióban a legmagasabb, 5,3, illetve 4,5 százalék. A 20 vagy annál kevesebb méhcsaládot tartók aránya Közép-Magyarországon a legnagyobb (50%), legkisebb a Dél-alföldön (36%). A kevesebb méhcsaládot (1-5) tartó méhészek aránya Komárom-Esztergom, Vas és Békés megyére jellemző, ami azt bizonyítja, hogy ezen megyékben elaprózottabb és kisebb mértékű méhészkedést folytatnak. E megyékben az országos átlaghoz mérten is kicsi az egy méhtartóra jutó méhcsaládok átlagos száma.

A méhészek méhcsaládok száma szerinti megoszlása azt mutatja, hogy az 1-5 méh-családot tartók aránya Észak-Magyarországon a legnagyobb (18%) és Közép-Dunántúlon a legkisebb (10%). A 150-nél több méhcsaládot tartók nagyrészt a Dél-Dunántúlon van-nak, az ilyen méhcsaládszámmal rendelkező méhészek közel 50 százaléka itt koncentrálódik. Az ezen csoportba tartozó méhtartók legnagyobb része Zala megyében (32%) ta-

lálható, Komárom-Esztergom megyében viszont alig 1 százalékuk. Kívánatos lenne a több méhcsaládot tartók arányának, különösen az Európai Unióban hivatásos méhészek tartott 150-nél több méhcsaládot tartók számának emelkedése.

*

Az AMŐ adatfelvételének méhészettel kapcsolatos adatai eddig még nem ismert összefüggésekre mutatnak rá, a gazdag számanyag fontos és hasznos információkat nyújthat a szakma művelői, az ágazat irányítói és a téma iránt érdeklődők számára egyaránt. Az Európai Unió gazdasági közösségéhez való csatlakozáskor pedig alapinformációkat biztosíthatnak az ágazat jelenlegi helyzetének tényelezes felméréséhez, továbbá iránymutatással szolgálhatnak az ágazatban rejlő lehetőségek és a fejlesztés irányának meghatározásához.

SUMMARY

The article contains data about the households of the Hungarian General Agricultural Census in 2000 which dealt with bee-keeping.

During the census period 2.1 million households (two third of the total) were surveyed. Nearly 960 000 reached the threshold, 835 000 utilised less land area and/or kept less livestock than defined by the threshold and 300 000 were not engaged in any agricultural activity. Among the 960 000 households 12 900 were the number of those who dealt with bee-keeping in certain form and had about 590 000 bee-families.

The map represents well the distribution of the number of colony of bee-families and bee-keepers by regions in Hungary in 2000. Besides, the paper shows the honey production by honey type, the direction of the commerce as well as some further features, like the demographical characteristics, schooling level and the size of farm of the honey producers in Hungary.

AZ ADATVÉDELMI BIZTOS
2000. ÉVI BESZÁMOLÓJÁRÓL*

Az adatvédelmi biztost hat évre választja az országgyűlés; a 2000. évi beszámoló a ciklus utolsó teljes értékű beszámolója. (Miótán *dr. Majtényi Lászlót* nem választották újra, ezért a 2001. évi beszámoló – gyakorlatilag – a korábbi és az újonnan megválasztott adatvédelmi biztos, *dr. Péterfalvi Attila* közös beszámolója lesz.) A hat éves ciklus végére az adatvédelmi biztos bár kísértést érzett, hogy a teljes hat évről beszámoljon és így kedvező képet tudott volna festeni az adatvédelem magyarországi helyzetéről, azonban mégis úgy döntött, hogy csak a 2000. év eseményeit értékeli. Ebben az esetben viszont már nem tartja teljesen kielégítőnek hazánk adatvédelemmel kapcsolatos helyzetét. A 2000. évet az „korrupció”; az „anómia”; és az „akkulturáció” szavakkal jellemezte.

Beszámolójában megállapítja, hogy a 2000. év a korrupciós botrányoktól volt hangos, számos közszereplőt és közembert vádoltak korrupcióval, többségüket vélhetően ártatlanul. Ez a helyzet felerősítette azokat a rendparti erőket, melyek a megoldást nem annyira a hatalomhoz közel állók alapos vizsgálatában (önvizsgálatában) látják, hanem a kényelmesebb és számukra veszélytelenebb megoldásokat részesítik előnyben, azaz újabb és újabb felhatalmazást kérnek az emberek magánéletének mind behatóbb vizsgálatához.

Az adatvédelmi biztos negatív jelenségnek tartja, hogy terjed az anómia, az a társadalmi állapot melyben a normaszegés vagy pontosabban a normavesztés mind természetesebbé válik. (Meg kell jegyeznünk, hogy ez az állapot a magyar társadalomban nem új jelenség, a jogszabályok rendelkezéseinek be nem tartása ősidők óta része köz- és magán-

életnek, nem világos, hogy az anómia jelensége miért éppen 2000. évben tért el lényegesen a korábbiaktól. A jogállam kiépülésével a normaszegés elterjedtségének foka előbb-utóbb a szokásos nyugat-európai országok átlagos szintjére kell hogy súlylyedjen.) Az adatvédelmi biztos itt is a hatalom belső köreinek normaszegéseire gondol, amely mindenkor mintát vagy inkább felhatalmazást adott a közemberek hasonló cselekedeteihez. Ehhez azonban hozzátehetjük, hogy ez sem új jelenség és egy év tapasztalata nem elég a trend emelkedésének megállapításához.

Az adatvédelmi biztos szerint akkulturáról olyankor beszélünk, mikor egy új kultúra ráépül a régre, majd egybeolvad vele. Ezzel kapcsolatban nem kevesebbet állít, minthogy a jogállami alkotmány mögött vagy alatt ott lappang a pártállami államjog, mely sokszor hallgat, de feszítő ereje a látzat szerint olyan erős, hogy nyílt, leplezetlen nyelvi alakban is előtér. Magyarul, amikor a rendparti erők – különböző vélt vagy valós indokkal – az információszabadságot korlátozzák, akkor tulajdonképpen az 1990 előtti pártállami gyakorlatot próbálják jogállami körülmények között folytatni. Az eszmefuttatás végén tanítómesterét *Sólyom Lászlót* idézi, aki már 1988-ban így figyelmeztetett: „S végül ne feledjük, hogy egy törvénnyel, egy hivatal felállításával még nem oldották meg a problémákat, akkor sem, ha a hivatalos rész történetesen jól működik: mindkét ügy állandó és aktív társadalmi részvételt kíván. Az áttekinthetetlenül hagyott információs helyzettel olyan észrevétlenül fogy el a szabadság, ahogy a tiszta víz és a levegő elfogyott.” (*Magyar Közlöny*, 2001. 84. sz. II. 433 old.)

Kár lenne tagadni, hogy ezek a jelenségek valóban „benne vannak” a közéletben, azonban az 1990 óta kialakuló és egyre jobban „izmosodó” jogállami berendezkedést az adatvédelmi biztos által felvetett problémák alapjaiban nem veszélyeztetik, inkább arról van szó, hogy az ország

* Az adatvédelmi biztos 2000. évi beszámolóját az Országgyűlés 2001. június 12-i ülésnapján fogadta el. A beszámoló megjelent: *Magyar Közlöny*. 2001. évi 84. sz. II. kötet. július 27. 428–590. old. (Az 1999. évi beszámolóról szóló összefoglaló a *Statisztikai Szemle*. 78. évf. 12. sz. 994–997. old. jelent meg.)

gyűlési biztosok jogintézménye – jellegénél fogva – érzékenyebben reagál az időközben felmerülő negatív tendenciákra és – helyesen – figyelmezteti a köz- és magánélet résztvevőit az e problémákból adódó veszélyekre.

A 2000. év értékelésekor az adatvédelmi biztos megjegyzi, hogy a korábbi évekhez képest az ügyek száma egy kissé emelkedett, de ez alapjaiban nem változtatott azon a tényen, hogy az adatvédelmi biztosi irodába beérkezett ügyek száma már évek óta meglepő állandóságot mutat (körülbelül 900 körül mozog évente). A főbb ügytípusok sem változnak lényegesen, a panaszügyek már évek óta az ügyek felét alkotják, a konzultációkért jelentő ügyek aránya egynegyed körül alakul. Ez utóbbi jelenséget az adatvédelmi biztos azért tartja pozitívnak, mert jelzi, hogy a nagy magán- és közhatalmi adatkezelők egyre ritkábban választják az „ugrást a sötétben” taktikáját, szakmailag gyakran mind jobban előkészítik a személyes adatkezeléseket is tartalmazó vagy kifejezetten erre irányuló programokat, és – vállalva eközben üzleti szempontból a kisebbik rosszat – konzultációs kérdésekkel fordulnak az Adatvédelmi Biztosi Irodához.

Az országgyűlési beszámolójelentés évek óta visszatérő megállapítása, hogy a panaszügyek között az információs szabadság-ügyek aránya nagyon alacsony (8-9 százalék között mozog) és ezen belül is igen csekély a témával nem hivatásszerűen foglalkozó panasztevők aránya, inkább újságírók, ellenzéki politikusok, környezetvédők fordulnak e tárgyban az adatvédelmi biztoshoz. (A fejlettebb nyugati országokra is jellemző, hogy az ún. „hivatásos adatvédők” az információs szabadság legaktívabb résztvevői, de kétségtelen, hogy az ún. „egyszerű polgárok” is nagy számban érdeklődnek a téma iránt.)

Az egész adatvédelmi témakört már a kezdetek óta alapvetően ösztönzi, új és új megoldásokra kényszeríti korunk rendkívül gyors technikai fejlődése. A beszámoló jelzi, hogy az adatvédelmi biztost állandóan állásfoglalásra készíti olyan új eszközök használatának elterjedtsége, mint a biometrikus azonosítók, a hazugságvizsgálók, az emberi hang elemzésére alkalmas eszközök, a genoma-térképek, a falakon átnéző hőérzékelő kamerák. Ezeknek az eszközöknek használatuk egyfelől elősegíthetik személyiségi jogaink védelmét, másfelől a kontroll nélküli gátlástalan, ellenőrizetlen felhasználásuk az ellenkező hatást is elérhetik.

Az adatvédelmi biztos megállapítja, hogy a 2000. évben soha nem látott mértékben növekedett a gazdasági társaságokkal szembeni panaszok száma. Ezért helyes volt az 1992. évben hozott adatvédelmi

törvénynek az a szabályozása, hogy – az európai gyakorlathoz képest egyedülálló módon – nemcsak az állammal szemben védi a személyiségi jogokat, hanem megteszi ezt az önkormányzatokkal és a magán-adatkezelőkkel szemben is. Így, míg az előző években a vizsgálatok többsége a bankok, telekommunikációs cégek, biztosítók nehezen tolerálható adatéhségével volt kapcsolatos, addig e tekintetben a 2000. évben inkább a gazdaságban a követelésbehajtással foglalkozó gazdasági társaságok adatkezelési gyakorlata adott okot különböző ajánlások megfogalmazására.

Évek óta emelkedő tendenciát jeleznek azok az ügyek, amelyek a ma már mindannyiunkat és majdnem mindenhol megfigyelő köz- és magántéri videózással vannak kapcsolatban. A témáról az adatvédelmi biztos egy minden részletre kiterjedő ajánlást fogalmazott meg, melyet – fontossága miatt – a későbbiekben részletesen ismertetünk.

A magyar társadalomban gyorsan terjed az elektronikus levelezés módszere, ezt az adatvédelmi biztos igen jónak tartja, mind a saját hivatala szempontjából – a beadványok egy része már ebben a formában érkezett – mind a közszerzői hivatalok és az állampolgárok közötti kapcsolattartás gyökeres átalakulásának lehetősége oldaláról.

Mielőtt rátérnénk a beszámoló legfontosabb megállapításaira, jelezzük, hogy ez az első olyan adatvédelmi biztosi összegzés, melyben nincs szó a statisztikai szolgálat tevékenységével kapcsolatos problémákról. Ez azt jelenti, hogy a közel ezer beadványból egy sem volt olyan, mely valamilyen formában kifogásolta volna a Központi Statisztikai Hivatal, illetve a hivatalos statisztikai szolgálat munkáját és az adatvédelmi biztos nem érezte szükségességét, hogy hivatalból indítson eljárást. Már most meg kell jegyezni, hogy a közeljövőben nyilvánosságra kerülő 2001. évi beszámolóban viszont – a 2001. évi népszámlálás okán – valószínűleg bőven lesz szó a statisztikával kapcsolatos kérdésekről.

Az adatvédelmi biztos, az eddigi beszámolókhoz hasonlóan, először a személyes adatok védelmének kérdéskörével foglalkozik, majd rátér a közérdekű adatok nyilvánosságával kapcsolatos problémákra. A beszámoló tényszerűen állapítja meg, hogy 2000-ben sem csökkent a nagy adatkezelő szervezetek irányítóinak az az igénye, hogy mind több nyilvántartást működtessenek a legkorszerűbb számítógépes rendszerekben és a különféle adatállományokat központi nyilvántartásba szervezzék. Ezek a törekvések növelik az ország polgárainak kiszolgáltatottságát e szervezetekkel szemben.

Az adatvédelmi biztos elégedetten állapítja meg, hogy a legnagyobb adatkezelővé váló Internetszolgáltatók, melyek közül nem egy milliós adatforgalmat bonyolít, a tevékenységükre vonatkozó jogszabályokhoz, nemzetközileg elfogadott normákhoz igazítják adatkezelési gyakorlatukat, kidolgozzák és nyilvánosságra hozzák saját adatvédelmi elveiket.

Az elmúlt években az adatvédelmi biztos irodájához érkezett beadványokban sokan panasztartották, hogy a lakó- és munkahelyeken, a kereskedelmi és vendéglátó egységekben, a pénzintézetekben – észlelhetően vagy rejtetten – képfelvévő, -rögzítő berendezések (például zárt láncú tévéberendezések) működnek. Az adatvédelmi biztos e kérdéssel kapcsolatban már többször állást foglalt, a 2000. évi ajánlásában (475/4/2000) már ezeket az állásfoglalásokat is beépítette. A terjedelmes ajánlásnak a lényege a következő:

- a rejtett kamerák működtetéséhez törvényi felhatalmazás kell;
- törvényi felhatalmazás vagy az érintettek hozzájárulása nélkül közterületen, köztérményben (hivatali időben), nyilvános magánterületen (nyitva tartás alatt) csak személyazonosításra alkalmas képek rögzíthetők és még erről is tájékoztatni kell az érintetteket;
- nyilvános magánterületen, illetve magánterületen csak abban az esetben rögzíthetők személyazonosításra alkalmas képek, ha ahhoz az érintettek egyértelműen hozzájárultak;
- a rögzített képek tárolási idejét úgy kell megválasztani, hogy a felvételek megőrzésére csak addig kerüljön sor, ameddig erre a meghatározott cél megvalósulásához feltétlenül szükség van. Továbbítani a képet csak törvényi felhatalmazás vagy az érintettek hozzájárulása esetén lehetséges;
- a képi felvételek üzemeltetőjének az adatkezelést be kell jelentenie az adatvédelmi biztos nyilvántartásába.

Látható, hogy az adatvédelmi biztos igyekszik korlátok közé szorítani ezt a lakosság széles körét érintő tevékenységet, melynek lényeges kelléke a törvényes felhatalmazás, az érintettek hozzájárulása, és a képek megsemmisítése.

Az adatvédelmi biztos jelzi, hogy a munkáltatók adatkezelésével összefüggő beadványok számának évek óta tartó emelkedése azt mutatja, hogy a munkaviszonnyal kapcsolatos adatkezelés az adatvédelem egyik érzékeny területévé válik. A legsúlyosabb jogsértéssel akkor találkozott, mikor egy állami tulajdonú részvénytársaságnál a vezetőség egy négy-száznyolcvan kérdésből álló személyiségi teszt kitöltésére, valamint poligráfós vizsgálaton való részvételre kötelezte egyes dolgozóit. A pszichológusok bevonásával indított – de az adatvédelmi biztos felépését követően megszüntetett – vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy a munkavállalók loptak-e korábban a vállalatotól, akarnak-e lopni a jövőben is,

vannak-e alvilági kapcsolataik. A munkavállalók alkotmányos jogait semmibe véve a dolgozók ellenőrzésének szokatlan – és jogellenes – módszerét választotta az a megyei múzeumigazgató is, aki elrendelte két múzeum összes számítógépéről minden adat lemásolását és megvizsgálását a dolgozók munkavégzésének ellenőrzése céljából. Ez ügyben az adatvédelmi biztos úgy foglalt állást (232/A/2000), hogy az intézményvezető az ellenőrzést csak az Adatvédelmi törvény betartásával végezheti, e szerint: „*A személyes adatok védelméhez fűződő jogot és az érintett személyiségi jogait (...) az adatkezeléshez fűződő más érdek (...) nem sértheti.*”

A kívánt eredményt úgy is el lehet érni, hogy az elkészített munkákról, szakmai anyagokról másolatot lehet kérni, és a dolgozókhoz szakmai kérdéseket lehet intézni.

Az adatvédelmi biztos úgy tapasztalja, hogy kezd terjedni az a módszer, mikor egyes állami vagy magáncégek adósság- és követelés-behajtással foglalkozó társaságokat bíznak meg a feladat elvégzésével. Ebben az esetben személyes adatokat adnak át ezeknek a cégeknek (például titkosított telefonszámokat). Az ajánlás szerint (34/A/2000). magánszemély ügyfelek adatait az adatkezelő követelés- vagy adósságbehajtással foglalkozó gazdasági társaságoknak a követelés érvényesítése céljából csak az érintettek hozzájárulásával továbbíthatja. Az ügyfél hozzájárulása akkor tekinthető jogszerűen megadottnak, ha az az adatalany kívánságának önkéntes, határozott és tájékozott kinyilvánítása, mellyel beleegyezését fejezi ki az őt érintő adatkezelésbe (adattovábbításba).

Mint már említettük, az adatvédelmi biztos beszámolójának következő nagy fejezete a közérdekű adatok nyilvánosságával foglalkozik. A 931 ügyből csak 84 ügy tartozott ebbe a körbe. Az önkormányzatok vonatkozásában az adatvédelmi biztosnak újra és újra meg kell állapítania, hogy a nyilvános képviselő-testületi ülések anyagát bárki számára megismerhetővé kell tenni (880/K/2000), hozzáférhetővé kell tenni a nyilvános ülések név szerinti szavazásának eredményeit (309/A/2000), a nyilvános üléseken a képviselők hozzájárulása nélkül is készíthetők hang- és képfelvételek (388/A/2000).

Az adatvédelmi biztosnak újra le kellett szögezni, hogy azok a gazdálkodó szervezetek, amelyek az állammal kapcsolatba kerülnek, kötelesek az üggyel összefüggő üzleti adataik nyilvánosságra kerülését eltűrni, mégpedig olyan mértékig, hogy a közvagyonnal való gazdálkodás, a közpénzek felhasználása ellenőrizhető legyen (589/A/2000). (Mint ismeretes, ez a kérdés a 2000. augusztus 20-ai állami ünnepek megrendezésével kapcsolatban merült fel.)

Az adatvédelmi biztos elemzi az adatvédelmi nyilvántartás helyzetét, megállapítja, hogy e nyilvántartás üzemszerűen működik, betölti feladatát azonban még mindig jelentős azoknak az adatkezelőknek a száma, akik nem jelentkeznek be a nyilvántartásba.

Az adatvédelmi biztos országgyűlési beszámolójáról összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy

szemléletes és objektív képet ad az adatvédelem 2000. évi magyarországi helyzetéről, és ez a beszámoló is segít abban, hogy az adatvédelmi biztos jogintézménye egyre elfogadottabbá váljék Magyarországon.

Dr. Lakatos Miklós

AZ MTA STATISZTIKAI BIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSE

Az 1999–2002. évi akadémiai ciklusra megválasztott Statisztikai Bizottság ez év május 8-án tartotta utolsó ülését. Az ülés napirendjén „A rejtett gazdaság mérhetősége és alakulásának befolyásolhatósága” c. téma megvitatása szerepelt. Ezenkívül a Bizottság meghallgatta és elfogadta *dr. Mellár Tamás* elnök beszámolóját a Bizottság elmúlt időszakban végzett tevékenységéről, amelyet az albizottsági vezetők közül *dr. Szilágyi György* beszámolója egészített ki. Figyelembe véve, hogy az Akadémia alapszabályának megfelelően az előző időszakra választott tudományos bizottságok működésének mandátuma lejárt, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának elnöke, *dr. Szentés Tamás* akadémikus felkérésére a Bizottság megvitatta a következő akadémiai ciklus Statisztikai Bizottsága megválasztásával összefüggő kérdéseket, illetve teendőket.

A rejtett gazdaság mérésének és alakulásának kérdéseit *dr. Belyó Pál*, az ECOSTAT igazgatója vázolta rövid előadás keretében, amelyet a témához kapcsolódó írásos anyag egészített ki. Az előadást követően élénk vita alakult ki a rejtett gazdaság statisztikai mérhetőségéről, a nemzetgazdasági teljesítményben elfoglalt arányáról, ennek az aráynak a változásáról, aminek alapján a jelenlévők arra az általános következtetésre jutottak, hogy szükséges a rejtett gazdaság további tudományos vizsgálata és ennek keretében a különböző oldalakról történő becslésekhez meghatározott primer adatok kellenek. A különböző közelítéseknek egyik módszere lehet a pénzkeresleti modell alkalmazása, azonban világosan kell látni ennek a modellnek a korlátait is. A vita során megállapítható volt az is, hogy a témakör több szálon futó kutatása többek között azért is indokolt, hogy az éves GDP szintjének megállapításánál megbecsülhessék milyen mértékű lehet a feketegazdaság aránya a nemzetgazdaság éves teljesítményében. Mindezen kutatásoknak azt a célt kell szolgálniuk, hogy e becslésben a bizonytalansági tényezők szerepe a szakmailag indokolható minimumra csökkenjen. A téma megvitatásakor nagy érdeklődést váltott ki a benyújtott írásos anyag, valamint az anyagban található 326 tételes szakirodalmi bibliográfia,

melynek kapcsán felmerült a legújabb szakirodalommal való kiegészítés szükségessége.

A Statisztika Bizottság ülésén *dr. Mellár Tamás*, a Bizottság elnöke rövid beszámolót tartott a Bizottság elmúlt időszakban végzett tevékenységéről. Emlékeztetett arra, hogy a Bizottság, mely 1999. október 27-ei ülésén határozta meg az áttekintendő 10 témakört, munkája során ezt a határozatot szem előtt tartotta, ugyanakkor a javasolt témák kiegészültek időközben felmerült kérdésekkel, néhány tervezett témakört pedig, különböző okok miatt, ebben az akadémiai ciklusban nem tárgyaltak meg. A Bizottság által megvitatott témák közül *Mellár Tamás* kiemelte az információs társadalom kérdéseivel foglalkozó felolvasó ülést, valamint a Bizottság 2000. októberi ülésén *Yves Franchet-nak*, az EUROSTAT igazgatójának előadását az Európai Statisztikai Unió információs igényeiről. A Bizottság jelentős rendezvényeként említette meg az MTA megalapításának 175. évfordulója alkalmából 2000. november 2-án a Magyar Tudományos Akadémia székházában rendezett tudományos ülésszakot, amely a magyar statisztikai tudományos gondolkodás történetének főbb jellemzőivel és állomásaival foglalkozott. A Bizottság elnöke beszámolójában kitért a tudományos ülések keretében megvitatott egyéb témákra is és arra a megállapításra jutott, hogy az elmúlt időszakban a Bizottság jelentős tudományos tevékenységet folytatott, a témaválasztások, a jóváhagyott témákon túlmenően, rugalmasan alkalmazkodtak a menet közben kialakult követelményekhez. Megítélése szerint a Bizottság munkáját szerencsésen egészítette ki a meghatározott területeken működő két albizottság tevékenysége. A beszámolóval a Statisztikai Bizottság tagjai egyetértettek.

A Bizottság foglalkozott a következő akadémiai időszakra megválasztandó Statisztikai Bizottság szervezési kérdéseivel, és felkérte akadémiai doktor tagjait, hogy az akadémia alapszabálya megfelelő paragrafusainak figyelembevételével tegyék meg a szükséges lépéseket az új Bizottság létrehozására, továbbá a Bizottság vezetésére vonatkozó javaslat kialakítására.

Dr. Csahók István

MAGYAR SZAKIRODALOM

BURGERNÉ GIMES ANNA:

A KÖZÉP-EURÓPAI ÁTALAKULÓ ORSZÁGOK
GAZDASÁGÁNAK ÉS MEZŐGAZDASÁGÁNAK ÖSZ-
SZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

Századvég Kiadó. Budapest. 2001. 196 old.

Minden ország számára alapvető fontosságú a nemzeti sajátosságokat figyelembe vevő, megfelelő gazdaságpolitikai célok kitűzése és azok megvalósításának elősegítése. Ehhez a régió gazdaságának, valamint az adott politikai, történelmi helyzetnek a mélyreható elemzése szükséges.

A szerző a közép-európai országok gazdasági rendszerének, azon belül mezőgazdaságának átalakulását, az általánosítható és differenciált gazdasági jellemzőket elemzi. Vizsgálatát történelmileg az 1990-es évek eseményeire alapozza, esetenként – főként az országok különbségének jellemzése céljából – a gazdaságok állapotát és változásának trendjét meghatározó, bizonyos értelemben magyarázó korábbi korszakok főbb jellemzőinek értékelésével is foglalkozik.

A szerző 11 országra terjeszti ki vizsgálatát, amelyek területi nagyságban, a lakosság száma szerinti méretben, a gazdasági szerkezetben és fejlettségben, valamint egyéb körülményekben igen lényeges különbségeket mutatnak. Ez utóbbi kapcsán mindenképpen érdemes utalni a politikai háttérrel összefüggő motivációkra, arra például, hogy a három balti ország a szóban forgó szakasz előtt egy hatalmas birodalom gazdaságába integrálódott, és például egészen mások voltak a lehetőségei a hasonló politikai háttérrel rendelkező Szlovéniának.

A könyv jellegének és tartalmának bemutatására érdemes a szerző előszóiban írt szavait idézni: „Eredeti célja a közép-európai kis országok – elsősorban az EU-ba belépni szándékozók – rendszerváltozás utáni mezőgazdasági helyzetének, fejlődésének áttekintése, vizsgálata volt. A könyv megírásához folytatott előtanulmányok során jött rá a szerző arra, hogy a mezőgazdasági folyamatok jelentős része nem érthető a makrogazdasági folyamat ismerete és elemzése nélkül. A mezőgazdaság részét képezi a makrogazdaságnak. Szükség van tehát – legalább nagy vonalakban – a makrogazdasági fejlődés ismertetésére és elemzésére is. Éppen ezért a könyv három részből tevődik össze: egy általános makrogazdasági, valamint egy általános mezőgazdasági részből, és az egyes országok makrogazdaságának és mezőgazdaságának külön-külön történő elemzéséből.” (7. old.)

A gazdaság általános fejlődése. A politikai rendszerváltozást követően az egyes országok igen

nehéz gazdasági átalakulási folyamaton mentek át, amely számos területen nem az előzetes várakozásoknak megfelelően alakult. Az okok elemzése során a szerző kiemelten foglalkozik a bruttó hazai (nemzeti) termék, a foglalkoztatottság, a külkereskedelmi és fizetési mérleg egyenlegének alakulásával; az export és az import abszolút és relatív (GDP-hez viszonyított) nagyságával; a munkanélküliség, az infláció mértékével országonként; a tényezők időbeli változásával, valamint az egyes gazdasági elemek belső struktúrájával (például a foglalkoztatottság megoszlása ágazonként, az export szerkezete gazdasági régióként).

Az országok eltérő gazdasági helyzete, a statisztikai adatok nagymérvű szóródása, a trendek szakaszossága, eltérő üteme meglehetősen nehéz feladat elé állította a szerzőt abban a törekvésében, hogy általános következtetésekre jusson. A kezdeti gazdasági visszaesés, majd növekedés – az okok közös gyökere következtében – ugyan korszakolható, de az eltérő irányú és mértékű változások megkívánják a részletes elemzést.

A könyv külön részben foglalkozik az átalakulás elvi kérdéseivel és vitáival. Sorra veszi az átalakulást vezérlő intézkedési elveket, utal a valuták konvertibilitásának elérésére, az árak felszabadtására, az infláció letörésére, a költségvetési hiány csökkentésére és más, piaci orientációjú gazdasági stabilitást elősegítő tényezőkre. Hangsúlyozza a témával kapcsolatos nézetkülönbségeket, vitákat. Az olvasó tájékoztatása céljából összefoglalja az IMF intézkedési csomagjával kapcsolatos helyeslő és ellenző érveket.

A mezőgazdaság általános fejlődése. A fejezetben a szerző egyfelől az általános jellemzőket, másfelől az országonként eltérő sajátosságokat elemzi. Az olvasó tájékoztatása érdekében két következtetésre érdemes felhívni a figyelmet.

– A mezőgazdaság átalakulása természetesen nem független a nemzetgazdaság általános állapotától, a gazdasági átalakulás során követett koncepcionális elvektől, de a mezőgazdasági sajátosságok sem elhanyagolhatók.

– Az országonkénti adatokból, az évtizedre jellemző tendenciák jellemzőiből összeállított táblázatok igen tarka képet mutatnak. A mezőgazdaság birtokviszonyai és technológiai jellemzői – más nemzetgazdasági ágakhoz képest – erőteljesebben éreztetik hatásukat.

A szerző részletesen elemzi a mezőgazdasági termelés visszaesésének, majd az eredmények javulásának okait; a növénytermelés és az állattenyésztés eltérő alakulását; a földhasznosításban történt változásokat; a mezőgazdasági foglalkoztatottság, az

élelmiszer-fogyasztás, valamint a termelői árak alakulását; a támogatási politikában történt jelentős változásokat.

Nagy figyelmet szentel a kereskedelem regionális átrendeződési folyamatainak ismertetésére. A rendszerváltozás előtt a közép-európai országok és a Szovjetunió közötti kétoldalú kereskedelmi együttműködések helyett a rendszerváltozás után az egyes országok a külkereskedelem súlypontjának a nyugati országokba történő áthelyezésével próbálkoztak, ami igen nehéz feladatnak bizonyult. További fontos kérdésként említi a szerző a termelőszövetkezeti földek, az állami gazdaságok, az eszközök privatizálását, amelynek révén a közép-európai országok többségére a számos, szétszóró parcellán gazdálkodó kisbirtokok lettek jellemzők.

Az egyes országok gazdasága. A fejezet kevés táblával, inkább szöveges formában közöl adatokat, amelyek az egyes országok gazdaságának általános kérdéseivel és a mezőgazdaság sajátos jellemzőivel kapcsolatosak. Már az előző két részből is kitűnik, hogy a régió politikai és gazdasági rendszerváltozásának jól körülhatárolható közös céljai és végrehaj-

tási menetrendjei vannak, de az ütemezésekre, a módszerekre mégis inkább az egyedi megoldások jellemzők. A könyv minden országra megadja az általános földrajzi jellemzőket (ezzel mintegy eleget tesz a Kiadó tankönyvsorozati jellegének), nagy figyelmet fordít továbbá a birtokviszonyok hosszabb távú változására. Jelentőségén túlmenően ez utóbbi azért is indokolt, mert az országok többségében a földbirtoklásban az első világháborút követően (összefüggésben az állami önállósodással), főként a gazdaságok méretében történtek alapvető változások.

A rövid összefoglalásban a szerző ismételtelen felhívja a figyelmet a világgazdaság egésze szempontjából sem elhanyagolható hatású változások körülményeire. Itt is utal arra, hogy a témával széles körű nemzetközi és magyar irodalom foglalkozik, jelzi a vitákat, hangsúlyozza a további kutatások szükségességét, elsősorban az állami irányítás szerepével és az egyes országokban végrehajtott pénzügyi restriktív intézkedések hatásaival kapcsolatban.

Várkonyiné Kupcsik Zsuzsa

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Elnöki látogatás a Kanadai Statisztikai Hivatalban. 2002. április 28. és május 5. között magyar küldöttség tartózkodott a Kanadai Statisztikai Hivatalban *dr. Mellár Tamásnak*, a Hivatal elnökének vezetésével. Ott-tartózkodásuk célja a regionális igazgatóságok működésének vizsgálata volt. Ennek során azt tanulmányozták, hogy az ott alkalmazott módszerek milyen módon ültethetők át magyar viszonyok közé. A tanulmányúton leszűrt tapasztalatok a következőkben foglalhatók össze. Fontos szempont, hogy a területi szervek feladatkörében tervezett változások térben és időben összehangoltan, a központi feladatokkal párhuzamosan valósuljanak meg. Figyelembe kell venni a két ország adatszolgáltatási hajlandóságában mutatkozó különbséget és a magyar megyei igazgatóságok ebből eredő funkcióját az adatgyűjtés területén. Az átszervezést össze kell kapcsolni az adatgyűjtési technikák fokozatos, de gyökeres megújításával.

A magyar küldöttség tanulmányozta a projektszerű működés kanadai gyakorlatát is. *Fellegi Iván*, a Kanadai Statisztikai Hivatal elnöke ismertette az 1980 és 1985 között bevezetett működési modellt, és annak a projektszerű működést lehetővé tevő elemeit.

A magyar küldöttség tagjai *dr. Soós Lőrinc*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese és *dr. Balogh Miklós*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője voltak.

Értekezlet a nemzeti számlákról. 2002. április 24. és 26. között három intézmény, az ECE, az EUROSTAT és az OECD közös értekezletet rendezett Genfben a nemzeti számlák témájában. A két-évenként sorra kerülő tanácskozáson 43 ország nemzeti számla szakértői, valamint számos nemzetközi szervezet képviselői vettek részt.

Az értekezleten elhangzott előadások a következő főbb témaköröket ölelték fel:

- a nemzeti számlák felhasználása gazdaságpolitikai célokra.
- a nemzeti számlák minősége és megbízhatósága.

- a forrásfelhasználás-táblák gyakorlati alkalmazásai.
- állóeszköz-felhalmozás, különös tekintettel a szoftverekre.
- a szolgáltatások ár- és volumenmérése.

Magyar részről *dr. Bedekovics István*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese vett részt az értekezleten és „A magyar nemzeti számlák minősége és megbízhatósága” címmel előadást tartott.

Tapasztalatsere-látogatás Zágrábban. Magyar statisztikus-szakértőkből álló küldöttség látogatott Zágrába 2002. április 22. és 23. között a népszámlálással, valamint a szervezeti és területi munkával kapcsolatos tapasztalatok kicserélése céljából.

A megbeszélések során a horvát fél ismertette az 1992-ben önállóvá vált Horvát Statisztikai Hivatal szervezetét és működését, majd tájékoztatás hangzott el a 2001. április 1-jei eszmei időpontban végrehajtott népszámlálás módszeréről, a feldolgozás helyzetéről és az eredményekről. A magyar népszámlálás lebonyolításával és eddigi eredményeivel foglalkozva a szakértők összehasonlították a horvát és a magyar összeírás módszertanát. Élénk érdeklődés kísérte a magyar Központi Statisztikai Hivatal kanadai szakértők által történt átvilágításának tapasztalatait. Ezt követően a régiók kialakításánál mutatkozó nehézségekkel foglalkoztak, melyek megoldásához a magyar küldöttség saját ilyen jellegű tapasztalatainak átadásával járult hozzá.

A magyar küldöttséget *Sánta József*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetője vezette. Tagjai *Jónás István* a Baranya Megyei Igazgatóság osztályvezetője, *Bercsényi Zoltán*, a Bács-Kiskun Megyei Igazgatóság igazgatója, és *Mátrai Eszter*, a Bács-Kiskun Megyei Igazgatóság osztályvezetője, *Klonkai László*, a Csongrád Megyei Igazgatóság igazgatója és *Biacsi Józsefné*, a Csongrád Megyei Igazgatóság igazgatóhelyettese, *Horváth József*, a Somogy Megyei Igazgatóság igazgatója és *Illyés*

András a Somogy Megyei Igazgatóság osztályvezetője voltak.

Koszorúzás. *Keleti Károlynak*, az önálló magyar statisztikai szolgálat megalapítójának, a Hivatal első vezetőjének, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának sírjára, halálának 110. évfordulója alkalmából 2002. május 30-án, a farkasréti temetőben a Központi Statisztikai Hivatal vezető munkatársai, az MTA Statisztikai bizottsága, az MTA Demográfiai Bizottsága, valamint a Magyar Statisztikai Társaság képviselői helyezték el a megemlékezés virágait.

A koszorúzás alkalmából *dr. Soós Lőrinc*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese méltatta Keleti Károly statisztikai munkásságát és hatását az utókorra.

Megemlékezés. Sokéves hagyománynak megfelelően, a Magyar Honvédelem Napja alkalmából, 2002. május 22-én, a Központi Statisztikai Hivatal központi épülete előcsarnokában, a Központi Statisztikai Hivatal vezető tisztségviselői jelenlétében került sor az első és második világháború statisztikus áldozatai emléktábláinak megkoszorúzására.

A koszorúzáson *dr. Csahók István*, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat főigazgatója tartott megemlékezést. Beszédében kiemelte a múlt hagyományai megőrzésének és ápolásának fontosságát, valamint az elődök által elért szakmai eredmények tiszteletét. Kitért a 75 évvel ezelőtti, 1927. május 29-ei, az első világháború statisztikus áldozatait megőrkítő emléktábla avatására, amelyet a Hivatal akkori igazgatója, *dr. Konkoly Thege Gyula* leplezett le és mely ünnepségen *dr. Kovács Alajos*, a Hivatal igazgatója mondott beszédet. (Az eseményről a *Statisztikai Szemle* 1927. évi 6. számában részletes beszámoló jelent meg.) A megemlékezésen a Hivatal nevében *dr. Bagó Eszter* és *Helt Ferenc* elnökhelyettesek helyezték el az emlékezés koszorúit.

Tudományos konferencia Oxfordban. A Nemzetközi Szociológiai Társaság Társadalmi Rétegződés Szakosztálya 2002. április 10. és 13. között tudományos konferenciát rendezett az angliai Oxfordban, melyen magyar részről *Bukodi Erzsébet*, a KSH osztályvezetője vett részt. A konferencia témái a következők voltak:

- a társadalmi rétegződés legújabb trendjei,
- a nemzedékek közötti mobilitás változása a különböző országokban és a különböző történeti időszakokban,
- az életútdöntések – munkaerőpiacra lépés, karriervásztás, házasság stb. – társadalmi beágyazottsága,
- az iskolából a munkapiacra vezető út jellegzetességei a különböző társadalmi berendezkedésű országokban,

- a foglalkozásikarrier-mobilitás legfontosabb jellemzői,
- a párkapcsolat-formálódás helye a felnőtté válási folyamatban.

Bukodi Erzsébet ez utóbbi szekció munkájában vett részt, és *The effect of career uncertainties on partnership formation for young cohorts in Hungary* (A karrierbizonytalanságok hatása a fiatal korosztályok párkapcsolatának alakulására Magyarországon) címmel előadást tartott.

Szakmai konferencia. A Magyar Statisztikai Társaság (MST) Demográfiai, valamint Társadalomstatisztikai Szakosztályai 2002. május 14–15-én *Életmód, életkörülmények az ezredfordulón* címmel szakmai konferenciát rendeztek a Központi Statisztikai Hivatalban. A konferencia szervezésében közreműködött a Szociológiai Társaság Rétegződés Szakosztálya. A rendezvényt *Vukovich Gabriella*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese nyitotta meg. A kétnapos rendezvényen egyrészt 1999–2000. évi életmód-időmérleg felvétel, illetve az ehhez kapcsolódó más adatforrásokra épülő elemzések eredményeit mutatták be az előadások, másrészt pedig az életmóddal összefüggő a főbb népesedési folyamatokat feltáró kutatások eredményeit ismertették az előadók.

A konferencia vitavezetői *Harcza István*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője, *Lengyel György*, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára és *Spéder Zsolt*, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója az MST Demográfiai Szakosztályának vezetője voltak. A konferencia első napján a következő előadások hangzottak el.

Utasi Ágnes-Feleky Gábor: Társadalmi szolidaritás, integráció, a társas kapcsolatok dinamikája.

Kapitány Balázs: Rizikó társadalom – szabadidős társadalom – a munka társadalma?

Angelusz Róbert-Tardos Róbert: Rétegződés és választási részvétel.

Lengyel György-Janky Béla: A szubjektív jólét társadalmi feltételei.

Szalai Júlia-Vági Péter: A munkavégzés a hagyományos szervezeti formákon kívül.

Róbert Péter: Az iskolából a munkaerőpiacra lépés.

Tóth István György: A jövedelemelosztás életkori és iskolai végzettség szerinti jellemzői.

Havasi Éva: A szegénység mérésének módszertani kérdései.

Monostori Judit: A szegénység sokdimenziós megközelítése.

Pongrácz Tiborné: Család és munka szerepe a nők életében.

Spéder Zsolt: Családtípusok és életformák.

Bukodi Erzsébet: Munkamegosztás a családokban.

Vass Csaba: Családgazdaság-típusok és időfelhasználásuk.

Falussy Béla: Trendek az időfelhasználásban.
Bálint Lajos: Regionális jellemzők az időfelhasználásban.

Az előadásokat következő élénk szakmai viták után *Harcza István* összefoglaló értékelése zárta a kétnapos szakmai konferenciát.

A XXXIX. Statisztikatörténeti Vándorulás. A Magyar Statisztikai Társaság (MST) Statisztikatörténeti Szakosztálya 2002. április 25-26-án, Tihanyban tartotta XXXIX. Vándorulását. A nyitóülésen *Lacza Sándorné*, az MST főtitkára, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője üdvözölte a megjelenteket. A nyitóülés délelőtti programjában *dr. Madarász Lajos*, a Veszprém Megyei Levéltár igazgatója „Veszprém vármegye a XVII. és a XVIII. század fordulóján az összeírások tükrében”; *Szemes Mária*, a Központi Statisztikai Hivatal Veszprém Megyei Igazgatóságának igazgatója „Veszprém megye XX. századi története”; *Szűcs Zoltán*, a Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási főosztályának osztályvezetője „Birtokosok és családok a XVIII. század második felében a Balatontól északra” címmel tartott előadást. Az előadásokat vita követte. A délutáni órákban tartott első munkaülésen *dr. Faragó Tamás*, a szociológiai tudomány doktora, a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályának elnöke elnökölt. Az ülésen *dr. Marton Ádám* kandidátus, a Központi Statisztikai Hivatal ny. osztályvezetője, az MST örökös tagja „Reprezentatív felvételek: hazai próbálkozások, mai problémák címmel”; *dr. Túű Lászlóné*, a Központi Statisztikai Hivatal ny. osztályvezetője „Az ipari termelésindexszámítás hazai kezdetei”; *dr. Pukli Péter* a KSH statisztikai főtanácsadója „A beruházásstatisztika története”; *dr. Ligeti Csák* a Posta Bank igazgatója „A statisztikai alapú hitelkockázat-elemzés 1930-tól napjainkig” címmel tartott előadást. Az előadásokat élénk vita követte.

A második munkaülésen, melyet az intézménytörténetnek és demográfia történeti kérdéseknek szenteltek, *Szemes Mária*, a Központi Statisztikai Hivatal Veszprém Megyei Igazgatóságának igazgatója elnökölt. A résztvevők meghallgatták *dr. Heinz Ervinnek*, a Központi Statisztikai Hivatal ny. szakfőtanácsosának és *dr. Lakatos Miklósnak*, a Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási főosztálya főosztályvezető-helyettesének, a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya titkárnak „A Központi Statisztikai Hivatal szervezeti felépítésének személyi állományának, költségvetésének változása 1870–1990 között” című és *Óri Péternek*, a Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos munkatársának „Hatalom és demográfia (Népeség-

összeírások a XVIII. század második felében)” című előadását. Ezt követően *dr. Faragó Tamás*, a szociológiai tudomány doktora, a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályának elnöke tartotta meg előadását „II. József népszámlálása Borsod vármegyében” címmel, majd *dr. Fazekas Csaba*, a Miskolci Egyetem dékánhelyettese „A miskolci nemesség társadalmi összetétele a reformkor elején” című előadása hangzott el.

A vitát követően *dr. Faragó Tamás* zárszavában összefoglalta a kétnapos tudományos tanácskozás főbb eseményeit és vázolta a Szakosztály terveit.

Megjelent az Életminőség és egészség. A kiadvány nagyszámú tábla és ábra segítségével ad részletes képet a magyar népesség egészségi állapotáról, az azt befolyásoló tényezőkről. Összhangban a 2000. évi Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Program megközelítésével, jelen kötet is összetett módon, átfogóan ismerteti a magyar lakosság életmódját, életminőségét a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján. Az egyes fejezetek általában az utóbbi húsz, esetenként tíz év folyamatairól adnak áttekintést nemzetközi összehasonlításban, bemutatva a hazai területi különbségeket. Az utolsó fejezet az egészségi állapot és az azt befolyásoló tényezők közötti kölcsönhatásokat matematikai-statisztikai módszerek segítségével ábrázolja nemzetközi, illetve megyei szintű adatok alapján.

A kötet tartalomjegyzéke, előszava és összefoglalója angol nyelven is megtalálható.

(Életminőség és egészség. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 284 old.)

A Nők és férfiak Magyarországon, 2001, című zsebkönyv másodikban jelent meg, és a népesség, társadalmi-gazdasági helyzetét bemutató alapvető mutatókat nemek szerinti bontásban tartalmazza. A táblagyűjtemény új témakörökkel bővült, illetve az új szempontok szerinti adatgyűjtések eredményeit is bemutatja.

(Nők és férfiak Magyarországon, 2001. Központi Statisztikai Hivatal – Szociális és Családügyi Minisztérium. Budapest. 2002. 116 old.)

A Magyar statisztikai zsebkönyv, 2001 hagyományos szerkezetben, bő táblázatos anyaggal és nagyszámú grafikkal ad képet az ország társadalmi, gazdasági, kulturális életéről, földrajzi-közigazgatási helyzetéről. A 2001. évi adatok általában előzetesek, a 2002. március 31-ig lezárt adatfeldolgozások eredményei.

A magyar adatokon kívül nemzetközi adatok is helyet kaptak a kötetben.

Az első fejezet Magyarország földrajzi, éghajlati és közigazgatási adatait tartalmazza, ezt követik a népesség és a népmozgalom adatai és hosszú távú idősorai. A további fejezetek a foglalkoztatottság, a keresetek, a háztartások jövedelme és fogyasztása, a lakás és környezet, a társadalombiztosítás és szociális ellátás, az egészségügy, a balesetek, az oktatás, a kultúra és az igazságszolgáltatás adatait foglalják össze. A zsebkönyv további része a gazdasági helyzetről ad áttekintést, elsősorban a gazdasági szervezetek, gazdasági szektorok teljesítményei alapján. Külön fejezet tartalmazza a nemzeti számlák és a külkereskedelem adatait.

A zsebkönyv a Központi Statisztikai Hivatal kiadványainak jegyzékével zárul.

(Magyar statisztikai zsebkönyv, 2001. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. XX+368 old.)

Budapest statisztikai zsebkönyve, 2001. A kiadvány 29 fejezetben tartalmazza a főváros földrajzi-éghajlati adatait, valamint a népességi, népmozgalmi és társadalmi-gazdasági helyzetére jellemző legfőbb adatokat. A zsebkönyvben megtalálhatók az agglomeráció, a közép-magyarországi régió és a megyeszékhelyek adatai is. Összehasonlításként összefoglaló országos és nemzetközi adatok egészítik ki a zsebkönyvet. Ezenkívül a népszámlálás legfontosabb adatai is helyet kaptak a kötetben. A zsebkönyv a tartalomjegyzéket és a megjegyzést angol és német nyelven is közli.

(Budapest statisztikai zsebkönyve, 2001. Központi Statisztikai Hivatal Budapesti és Pest Megyei Igazgatósága. Budapest. 2002. 215 old.)

Társadalmijelzőszám-füzetek. A sorozat legutóbbi két kötete közül az egyik a társadalmi integráció és szolidaritás jelzőszámaival foglalkozik. A fogalom tisztázását követően a társadalmi szolidaritás domináns típusainak időbeli változását, két alaptípusának együttes előfordulását, majd a konkrét jelzőszámokat mutatja be. A mellékletben áttekinthető rendszerbe szedve található a jelzőszámok és ugyancsak a melléklet tartalmazza a társadalmi kapcsolatok és a társadalmi segítségnyújtás leggyakrabban használt fogalmainak, kategóriájának és mérőszámainak rendszerét és ezek forrásait, leléhelyeit.

(A Társadalmi integráció és szolidaritás jelzőszámai. Társadalmijelzőszám-füzetek. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 32 old.)

*

Az egyes deviáns viselkedési formák főbb indikátorait mutatja be a következő módszertani füzet. Ezen belül önálló fejezet tárgyalja az alkohol- és drogfogyasztás közvetett és közvetlen indikátorait; az öngyilkosság és a droggal kapcsolatos halálozás regisztrálását, különös tekintettel a definíció és a gyakorlati alkalmazás kérdéseire. A következő fejezetben a jelenleg alkalmazott mutatókkal kapcsolatos általános feladatokkal és a javasolt indikátorok körével ismerkedhet meg az olvasó.

Az I. és II. sz. mellékletek az alkohol- és drogfogyasztás, valamint az öngyilkosság szokásos, illetve egy rendszer keretében megjelenítendő indikátorokat mutatnak be.

(Egyes deviáns viselkedési formák fontosabb indikátorai. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 2002. 49 old.)

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

STEEH, CH. ET AL.:

NEMVÁLASZOLÁSI ARÁNYOK A XX. SZÁZAD VÉGÉN

(Are they really as bad as they seem? Nonresponse rates at the end of the twentieth century.) – *Journal of Official Statistics*, 2001. 2. sz. 227-247. p.

A legtöbb kutató szerint a reprezentatív felvételekben a nemválaszolás, egyre növekvő problémát jelent, jóllehet olyan tanulmányok is olvashatók, amelyek ennek ellenkezőjét állítják. Kétségtelen, hogy egy átlagos megkérdezett hajlamos arra, hogy visszautasítsa a közreműködést, főként, ha alkalmatlan időpontban keresik.

Az Egyesült Államokban a statisztikai módszertannal foglalkozók valóban a visszautasítást tartják a válaszmegtagadás legfontosabb tényezőjének. Különösen igaz ez a telefonos interjúk esetében, ahol a vállalatok telemarketing tevékenysége is aláasta a fogadókészséget. Az európai kutatók ezzel szemben a kapcsolatteremtés nehézségeit (no contact) tartják a legfontosabbnak. Tény, hogy a leggondosabban megtervezett és végrehajtott felvételeknél is nagyon ritka a 70 százalék feletti válaszolási arány. Kérdés azonban, hogy időben hogyan alakultak ezek az arányok. Hosszabb távon inkább a személyes megkérdezéseken alapuló felvételekről vannak adatok, amelyek azonban nem használhatók a telefonos megkérdezésekhez, ahol a mintavétel számválasztáson (Random Digit Dialing – RDD) alapul.

A tanulmány három kérdést vizsgál.

1. Növekedett-e a nemválaszolás az RDD felvételeknél a XX. század végén?

2. A nemválaszolás tényezői változtak-e? Eltolódott-e a hangsúly a válaszmegtagadásokról egyéb tényezők felé?

3. Különbözik-e a nemválaszolás struktúrája a telefoninterjúkon, illetve a személyes kikérdezéseken alapuló felvételeknél?

A tanulmány két, rendszeresen ismétlődő felvett elemet elemez. Az egyik országos, a fogyasztói véleményeket vizsgálja (Survey of Consumer Attitudes – SCA), a másik a Georgiai Állami Felvétel (Georgia State Poll – GSP).

Az SCA 1977 óta, havonta végzett telefonos felvétel, amely a gazdaság fogyasztói megítélését, valamint ehhez kapcsolódó kérdéseket vizsgálja egy olyan mintán, amelynek havonta 60 százaléka cserélődik, tehát több mint a fele új cím. A GSP két földrajzilag elhatárolt almintából (központi és egyéb) álló negyedévenkénti felvétel. Célja 400-400 sikeres felvétel a két almintából.

A nemválaszolás vizsgálatánál legalább három, gondosan meghatározott tényezőt kell vizsgálni. Nevezetesen a megtagadások, az elérhetetlenség, valamint az egyéb meghíúsulások számát. Különösen két felvétel összehasonlításakor fontos, hogy a fogalmakat egyformán értelmezzük. A megtagadás kódolása például több szubjektív tényezőtől is függ (a megkeresések száma, a válaszadás halogatása stb.).

Az egyéb kategóriák kezelése sem könnyű. Ezért célszerűnek látszott a meghíúsulások másik kategóriáját összevonatn „nem megtagadásként” kezelni.

A statisztikák arra is rámutatnak, hogy az évek során a változások nem jelentősek: mindkét típusú meghíúsulás növekedése nagyon mérsékelt volt.

A meghíúsulások alakulása 1995 és 1999 között nem írható le lineáris trenddel. A részletes vizsgálá-

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését *Rettich Béla* szerkesztésében), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszakos kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóirat szemlélt* tartalmaz.

tok harmadfokú illeszkedést találtak a legjobbban, s bár nem jelentős mértékben, de különbség fedezhető fel a tényezők alakulásában is.

Általános tapasztalat, hogy az urbanizációval párhuzamosan növekszik a visszautasítások száma. A telefonos megkérdezéseknél nehéz a mintát regionális jellemzők szerint csoportosítani, nem úgy, mint a személyes megkeresések esetében. Az SCA-t eszerint nem is lehetett elemezni. Ezzel szemben a GSP a két almintából kiindulva elemezhető: MSA (Metropolitan Standard Area) és nem MSA bontásban.

Az elemzés során az MSA-t három részre bontották: nagyvárosi, külvárosi és „metropolitan” lakosság. Az eredmények azt mutatják, hogy a nemválaszolás összetétele változik a főleg megtagadásoktól a megtagadások és a „no contact” irányába a metropolisok esetében. Úgy tűnik, hogy hasonlóan az 1980-as évek elejéhez, amikor a személyes kikérdezések esetében a fő feladat a nemválaszolás csökkentése terén a kapcsolatfelvétellel megteremtése volt, most az RDD felvételeknél is arra kell törekedni, hogy a „no contact” esetek száma csökkenjen.

Mi magyarázata a kapcsolatfelvétel növekvő nehézségeit a telefonos megkérdezéseknél? Több technikai jellegű magyarázat is lehet. A tanulmány az üzenetrögzítők számát vizsgálta. A különböző irányú térbeli és időbeli összehasonlítások elvégzése nem jelzett határozott kapcsolatot az üzenetrögzítők számának növekedésével. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy az üzenetrögzítőket más, technikailag fejlettebb eszközök váltják fel, amire a közeljövőben szintén figyelmet kell fordítani.

Kísérletet kell tenni arra is, hogy próbáljuk a megtagadókat elhatározásuk megváltoztatására bírni. Ez mindkét felvételben körülbelül 15 százalékban eredményes is volt. Ebben segíthetett valamilyen ösztönzés, aminek konkrét hatásmechanizmusát még nem tárták fel. Másik lehetőség, hogy a

kiválasztott háztartásokat többször egymásután felkeressük.

Áttekintve a tanulmányban ismertetett kutatások eredményeit, talán az a leglényegesebb, hogy a feltehető kérdésre nem lehet határozott választ adni. Az SCA esetében a megtagadások mértéke az 1960-1970-es években növekedett, de az 1980-1990-es években ez a tendencia nem folytatódott. Érdekes az a jelenség, hogy a megkérdezettek nem mutattak nagyobb válaszolási hajlandóságot a telefonos megkérdezéseknél.

A felvételek jellegét és területi sajátosságait sokféle szempont szerint vizsgálták. Találkozhatunk rövid távú, kismértékű változásokkal, amelyek közül talán az tekinthető szignifikánsnak, hogy a megtagadások egy része egyfajta kombinációja a megtagadásnak és a kapcsolatfelvétel meghíúsulásának.

Végül megállapíthatjuk, hogy a nemválaszok jellege az RDD felvételekben más, mint a személyes kikérdezéseknél. Ugyanakkor remélhető, hogy időben az RDD felvételek nem fognak olyan jelentős átalakuláson keresztül menni, mint a személyes kikérdezések. Azzal számolni kell, hogy a telefonos technikák fejlődése megnehezíti a kapcsolatteremtést (a nem kívánt hívások kiszűrésekor).

A megállapítások között található az, hogy a technikai fejlődéssel párhuzamosan, különösen az RDD telefoninterjúk a XXI. században kevésbé lesznek megbízhatók, különösen akkor, ha nincs elég idő az ismételt próbálkozásokra. Ezen valamelyest segíthet, hogy a jövőben a megtagadások helyett az egyéb meghíúsulásokra irányítjuk a figyelmünket. A meghíúsulások kódolását pedig pontosabbá, jól körülhatárolhatóvá kell tenni, hogy időben elemezhetőek legyenek. Mindezen túl szükség van a telefonos minták kiterjesztésére a mobiltelefonok körében is.

(Ism.: *Marton Ádám*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BIFFL, G.:

A BETEGÁLLOMÁNY MINT NÖVEKVŐ JELENTŐSÉGŰ MUNKAERŐ-PIACI JELZŐSZÁM

(Der Krankenstand als wichtiger Arbeitsmarktindikator. – *WIFO Monatsberichte*, 2002. 1 sz. 39-52. p.)

A betegállomány igénybevétele nemcsak kortól és nemtől függ, de befolyásolja a gazdaság szerkezete, a munkafeltételek és a törvényi szabályozás is. Ausztriában az utóbbi 20 évben részben a koren-

gedményes és a rokkantsági nyugdíj igénybevétele lehetősége miatt a betegállományban töltött idő viszonylag csekély volt. Ha az Európai Unió követelményeinek megfelelően a munkában töltött idő meghosszabbodik, az a betegállomány gyakoriságának növekedésével járhat. Ez a betegbiztosító és a munkáltató költségeit egyaránt növeli.

A tanulmány szerzője az osztrák foglalkoztatottak főbb jellemzőit és azok várható változását vizsgálja. Míközben az átlagos betegállományban töltött idő részben a korai és rugalmas nyugdíjazási gyakor-

lat miatt évtizedek óta folyamatosan csökken, ez a „babyboom” nemzedék tömeges nyugdíjassá válásakor már nem tartható tovább. Nemcsak a megbízósítorára nehezedő pénzügyi nyomás, de a demográfiai helyzet alakulása is indokolja, hogy a jövőben a munkavállalók magasabb életkorban vonuljanak ki a munkaerőpiacról, összhangban az Európai Unió foglalkozáspolitikai elképzeléseivel. Ugyanakkor számolni kell azzal, hogy a hosszabb munkában töltött idő gyakoribb betegállományt, több balesetet eredményez, aminek költségei is jelentősek.

A megbízósítótól származó éves betegállomány-statisztikákból jól látható konjunktúraciklus rajzolódik ki. 1964-ben 36,2 millió munkanap esett ki betegség vagy baleset miatt, 2000-ben már nyolc százalékkal több, 39,2 millió. A két időpont között recesszió esetén kevesebb, konjunktúra idején hosszabb idő esett ki emiatt. Ez a jelenség természetesen nem osztrák sajátosság, jól ismeri a szakirodalom is az ún. „healthy worker” (egészséges dolgozó) effektust.

A kieső napok számát három tényező határozza meg: a munkavállalók száma, a betegség gyakorisága és annak időtartama. A kilencvenes években a munkavállalók 50-60 százaléka legalább egyszer betegség miatt hiányzott. Az egy főre jutó hiányzási esetek száma 1964 és 2000 között 0,8-ről 1,1-re nőtt, viszont annak átlagos ideje 19,3 napról 12,6 napra csökkent.

A hiányzások jelentős idénybeli eltérést mutatnak, ahol a csúcspont a téli influenzás időszakok jelennek meg. Ausztriában a betegség miatti hiányzás a fizikai dolgozók esetében kétszer gyakoribb, mint a szellemi foglalkozásúaknál.

Sajátos kapcsolat van a munkanélküliség és a betegállomány között. A svéd adatok például azt mutatják, hogy hosszabb ideig hiányoznak betegség miatt azok, akik már voltak munkanélküliek, mint azok, akik még nem. A német és az osztrák adatok szintén szoros korrelációt mutatnak a betegség miatti hiányzás és a munkanélküliség veszélye között. Gyakrabban hiányoznak az átlagosnál azok, akik rendszeresen túlóráznak. A férfiak esetében a rész-munkaidős foglalkoztatás is fokozott rizikófaktor, mivel ez esetükben bizonytalanabb egzisztenciális helyzetet jelent.

Sajátos, hogy Ausztriában, Németországban és Belgiumban a férfiak többször betegek, mint a nők, szemben az uniós országok többségével. Az osztrák adat vélhetően azzal függ össze, hogy a férfiak lényegesen nagyobb arányban dolgoznak, mint a nők.

A betegállomány valószínűsége az 55-64 éves korosztályban a legnagyobb, a középkorostállyánál a legkisebb, míg a fiatalok a két korcsoport között he-

lyezkednek el. A férfiak és a nők között e téren vannak különbségek. Az idősebbek betegség miatti hiányzása nem annyira gyakori, de hosszabb, mint a fiataloké. 2000. évi adatok szerint az 55-59 évesek évi 26 napot, a 60-64 évesek pedig 29 napot hiányoztak átlagosan betegség miatt, míg a 20 éven aluli munkavállalóknál ez az érték 7 nap. 64 év felett a betegség miatti hiányzás exponenciálisan nő (hasonlóan a 15 éven aluliakhoz). Ezek az eredmények egybeesnek a nemzetközi tapasztalattal. A betegség miatti hiányzás trendje jól tükrözi a népesség demográfiai összetételének változását. A középkorosztályba tartozó munkavállalók aránynövekedésével az elmúlt harminc évben némileg nőtt a hiányzások gyakorisága, de érdemben rövidült annak hossza. Ha az idősebb munkavállalók munkaerő-piaci súlya növekszik, növekedni fog az összes betegség miatti időkiesés.

A betegség miatti hiányzás erősen ágazat-specifikus. Leggyakoribb az építőiparban és az építőanyag-iparban, melyet a textil- és textilruházati ipar követ, de az ipar minden területén meghaladja a betegség miatti munkaidő-kiesés a nemzetgazdasági átlagot. A férfiak és a nők betegség miatti hiányzása még akkor is eltérő jellegű, ha azonos munkaterületen dolgoznak.

Nemzetközi adatok szerint a betegség, illetve a baleset kockázata a termelőágazatokra jellemző foglalkozások esetében az átlagosnál nagyobb. Ezt a megállapítást támasztja alá a 2000. évi ausztriai munkaerő-felmérés kiegészítő felvételének eredménye is. Ezzel szemben a szolgáltatási és a mezőgazdasági foglalkozásúaknál ennél lényegesen alacsonyabb. Az adatok szerint a tanárok, a szociális munkások és az egészségügyi szakszemélyzet tölti a leghosszabb időt betegség miatt távol munkahelyétől, ezen belül is elsősorban a nők. A termelőágazatok közül az egészségügyi kockázat a férfiak uralta összeszerelő és fémipari foglalkozások esetében a legnagyobb, míg a nők legtöbbször a fa- és papíriparban, továbbá az élelmiszeriparban hiányoznak betegség miatt.

Az EU foglalkoztatáspolitikai irányelvek jövőbeni fokozódó érvényesülése növelni fogja Ausztriában a nők és az idősek munkaerő piaci részvételét, ami várhatóan megtöri a betegség miatti hiányzás csökkenő trendjét. Emiatt Ausztria eddigi, nemzetközi viszonylatban kedvező pozícióit elveszítheti, hacsak nem sikerül ezt a folyamatot, az egészségügyi és baleseti kockázat mérséklésével ellensúlyozni.

(Ism.: Lakatos Judit)

BEBLO, M. – KNAUS, T.:

A JÖVEDELEMEGYENLŐTLENSÉG MÉRÉSE
AZ EUROÖVEZETBEN

(Measuring income inequality in Euroland.) – *Review of Income and Wealth*. 2001. 3. sz. 301-320. p.

Az EMU (Economic and Monetary Union – Gazdasági és Monetáris Unió) 1999. január 1-jei bevezetése mérföldkő Európa gazdasági egységének megteremtésében. Ugyanakkor tény, hogy továbbra is jelentős gazdasági, kulturális és társadalmi különbségek vannak a tagországok között. A szerzők aggregált mérőszámot ismertettek az euroövezeten belüli jövedelmi egyenlőtlenség mérésére, és a politikusok figyelmébe ajánlják azt döntéseik meghozatalánál.

Beblo és *Knaus* az 1990-es évek közepén végzett Európai Közösségek Háztartás Panelje (European Community Household Panel – ECHP) második hullámának és a Luxemburgi Jövedelem Felmérés (Luxemburg Income Study – LIS) mikroadataira támaszkodnak. Az eredmények az EMU-ból még kimaradt országok, illetve az újabb EU-tagjelöltek belépése után ismételtlen előállíthatók lesznek. A javasolt mérőszám a Theil-féle egyenlőtlenségi index, ami additív módon felbontható. Az index lehetővé teszi annak megállapítását, hogy az euroövezet egészében megnyilvánuló jövedelem-egyenlőtlenséghez miképpen járulnak hozzá az egyes országok, illetve a különböző összetételű háztartások. Az index emellett a kormányok jövedelem-újraelosztási politikájának értékelésére is módot ad.

A számításoknál a rendelkezésre álló nettó pénzbeli jövedelmet vették figyelembe. A nemzeti valutában közölt értékeket az EUROSTAT által adott évre vonatkozóan közölt vásárlóerő-paritások alapján tették összehasonlíthatóvá. Az egy főre jutó értékek meghatározásánál nem voltak (mivel nem lehettek) tekintettel a háztartáson belüli egyenlőtlenségre. Az alkalmazott Theil-index a népesség, az egyedi és az átlagos jövedelem alapján méri a jövedelemegyenlőtlenséget:

$$T = \frac{1}{N} \sum \left(\frac{y_i}{\mu} \right) \ln \left(\frac{y_i}{\mu} \right)$$

ahol N a népességszámot, y_i az egyedi jövedelmet és μ az átlagos jövedelmet jelenti. Az index additív volta lehetővé teszi a teljes sokaságon, azaz a teljes euroövezeten belül az egyes részcsoportok (országok és háztartások) közötti jövedelemegyenlőtlenség mérését. Mindez a részcsoportok függetlenségét tételezi fel, ami a szerzők szerint nem pusztán intuitív meg-

állapítás. Arra hivatkoznak, hogy például a németországi jövedelemegyenlőtlenség nem függ, mondjuk a Portugálián belüli jövedelemegyenlőtlenségtől. (A kohéziós politikáról nem esik említés.) Az index additívását azért tartják fontosnak, mert az újabb tagországok megjelenésekor ily módon a számításoknak a kiegészítésére, újraszűzésre lesz szükség.

Az index nyújtotta eredményeket tekintve megállapítható, hogy a közép-európai országok nagyobb arányt képviselnek a magasabb jövedelmet jelentő decilisekben, mint amit ezek az országok az összes népességük alapján az euroövezetben kitesznek. A 10. decilisben Németország részesedése 42 százalék, szemben a teljes népessége által kitett 29 százalékkal. Franciaország esetében ezek az értékek 26 és 20 százalék. A dél-európai országoknál ennek a fordítottja áll fenn: ők az alacsonyabb jövedelmet jelentő decilisekben képviselnek nagyobb arányt, mint amit az összes népességük alapján jelentenek. Az első decilisben Spanyolország részesedése 26 százalék, szemben azzal a 14 százalékkal, amit az összes népessége alapján az euroövezetben jelent. Portugália esetében ezek a számok 11 és 4 százalék. A mediterrán országok mellett Írországról is hasonló mondható el: az első decilisben 26, az összes népességet tekintve 20 százalékot tesz ki az euroövezetben. A kisebb országoknál a néhány százalékos részesedések összevetése torzítást okozhat.

Az euroövezet egészére számított index értéktől elmarad Hollandia, Belgium, Ausztria, Franciaország és Németország jövedelemegyenlőtlenségi indexe. Ezekben az országokban mondható a leginkább kiegyenlítettnek a jövedelemeloszlás. Olaszország, Spanyolország és Luxemburg ilyen szempontból átlagosnak ítéltető. Írország és Portugália az övezet azon országai, ahol leginkább egyenlőtlen a jövedelemeloszlás. Ami az egy főre jutó átlagos jövedelmet illeti, ez az országok többségénél 10 és 14 ezer ECU között alakult évenként. Ennél magasabb a luxemburgi, míg alacsonyabb a spanyol és a portugál érték. A jövedelem nagysága és a jövedelem-egyenlőtlenség mértéke között nem látszik összefüggés.

A háztartások típusait-összetételét vizsgálva úgy találták, hogy az idős (60 év feletti) háztartások körében a legnagyobb a jövedelemegyenlőtlenség. A magyarázat a fizetéshez kapcsolódó nyugdíjrendszer, ahol összegződik egy egész élet kereseti egyenlőtlensége. A bérekkel ellentétben a nyugdíjaknál az adózás nem tölt be jövedelemkiegészítő szerepet, lévén ez utóbbi adómentes. A magánnyugdíjpénztárakba történt befizetések csak növelik az előbbiből adódó különbségeket. Az euroövezet egészében megnyilvánuló jövedelemegyenlőtlenség

csak kisebb mértékben tudható be a háztartások típusai közötti különbségnek, alapvetően az országok egészére jellemző jövedelemegyenlőtlenség a meghatározó.

A különböző típusú háztartások közötti jövedelemegyenlőtlenség mértéke az eltérő mértékű szociális ellátást tükrözi. Írorszáiban a legnagyobbak az idős háztartások közötti különbségek, és itt a legalacsonyabbak az idősek szociális támogatására fordított kiadások. Portugáliában és Spanyolországban nagyok a gyermekes háztartások közötti jövedelemkülönbségek, és ezekben az országokban a legalacsonyabb a családi pótlék. A társadalombiztosítási kiadások GDP-hez viszonyított aránya és a háztartások közötti jövedelemegyenlőtlenség mértéke között negatív kapcsolat mutatkozik: az ilyen célú kiadások láthatólag a különbségek csökkentésére irányulnak.

A jövedelemegyenlőtlenség országokénti vizsgálatát elvégezték a szociális támogatások fi-

gyelembevitelével és anélkül is. Az állami beavatkozás eszerint növeli az országok között ezen a téren mutatkozó eltéréseket. A gazdagabb országok (a Benelux államok, Németország, Franciaország) inkább megengedhetik maguknak, hogy javítsanak a szegények jövedelmi helyzetén, szemben a kevésbé gazdag országokkal (mint például Írország és Portugália). A szociális támogatás nélkül vizsgálva az országokat, az átlagos jövedelem és a jövedelemegyenlőtlenség mértéke között csak gyenge kapcsolatot lehetett kimutatni. A szociális támogatást is figyelembe véve egyértelmű, negatív kapcsolat mutatkozott. Ez más oldalról jelzi a gazdagabb országok kiterjedtebb szociális ellátórendszerét.

(Ism.: Szász Kálmán)

DEMOGRÁFIA

GAMINIRATNE, W. K.:

AZ AUSZTRÁL HALÁLOKI STATISZTIKA LEGÚJABB VÍVMÁNYAI

(Recent developments in causes of death statistics in Australia: automation and multiple cause coding.) – *Genus*, 2001. 1. sz. 123–141. p.

Az 1900-as évek kezdetétől napjainkig követhetjük nyomon az ausztrál halálloki statisztika fejlődését. A tanulmány foglalkozik a halálloki kódolásban használt osztályozási rendszerekkel, azok fejlődésével, a halottvizsgálati bizonyítvány nemzetközi formulájának kialakításával, az egyetlen halállokra alapozott halállozi statisztikákkal és annak korlátaival, illetve az automatikus halálloki kódolás és ezzel párhuzamosan a többes halálloki kódolás ausztráliai bevezetésével.

Az egyetlen halállokra alapozott halállozi statisztika korlátai a népesség egészségi állapotának változását vizsgálva még szembeötlőbbé válnak. Az ausztrál népesség életkori és halálloki ugyanis sokat változott a XIX. század során, és nagyban különbözik attól az állapottól, amikor az egyetlen alapvető halállok koncepcióját elfogadták. A férfiak születés pillanatában várható átlagos élettartama az 1902-ben számított 55 évről 1996-ra 74 évre nőtt; a nők ugyanebben az időben 59-ről 84-re. Ezt a növekedést a fertőző betegségektől a degeneratív és civilizációs megbetegedések irányába való elmozdulás kísérte, mely jelenséget *Omran* az európai epidemiológiai változások harmadik szaka-

szának karakterisztikus jelenségeként ír le. Ausztráliában a halállozások több mint 75 százaléka 65 év felett következik be, és mintegy egynegyede 85 év felett. Az időskorúak halálát többségében krónikus betegségek okozzák, melyeket számos más betegség és állapot is kísér.

A cikk ismerteti, hogy a többes halálloki kódolás bevezetését hosszú fejlődési folyamat előzte meg Ausztráliában is. Ausztráliában a halálloki adatok és egyéb statisztikai információk rögzítése hagyományosan az állami és helyi anyakönyvvezetők feladata. A kódolás, adatfeldolgozás és táblába foglalás az Ausztrál Statisztikai Hivatal (Australian Bureau of Statistics – ABS) helyi szerveinél történt egészen addig, amíg 1993-ban nem centralizálták a rendszert. A kódolók, akik az elsődleges halállokat kiválasztják, komplex feladattal kerülnek szembe, ha a halottvizsgálati bizonyítványon felsorolt több halállokhhoz is kódszámot kell kapcsolniuk, majd táblába foglalniuk az eredményeket. Számítógépes rendszer hiányában ez drága, időt rabló tevékenység lenne, ami megakadályozta az ABS-t abban, hogy a többes halálloki kódolás bevezetését kezdeményezze. Megítélése szerint a költségek, melyeket a szóban forgó rendszer létrehozása követel, jóval nagyobbak, mint az ilyen típusú adatok iránti igény.

A szerző rávilágít, hogy a többes halálloki kódolás egyik előnye, hogy éppen azokat a hiányosságokat pótolja, amelyeket az egyetlen halállok fő okként való kiválasztása eredményez. Lényege ugyanis, hogy a halállokokról szóló minden olyan informá-

ciót megőríz, ami eredetileg a bizonyítványon szerepelt, így az összes körülmény együttes hatását tudja vizsgálni. Ausztráliában az 1997-ben rögzített haláleseteknek mindössze 18 százalékánál szerepel egyetlen halál a bizonyítványon, közel 50 százalékuknál 2-3 ok is fel volt sorolva, sőt 12 százalékánál 5 vagy több. Ha az összes halálakat rögzítjük és kódoljuk, akkor megállapítható, hogy mely betegségek szerepelnek leggyakrabban a bizonyítványokon, melyek fordulnak elő egyszerre, és melyiket milyen gyakorisággal választják a halál fő okául. Például az 1997-es adatok szerint Ausztráliában leggyakrabban (50 544 esetben) valamely rosszindulatú daganatot említettek a bizonyítványokon, de csak az esetek 68 százalékában választották azt elsődleges oknak. Ugyanígy az ischaemiás szívbetegség is gyakran szerepelt, de csak 58 százalékos arányban választották a halál alapvető okának. Az is kiderül, hogy vannak betegségek, melyeket ritkán választanak ki, viszont gyakran szerepeltek a bizonyítványokon. Ilyen a cukorbetegség, az érlelmeszesedés vagy a magas vérnyomás, amelyek tehát nem voltak olyan súlyosak, mint a többi ok, de növelik a halálozás esélyét. A többes halálóki kódolás legfontosabb előnye, hogy az erőszakos halálesetknél is minden körülményről: sérülésekről, mérgezésekről, komplikációról számot ad. Így ha e több tényező együttes hatását rögzíteni tudjuk, az értékes információt jelent az adott sérülések megelőzése szempontjából.

Emellett a több halálóki kódolása bizonyos halálóki esetekben segítséget nyújt a várható élettartamra gyakorolt hatásuk megbecslésében. Ezen számítások háttérében az „egymással konkuráló veszélyek” elmélete áll, mely szerint az ember számos halálozási rizikófaktornak van kitéve, mint a rák, a szívbetegségek vagy a tuberkulózis. A *Chiang* nevéhez kötődő modell, mely eredetileg az egyetlen alapvető halálóki koncepcióra alapoz, felhasználva a többes haláloki kódolás eredményeit, kiterjeszhető a járulékos halálóki kódolásra is, feltételezve azok összefüggését.

A továbbiakban a szerző felsorolja mindazokat az előnyöket, melyek az automatizált rendszer bevezetéséhez kapcsolódnak:

- gyorsabb és részletesebb adatfeldolgozást tesz lehetővé, mint a kézi kódolás;
- hosszú távon járulékos megtakarítást jelent azzal, hogy csökkennek az oktatási költségek, illetve alacsonyabb létszámú személyzet is el tudja látni az automatizált rendszer feladatait.

Mindezek mellett a rendszer előnyei a következők:

- javul az adatok megbízhatósága és minősége;
- mélyebb epidemiológiai és demográfiai kutatásokra ad lehetőséget;

- egyszerűbbé teszi a BNO (Betegségek Nemzetközi Osztályozása) újabb revízióira való áttérést,
- előmozdítja a nemzetközi összehasonlítást és együttműködést.

Az adatok nagyobb megbízhatóságát és jobb minőségét a következőképpen indokolja: jóllehet az adatok minősége nagymértékben függ a halottvizsgálati bizonyítványon rendelkezésre álló információ milyenségétől, az automatizált rendszer mindenképpen következetesebben alkalmazza a BNO szabályait, mint az kézi kódoláskor lehetséges. A rögzítést végző MICAR (Mortality Medical Indexing Classification And Retrieval – Halálozási Orvosi Indexálás Osztályozása és Retriválás) program szótára részletes listát tartalmaz azokról a betegségekről, rövidítésekről, amelyek gyakran szerepelnek a halottvizsgálati bizonyítványokban. Így pontosan felismer minden angol vagy latin kifejezést, szókapcsolatot, rövidítést, és ezek mindegyikéhez egy külön kódszámot kapcsol, amit ERN-számmak (Entity Reference Number – Személyi Referenciaszám) nevez. Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az erőszakos halálesetknél, ahol a sérülésekkel kapcsolatos információk gyakran több helyen található meg a halottvizsgálati bizonyítványon, a MICAR nem mindig tudja a megfelelő ERN-számot kikeresni. A MICAR számára az is általános problémát jelent, hogy az olyan bizonyítványok esetében, amelyeket olyan bírósági halottkém töltött ki, aki nem rendelkezik az orvosokéhoz hasonló szintű szaktudással, megállapítsa a halálóki helyes okozati sorrendjét. A pontosság több tényező függvénye. Befolyásolja, hogy a BNO mely revíziója szerint kódolnak, milyen nyelvi környezetben alkalmazzák a programot és milyen a bizonyítványok kitöltésének gyakorlata.

Mivel a program segítségével minden okot leködölnek és elemeznek, sokkal szembeötlőbbé válnak az adatállomány hiányosságai is, ami szintén befolyásolja a minőséget. Ez nagyobb odafigyelésre, fokozottabb pontosságra ösztönzi a halottvizsgálati bizonyítványok kitöltőit. Az Egyesült Államokban például azt figyelték meg, hogy a többes haláloki kódolás bevezetésekor megnőtt a bizonyítványon felsorolt állapotok száma, és ezzel egy időben ritkábban írtak be bizonytalan vagy rosszul meghatározott állapotokat.

A szerző a következőképpen foglalja össze az ausztrál haláloki statisztika fejlődésének jelentőségét. Ez a statisztikának az egyetlen olyan területe, amely a nemzetek egészségi állapotára becslést ad, az a hagyományos megközelítés, amely egyetlen halálóki okot emel ki, csak részleges képet mutat a társadalom halálozási trendjéről. Amellett, hogy az

egyetlen okos halálozási statisztikának vannak korlátai, hasznos egydimenziós jelzésnek tekinthető, amely megmutatja a halált kiváltó események elindítóját. Ezért a több halálok együttes kódolására irányuló módszert az egy alapvető halálokra alapozott statisztikák kiegészítőjének, nem pedig helyettesítőjének kell tekinteni.

A halálokok számítógépes kódolása, az elsődleges halálok automatizált kiválasztása, és a több halálok együtteséből létrehozott adatállomány megteremtése fontos előrelépést jelentett az ausztrál halál-oki statisztikában. Az egyetlen halálok kódolásáról a többes halál-oki kódolásra, a kézi kódolásról az automatikusra való áttérés, illetve mind az alapvető halálok, mind a több halálok együttesének táblában való közlés jelentős előrelépés. Az automatizálás során nyert tapasztalatok más adatgyűjtéseknél is alkalmazhatók, és az automatikus kódolás bevezetése a jövőben további fontos területeken is lehetséges.

(Ism.: *Bene Mónika*)

MUELLER, U.:

LÉTEZIK-E AZ ÁTLAGOS TERMÉKENYSÉGET
MEGKÖZELÍTŐ STABILIZÁLÓ SZELEKCIÓ
A MODERN TÁRSADALOMBAN?

(Is there a stabilizing selection around average fertility in modern human populations?) – *Population and Development Review*, 2001. 3. sz. 469–498. p.

Az emberiség történelmében a legtöbb vizsgált helyen és időpontban, a termékenységi szint jóval a fiziológiailag lehetséges felső határ alatt maradt. A modern ipari társadalmakban – a rendkívül fejlett egészségvédelem és minden idők legalacsonyabb csecsemőhalandósága ellenére – a fiziológiailag lehetséges maximum és a tényleges születések száma közötti különbség nagyobb, mint valaha.

Úgy tűnik, hogy az emberi társadalmakban a befejezett termékenység átlagos nő-gyermekszám megoszlása unimodális, egyetlen leggyakoribb értéket mutat. Sőt, az ipari társadalmakban a leggyakoribb gyermekszám sokszor olyan közbenső szám, amely körül a megoszlás viszonylag magas. Az összes nő mintegy 60-70 százalékára a modális értéknél eggyel több vagy eggyel kevesebb szülésszámú befejezett termékenység jellemző. Ez a jelenség számos ipari társadalomban megfigyelhető, és az idők folyamán meglehetősen állandó jellemzővé vált.

A demográfiai átalakulást a stabilizáló szelekció magyarázza a legjobban a természetes szelekció összefüggésében anélkül, hogy messzemenő következtetéseket vonnánk le az ember reprodukivitására vo-

natkozó döntéshozataláról. Az ipari társadalmakban a demográfiai átalakulás után a befejezett családméret viszonylag szűk átlagérték körül mozog. Az átlagérték stabilizáló szelekció eredménye is lehetett. Egy másik elmélet szerint a demográfiai átmenetet az optimális családméret csökkenése, majd egy viszonylag alacsony szinten történő megállapodása jellemzi, kezdetben irányított, később stabilizáló szelekció eredményeként.

Az újabbrkori populációban kialakult stabilizáló szelekció vizsgálatára Mueller öt mintavételes felmérést végzett. Két levélinterjú során 1990-ben és 1991-ben egyrészt az Egyesült Államok West Point-i Katonai Akadémiája 1950-es évfolyamának 540 élő tagja közül 437 személy (születési évük 1923 és 1929 között, közbenső év 1927), másrészt az Egyesült Államok Hadseregének 408 nyugalmazott altisztje közül 163 személy (születési év 1913 és 1937 között, közbenső év 1927) szakmai és családi életrajzi adatait vizsgálta. További két hasonló mintavételes felmérésben, 1992-ben és 1993-ban 480 nyugatnémet (Hessen tartomány) orvosból (29% nő) és 493 keletnémet (Szászország) orvosból (40% nő) álló csoport (mindkét csoport születési éve 1930 és 1935 között) adatait elemezte. A négy felmérésből ehhez a tanulmányhoz három változót alkalmazott: a válaszadó saját gyermekeinek számát, a válaszadó férfi- és nőtestvérei gyermekeinek számát, valamint a válaszadó unokatestvéreinek számát testvérenként. Végül az ötödik felmérés során állami forrásból, anyakönyvi adatokon alapuló, teljes dokumentációból az európai királyi családok 1545 tagjának élettartamadatait vizsgálta (születési idejük 1790. január 1. és 1939. december 31. között).

A kérdés az, hogy az átlagos termékenységet (azaz az utánpótlást) megközelítő stabilizáló szelekció releváns-e az ipari társadalmak szociológiai feltételei között is. A stabilizáló szelekcióra vonatkozó bizonyíték, alacsony gyermektelenségi arányszám mellett *Daly* és *Wilson* következtetését támasztaná alá, amely szerint ezekben a társadalmakban a szelekciós kényszer és az evolúciós sebesség, a korábbi társadalmakkal összehasonlítva jelentősen csökkent. Ez a nézet szinte közhellyé vált az evolúcióval foglalkozó demográfusok körében.

A stabilizáló szelekcióra vonatkozó bizonyíték, alacsony gyermektelenségi arányszám mellett azt is jelentené, hogy az egyes társadalmakban ma élő populáció a körülbelül tíz generációval ezelőtt élt népesség nagy hányadának leszármazottaiából áll. A másik lehetőség, hogy mindannyian a tíz generációval ezelőtt élt népesség, főként nagycsaládok kis hányadának leszármazottai vagyunk. Ezek a nagycsaládok közismerten sok szempontból különböznek

más családoktól. Inkább vidéki, mint városi lakosok, nagyon gyakran azonos státusban vannak, és egy bizonyos foglalkozási csoporthoz tartoznak. Körükben kisebb a migráció, vallásosabbak és más értékeik, viselkedési normáik vannak. Amennyiben a második lehetőség beigazolódik, a hosszú távú társadalmi változások iránt érdeklődő szakembereknek a szokásosnál jóval több figyelmet kell majd szentelniük a nagycsaládok kiváltotta hatásokra.

A szerző az öt mintavételes felvétel adatállományainak vizsgálata során a szülők termékenységi adatainak teljes állományában monotonikusan pozitív összefüggést fedezett fel a teljes leszármazotti termékenység és az egyenes ági leszármazottak túlélése szerint mért hosszú távú szaporodási képesség között. Minél több volt a gyermekek száma, annál több unoka született, és minél több gyermek született, annál nagyobb volt az egyenes ági leszármazot-

tak túlélési esélye. A megfigyelt családoknál az intermediális gyermekszám nem bizonyult optimálisnak a hosszú távú szaporodási képesség szempontjából. Megállapítható tehát, hogy az optimális gyermekszám magasabb, mint a megfigyelt átlagérték vagyis, hogy a különböző kisebb populációkban az optimális gyermekszám különböző értékeket mutathat. A probléma lényege nem az, hogy a megfigyelt átlagos termékenységi szint esetleg nem optimális a szaporodási képesség szempontjából, hanem, hogy a megfigyelések eredményei nem utalnak stabilizáló szelekcióra és így intermediális optimumra sem. Az öt minta vizsgálatának megállapításaiból az a következtetés vonható le, hogy a szaporodási képesség szempontjából a maximális gyermekszám bizonyult optimálisnak.

(Ism.: *Hejna Ferencné*)

BIBLIOGRÁFIA

A *Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához* az alábbi, helyben megtekinthető, de nem kölcsönözhető fontosabb könyvek és CD-ROM-ok érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

Annuaire statistique de la France : Résultats de 2002 / Institut National de la Statistique et des Études Économiques. Paris : INSEE, cop. 2002. – XXIV, 968 p.

Franciaország statisztikai évkönyve, 2002.

I-033-B-0003/2002

Annuaire statistique du Luxembourg, 2001 [Elektronikus dok.] / Service central de la statistique et des études économiques. - Luxembourg : Statec, [2001]. - CD

Luxemburg statisztikai évkönyve, 2001.

CD-0231/01

Årsbok för Sveriges kommuner, 2002 = Statistical yearbook of administrative districts of Sweden. - Stockholm : SCB, 2002. – 123 p.

Svédország területi statisztikai évkönyve, 2002.

I-041-C-0230/2002

Czech Republic in figures, 2001 / Czech Statistical Office. - Praha : CSU, cop. 2001. – 39 p.

Csehország számokban, 2001.

I-020-C-0071/2001

Korea statistical yearbook, 2001 / National Statistical Office. - Seoul : NSO, 2001. – 793 p.

Dél-Korea statisztikai évkönyve, 2001.

I-145-B-0002/2001

L'Algérie en quelques chiffres, 1998-1999 : Résultats / Office National des Statistiques. - Alger : ONS, 2001. 76 p.

Algéria számokban, 1998–1999.

I-064-C-0008/1998-1999

Regiony Rossii, 2001. Tom. 2. : Informacionno-statisticheskij sbornik / Gosudarstvennyj komitet Rossijskoj Federacii po statistike. Moskva : Goskomstat, 2001. 827 p.

Oroszország régióinak statisztikai gyűjteménye, 2001.

I-042-B-0287/2001/2

Romania in figures, 2001 / National Commission for Statistics. - Bucharest : NCS, cop. 2001. – 70 p.

Románia számokban, 2001.

I-044-D-0012/2001

Statistichki godishnik, 2001 [Elektronikus dok.] = Statistical yearbook / Zavod za statistika na Republika Makedonijha. - Skopje : ZZS, [2001]. - CD

Makedónia statisztikai évkönyve, 2001.

CD-0135/02

Statistisches Jahrbuch der Schweiz, 2002 = Annuaire statistique de la Suisse / Bundesamt für Statistik. - Zürich : Verl. Neue Zürcher Zeitung, cop. 2002. – 894 p.

Svájc statisztikai évkönyve, 2002.

I-031-B-0230/2002

Statistisches Jahrbuch Deutscher Gemeinden, 2000 / Deutscher Städtetag. - Köln : Deutscher Städtetag, [2001]. – 536 p.

A német községek statisztikai évkönyve, 2000.

I-029-C-0020/2000

Statistisk årsbok för Stockholm, 2002 = Statistical year-book of Stockholm / Utrednings- och statistikkontoret. - Stockholm : USK, 2002. – 510 p.

Stockholm statisztikai évkönyve, 2002.

I-041-C-0002/2002

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

Electricity prices : Price systems 1999 = Elektrizitätspreise = Prix de l'électricité. / European Commission, Eurostat. Luxembourg : EUROSTAT, 2000. 122 p. ; 30 cm

A villamosenergia-árak meghatározásának módszertana, az Európai Közösségek országaiban, 1999.

827444

Gas prices : Price systems 1999 = Gaspreise = Prix du gaz / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 91 p. ; 30 cm

A földgázárak meghatározásának módszertana, az Európai Közösségek országában, 1999.

827443

Güterverzeichnis für Produktionsstatistiken : Ausgabe 2002 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 859 p. ; 24 cm

Németország árujegyzéke termelési statisztikához, 2002.

738909

History of the 1997 economic census / U.S. Department of Commerce ; U.S. Census Bureau. - Washington : U.S. Dept. of Comm., 2000. - III, 129 p., 33 ism. p. : ill. ; 28 cm

Az 1997-es gazdasági census története.

825872

IASS jubilee commemorative volume : Landmark papers in survey statistics / International Association of Survey Statisticians, International Statistical Institute. - [Voorburg] : IASS : ISI, [2000]. - 461 p. : ill. ; 25 cm

A Mintavételi Statisztikusok Nemzetközi Egyesületének jubileumi kötet.

738911

Manual of concepts on land cover and land use information systems / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 106 p. : ill. ; 30 cm

Termőföld- és földhasználati információs rendszer kézikönyve.

827453

Methodological manual for statistics on congresses and conferences / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 75 p. : ill. ; 30 cm

Módszertani kézikönyv statisztikai kongresszusok és konferenciák rendezéséhez.

827441

Regional accounts methods : Tables of general government / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 1999. - III, 50 p. ; 30 cm

Az Európai Unió régióinak és területeinek elszámolási módszerei.

827448

Statistical regions in the EFTA countries and the Central European countries (CEC) / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 1999. - 51 p. : ill. ; 30 cm

Az EFTA-országok és a közép-európai országok régiói.

827447

GAZDASÁGSTATISZTIKA

Household budget survey 1999-2000. Preliminary results / Central Statistics Office. - Dublin : CSO, 2001. - 64 p.

Írország háztartás-statisztikája, 1999-2000. Előzetes eredmények.

I-036-B-0357/1999-2000/[1]

Agrarstrukturerhebung, 1999 : Gesamtergebnisse über die Land- und Forstwirtschaft / Österreichisches Statistisches Zentralamt. - Wien : Stat. Austria, 2001. - 237 p.

Ausztria mezőgazdasági összeírása, 1999.

I-002-B-0300/1999

Agriculture : Statistical yearbook 2001: Data ... = Landwirtschaft / European Commission, EUROSTAT. - Luxembourg : EUROSTAT, 2001. - 204 p.

Az Európai Unió országainak mezőgazdasági statisztikai évkönyve, 2001.

I-030-C-0017/2001

Annual bulletin of transport statistics for Europe and North America, 2001 = Bulletin annuel de statistiques des transports pour l'Europe et l'Amérique du Nord = Ezhegodnyij bjulleten' statistiki transporta dlja Evropy i Severnoj Ameriki / Economic Commission for Europe. - New York : UN, 2001. - 277 p.

Európa és Észak-Amerika szállítási statisztikájának éves jelentése, 2001.

I-031-B-0094/2001

Annual report on Japan's economy and public finance, 2000-2001 : No gains without reforms / Economic and Fiscal Policy Japanese Government. - Tokyo : EFP, 2001. - 332 p.

Japán gazdasági és pénzügyi helyzetének felmérése, 2000-2001.

461190/2000-2001

Anuarul de comerț exterior al României, 2001 [Elektronikus dok.] = Romanian foreign trade yearbook / Institutul National de Statistica. - Bucuresti : INS, cop. 2001. - CD

Románia külkereskedelm-statisztikai évkönyve, 2001.

CD-0235/01

Anuarul de comerț exterior al României, 2001 = Romanian foreign trade yearbook / Comisia Nationala pentru Statistica. - Bucuresti : CNPS, cop. 2000. - 91 p.

Románia külkereskedelm-statisztikai évkönyve, 2001.

I-044-B-0080/2001

Ausgewählte Zahlen für die Agrarwirtschaft, 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2002. - 227 p.

A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata. Az agrárágazat kiválasztott jelzőszámai, 2001.

I-004-B-0288/2001

Aussenhandel nach Ländern und Güterabteilungen der Produktionsstatistiken, 2001. Vorläufige Ergebnisse / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 96 p.

A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme. Külkereskedelm országok és árucsoportok szerint, 2001.

I-004-B-0181/2001

Ausstattung privater Haushalte mit langlebigen Gebrauchsgütern, 1998-2000 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 58 p.

A Német Szövetségi Köztársaság gazdasági elszámolásai. Háztartások tartós fogyasztási cikkei, 1998-2000.

I-004-B-0358/1998-2000

Basic science and technology statistics, 2001 = Statistiques de base de la science et de la technologie / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, cop. 2002. - 491 p.

Az OECD-országok K+F statisztikája a tudomány és technológia területén, 2001.

I-033-B-0463/2001

Bautätigkeiten, 2000 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2002. - 98 p.

A Német Szövetségi Köztársaság építőipari és lakásstatisztikája. Építkezések, 2000.

I-004-B-0072/2000

- Beschäftigte, Umsatz und Investitionen der Unternehmen und Betriebe des Verarbeitenden Gewerbes sowie des Bergbaus und der Gewinnung von Steinen und Erden, 2000 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Metzler-Poeschel, 2002. - 88 p.
A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A bányászati és feldolgozóipari üzemek és vállalatok foglalkoztatottsága, forgalma és beruházásai, 2000.
 I-004-B-0198/2000
 Combined heat and power production (CHP) in the EU, 1994-1998 : Summary of statistics : Data 1994-1998 / European Commission, EUROSTAT. - Luxembourg : EUROSTAT, 2001. - 42 p. : ill. ; 30 cm
Az Európai Közösségek közös hő- és energiatermelése.
 I-030-B-0401/1994-1998
 Comptes régionaux : Croissance économiques des régions, provinces et arrondissements : Période 1995-1999. Agrégats par branche d'activité / Institut des comptes nationaux, Banque nationale de Belgique. - Bruxelles : ICN : BNB, [2002]. - 124 p.
Belgium regionális nemzetgazdasági elszámolásai. Aggregált mutatók az ágazatok tevékenységei szerint, 1995-1999.
 I-038-B-0232/1995-1999
 CRB commodity year book, 2001 / Commodity Research Bureau. - Jersey City, N. J. : CRB, cop. 2001. - 65T, 316 p.
A Commodity Research Bureau árucikkévkönyve, 2001.
 I-072-B-0144/2001
 Standard shocks in the OECD INTERLINK model / by Thomas Dalsgaard, Christophe Andr, and Pete Richardson. - Paris : OECD, 2001. - 38 p. : ill. ; 30 cm
Az OECD INTERLINK modellje.
 826958
 Denmark, 2001-2002 / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, cop. 2002. - 168 p., [1] fol.
Dánia gazdasági áttekintése, 2001-2002.
 I-033-C-0126/2001-2002
 Economic report of the President, 2002 : Transmitted to the Congress. - Washington : GPO, 2002. - 448 p.
Az Egyesült Államok elnökének gazdaságbeszámoló-jelentése a Kongresszusnak, 2002.
 I-072-C-0361/2002
 Les entreprises de transport, 2002 [Elektronikus dok.] : Enquête annuelle d'entreprise : Résultats. - Paris : Min. de l'ÉTL, [2002]. - CD + mell. (tájék.)
Franciaország szállítási vállalatai, 2002.
 CD-0236/01
 Estatísticas agro-industriais, 1996-2000 : Leite e derivados / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa : INE, 2002. - 66 p.
Portugália élelmiszer-gazdasági statisztikája, 1996-2000.
 I-035-B-0140/1996-2000
 Estatísticas da produção industrial, 2000 : Sintese dos principais resultados / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa : INE, 2002. - 89, [20] p.
Portugália ipari termelési statisztikája, 2000.
 I-035-B-0134/2000
 European Community Household Panel (ECHP) : Selected indicators from the 1995 wave / European Commission, EUROSTAT. - Luxembourg : EUROSTAT, 1999. - 260 p. ; 30 cm
Az Európai Közösségek Háztartási Panelje.
 I-030-B-0400
 European social statistics, 1998. Labour market policy. Expenditure and participants / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2001. - 127 p.
Az Európai Unió munkaerő-felmérése, 1998.
 I-030-B-0398/1998
 Fiskeoppdrett, 1999 = Fish farming. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, cop. 2002. - 76 p.
Norvégia halászata, 1999.
 I-040-B-0180/1999
 Forest products, 1996-2000 = Produits forestiers = Productos forestales. - Rome : FAO, 2002. - [336] ism.p.
Az erdészeti termékek statisztikai évkönyve, 1996-2000.
 I-072-B-0095/1996-2000
 Gebarungsübersichten, 2000 : Bundesländer, Gemeindeverbände und Gemeinden / bearb. im Österreichischen Statistischen Zentralamt in Zusammenarbeit mit dem Bundesministerium für Finanzen. - Wien : Stat. Austria, 2002. - 193 p.
Az osztrák állami költségvetés, 2000.
 I-002-B-0206/2000
 Industrijhata vo Republika Makedonijha, 1996-2000 / Drzhaven zavod za statistika. - Skopjhe : ZZS, 2001. - 39 p.
Makedónia iparstatisztikája, 1996-2000.
 I-046-B-0183/1996-2000
 Investicii vo Republika Makedonijha 1999 godina / Drzhaven zavod za statistika. - Skopjhe : DZS, 2001. - 57 p.
Beruházások a Makedón Köztársaságban, 1999.
 I-046-B-0182/1999
 Italy, 2001-2002 / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris : OECD, cop. 2002. - 168 p., [1] t.fol.
Olaszország gazdasági áttekintése, 2001-2002.
 I-033-C-0116/2001-2002
 Kostenstruktur im Handwerk, 1998 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2002. - 289 p.
Vállalatok és munkahelyek a Német Szövetségi Köztársaságban. A kézműipar költség szerkezete, 1998.
 I-004-B-0204/1998
 Labour force survey in Central and East European countries : Methods and definitions / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2000. - 181 p. ; 30 cm
Az EU 1998-ban Közép- és Kelet-Európa országaiban végzett munkaerő-felmérése.
 827445
 Nationalregnskabsstatistik = National accounts / Danmarks Statistik. - Kobenhavn : Danmarks Stat., 2002. - 224 p.
Dánia nemzetgazdasági elszámolásai, 2000.
 I-039-B-0042/2000
 Okhrana okruzhajushhejj sredi v Rossii, 2001: Statisticheskij sbornik / Gosudarstvennyj komitet Rossijskoj Federacii po statistike. - Moskva : Goskomstat Rossii, 2001. - 229 p. : ill. ; 20 cm
Környezetvédelem Oroszországban, 2001.
 I-042-C-0496/[2001]
 Poljodelstvo, ovoshtarstvo i lozarstvo vo Republika Makedonija 2000 godina = Fields crops, orchards and vineyards in the Republic of Macedonia / Drzhaven zavod za statistika. - Skopjhe : ZZS, 2001. - 80 p.
Szántóföldi növények, gyümölcsök és szőlő termelése Makedóniában, 2000.
 I-046-B-0184/2000

Preise und Preisindizes für gewerbliche Produkte (Erzeugerpreise), 2001 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.] : Kohlhammer, 2002. - 103 p.

Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. Az ipari termékek termelői árai és árándexei, 2001.

I-004-B-0091/II/2001

Purchasing power parities and real expenditures, 1999 = Parités de pouvoir d'achat et dépenses réelles / OECD Department of Economics and Statistics. - Paris : OECD, 2002. - 205 p.

Az OECD-országok vásárlóerő-paritása és a reálkiadások, 1999.

I-033-B-0403/1999

Rechnungsergebnisse der kommunalen Haushalte, 1999 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 231 p.

A Német Szövetségi Köztársaság pénzügyei és adói. A községi költségvetési elszámolások eredményei, 1999.

I-004-B-0316/1999

Shumarstvo vo Republika Makedonija 1993-2000 godina = Forestry in Republic of Macedonia / Drzhaven zavod za statistika. - Skopje : ZZS, 2001. - 20 p.

Makedónia erdőgazdálkodása, 1993-2000.

I-046-B-0185/1993-2000

Statistisches Jahrbuch über Ernährung, Landwirtschaft und Forsten der Bundesrepublik Deutschland, 2001. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten. Münster-Hiltrup Landwirtschaftsverl., 2001. XXVIII, 538 p.

A Német Szövetségi Köztársaság élelmiszeripari, mezőgazdasági és erdőgazdálkodási statisztikai évkönyve, 2001.

I-004-C-0036/2001

Suomen kauppalaivasto ja kalastuslupat, 2002 = Finlands handelsflotta och fiskefartyg = The Finnish merchant marine and fishing vessels / Merenkulkuhallitus tilastointisto, Maa- ja metsätalousministeriö Kala- ja riistaosasto. - Helsinki : Merenkulkuhallitus, 2002. 299 p.

Finnország kereskedelmi és halászati flottája, 2002.

470193/2002

Suomen yritykset, 2000 = Finlands företag = Corporate enterprises and personal businesses in Finland. - Helsinki [etc.] : Tilastokeskus, 2002. - 85 p.

Ipari nagy- és kisvállalatok Finnországban, 2000.

I-043-B-0222/2000

Transport i svjaz' v Rossii, 2001 : Statisticheskij sbornik / Gosudarstvennyj komitet Rossijskoj Federacii po statistike. - Moskva : Goskomstat, 2001. - 222 p.

Oroszország közlekedési és szállítási statisztikai zsebkönyve, 2001.

I-042-C-0463/2001

World development report. Building institutions for markets, 2002 / World Bank. - New York [etc.] : Oxford Univ. Press, cop. 2002. - XII, 249 p.

Jelentés a világ gazdasági helyzetéről, 2002.

I-072-C-0433/2002

World mineral statistics, 1996-2000. Production: exports: imports / Natural Environment Research Council British Geological Survey. London. HMSO, 2002. 304 p.,

Nemzetközi bányászati statisztika, 1996-2000.

I-036-B-0284/1996-2000

Yearbook of labour statistics, 2001 = Annuaire des statistiques du travail = Anuario de estadísticas del trabajo / International Labour Organisation. - Geneva : ILO, cop. 2001. - XVI, 1529 p.

Nemzetközi munkaügyi statisztikai évkönyv, 2001.

I-031-B-0069/2001

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – EGÉSZSÉGÜGY – KULTÚRSTATISZTIKA

Alþingiskosningar, 1999 = Elections to the Althingi. - Reykjavík : Hagstofa Íslands, 2002. - 75 p.

Ízland választási statisztikája, 1999.

I-039-B-0050/1999

Barnomsorg, skola och vuxenutbildning i siffror, 2002. Del 1. Betyg och utbildningsresultat / Skolverket, [SCB]. - Stockholm : Skolverket, 2002. - 105 p.

A svédországi gyermekintézmények, kiegészítő iskolák és oktatási intézmények számokban, 2002.

I-041-B-0119/2002/1

Fiscal implications of ageing: projections of age-related spending / by Thai Than Dang, Pablo Antolin and Howard Oxley. - Paris : OECD, 2001. - 57 p. : ill. ; 30 cm

A nyugdíjasok jelentősége a költségvetésben.

826959

Helsestatistikk, 1992-2000 = Health statistics. - Oslo [etc.] : Stat. Sentralbyrå, cop. 2002. - 78 p.

Norvégia egészségügyi statisztikája, 1992-2000.

I-040-B-0087/1992-2000

Indicadores sociais, 2000 / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa : INE, 2002. - 127 p.

Portugália társadalomstatisztikai mutatói, 2000.

I-035-C-0001/2000

Kostennachweis der Krankenhäuser, 2000 / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart : Metzler-Poeschel, 2002. - 61 p.

A Német Szövetségi Köztársaság egészségügye. A kórházak költségkímutatása, 2000.

I-004-B-0327/2000

Koulutuksen järjestäjät ja oppilaitokset, 2001 : Utbildningsanordnare och läroanstalter. - Helsinki : Tilastokeskus, 2002. - 252 p.

A finn oktatási rendszer, oktatási intézmények, 2001.

I-043-B-0253/2001

Oikeustilastollinen vuosikirja, 2001 = Rättsstatistisk årsbok = Yearbook of justice statistics. - Helsinki : Tilastokeskus, 2002. - 336 p.

Finnország igazságügyi statisztikai évkönyve, 2001.

I-043-B-0228/2001

Osnovni i sredni uchilishta vo Republika Makedonija na krajhot na uchebnata 2000-2001 godina = Primary, lower secondary and upper secondary schools in the Republic of Macedonia at the end of 2000-2001 school year / Drzhaven zavod za statistika. - Skopje : ZZS, 2001. - 41 p.

Makedónia oktatásstatisztikája. Alsó- és középfokú oktatás, 2000-2001.

I-046-B-0178/2000-2001

Predučilishni organizacii i zabavishta pri osnovnite uchilishta za zgrizhuvajne i vospitanie na deca vo Republika Makedonija za 2000 godina = Pre-school institutions and infant school at primary schools for children care and education in the Republic of Macedonia in 2000 / Drzhaven zavod za statistika. - Skopje : ZZS, 2001. - 38 p.

Makedónia oktatásstatisztikája. Gyermekintézmények és alsófokú oktatás, 2000.

I-046-B-0180/2000

Prijhaveni, obvineti i osudeni storiteli na krivichni dela vo 2000 goda : Polnoletni i maloletni = Reported, accused and convicted perpetrators of criminal offence in 2000 / Drzhaven zavod za statistika. Skopje : ZZS, 2001. 120 p.

Makedónia kriminálstatisztikája, 2000.

I-046-B-0181/2000

Des réformes pour une société vieillissante / Organisation de Coopération et de Développement Économiques. - Paris : OCDE, cop. 2000. - 228 p. ; 27 cm
Reformok egy öregedő társadalom érdekében.

825963

Statistical abstracts on health and welfare in Japan, 2001 / Statistics and Information Department ... Ministry of Health and Welfare. - Tokyo : MHW, [2001]. - 212 p.
Japán egészségügyi és jóléti jelzőszámai, 2001.

I-051-C-0103/2001

Zapishani studenti na vishite shkoli i na fakultetite vo uchebnata 2000-2001 godina = Enrolled students at higher schools and faculties in the Republic of Macedonia in the ... school year / Drzhaven zavod za statistika. - Skopje : ZZS, 2001. - 54 p.

Makedónia oktatásstatisztikája. Felsőfokú oktatás, 2000-2001.

I-046-B-0187/2000-2001

DEMOGRÁFIA

Annales de démographie historique, 1999 / Société de démographie historique. - Paris : Soc. de démographie historique : EHESS, cop. 1999. - 251 p.

Nemzetközi történeti demográfiai bibliográfia, 1999.

471329/1999/1

Annales de démographie historique, 1999 / Société de démographie historique. - Paris : Soc. de démographie historique : EHESS, cop. 2000. - 212 p.

Nemzetközi történeti demográfiai bibliográfia, 1999.

471329/1999/2

Annales de démographie historique, 2001 / Société de démographie historique. - Paris : Soc. de démographie historique : EHESS, cop. 2001. - 242 p.

Nemzetközi történeti demográfiai bibliográfia, 2001.

471329/2001/1

Annales de démographie historique, 2001 / Société de démographie historique. - Paris : Soc. de démographie historique : EHESS, cop. 2002. - 251 p.

Nemzetközi történeti bibliográfia, 2001.

471329/2001/2

Anuarul demografic al României, 2001 = Romanian demographic yearbook, 2001 / Comisia Nationala pentru Statistica. - Bucuresti : CNPS, 2001. - V, 473 p.

Románia demográfiai évkönyve, 2001.

I-044-C-0049/2001

China's population: a review of the literature / Nancy Riley and Robert W. Gardner. [S.l.] [s.n.], 1997. 131 p.

Kína népesedése: szakirodalmi áttekintés.

736887

Europäische Sozialstatistik. Bevölkerung, 2001. - Luxembourg : EUROSTAT, 2001. - 172 p. + mell. (1 CD)
Az Európai Közösség országainak népesedése.

I-030-B-0077/2001/N

Global fertility transition / ed. by Rodolfo A. Bulatao, John B. Casterline ; [Population Council]. - New York : PC, 2001. - XI, 339 p. : ill. ; 26 cm

A termékenység globális átalakulása.

738912

Mariages et divorces en 2000 / Institut national de statistique, Ministère des affaires économiques. - Bruxelles : INS, cop. 2001. - 172 p.

Belgium házassági és válási statisztikája, 2000.

I-038-B-0242/2000

Population and economic change in East Asia / ed. C.Y. Cyrus Chu, Ronald Lee ; [Population Council]. - New York : PC, cop. 2000. - IX, 319 p. : ill. ; 26 cm

Népesedési és gazdasági változások Kelet-Ázsiában.

736881

Population, gender and development : A concise report / Department of Economic and Social Affairs. - New York : UN, 2001. - VI, 54 p. : ill. ; 21 cm

Népeség, nem és fejlődés.

I-072-B-0230/193

La situation démographique en 1999 : Mouvement de la population. - [Paris] : INSEE, 2002. - 377 p.

Franciaország demográfiai helyzete, 1999.

I-033-B-0386/1999

Vital statistics Japan, 2000. Vol. 2. / Statistics and Information Department Ministry of Health and Welfare. - [Tokyo] : MHW, [2002]. - 520 p.

Japán népmozgalmi statisztikája, 2000.

I-051-C-0024/2000/2

Vital statistics Japan, 2000. Vol. 3. / Statistics and Information Department Ministry of Health and Welfare. - [Tokyo] : MHW, [2002]. - 653 p.

Japán népmozgalmi statisztikája, 2000.

I-051-C-0024/2000/3

TÁJÉKOZTATÓ ÉS BIBLIOGRÁFIAI KIADVÁNYOK

Gemeindeverzeichnis / Statistik Austria. - Wien : Stat. Austria, 2002. - 154 p.

Ausztria helynévtára.

472244/2002

REGIO database : Reference guide / European Commission, Eurostat. - Luxembourg : EUROSTAT, 2001. - 169 p. ; 30 cm

REGIO adatbázis. Tájékoztató kiadvány.

27449